

**ÚVOD
DO ŠTÚDIA
KLASICKEJ ARCHEOLÓGIE
I.**

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
Filozofická fakulta
Katedra klasickej archeológie

ÚVOD DO ŠTÚDIA KLASICKEJ ARCHEOLÓGIE I.

Vysokoškolská učebnica

Editori
Klára Kuzmová a Mária Novotná

Trnava 2020

RECENZENTI: doc. PhDr. Luboš Jiráň, CSc. (ARU AV ČR Praha)
doc. PhDr. Peter Pavúk, Ph.D. (Univerzita Karlova Praha)

VYDAVATEL: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava

EDITORI: prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc.
Dr. h. c., prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc., emeritná profesorka

AUTORI: prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc.
Dr. h. c., prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc., emeritná profesorka
doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik
Mgr. Andrea Ďurianová, PhD.
Mgr. Lucia Nováková, PhD.

© A. Ďurianová, E. Hrnčiarik, K. Kuzmová, L. Nováková, M. Novotná, 2020
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2020

Na prednej strane obálky: Boxujúci mladíci na freske z Théry, National Archaeological Museum Athens. Foto: Erik Hrnčiarik.
Na zadnej strane obálky: Delfy. Foto: Erik Hrnčiarik.

ISBN 978-80-568-0332-5

ÚVOD DO ŠTÚDIA KLASICKEJ ARCHEOLÓGIE

I.

O B S A H

Predslov.....	6
I. KLASICKÁ ARCHEOLÓGIA.....	7
I.1 Definícia klasickej archeológie (E. Hrnčiarik).....	7
I.2 Chronologické vymedzenie klasickej archeológie (E. Hrnčiarik).....	7
I.3 Klasická archeológia a príbuzné disciplíny (E. Hrnčiarik).....	7
I.3.1 Iné archeologické vedy.....	7
I.3.2 Humanitné vedy zamerané na štúdium klasiky.....	8
I.3.3 Spoločenské vedy.....	8
I.3.4 Prírodovedné disciplíny.....	9
I.4 Dejiny klasickej archeológie (K. Kuzmová, M. Novotná).....	10
I.4.1 Klasická archeológia stručný prehľad (M. Novotná).....	10
I.4.2 Klasická archeológia v Československu do rozdelenia republiky (M. Novotná).....	13
I.4.3 Klasická archeológia na Slovensku (K. Kuzmová, M. Novotná).....	14
I.5 Pramene klasickej archeológie (K. Kuzmová).....	17
I.6 Metódy získavania prameňov (K. Kuzmová).....	19
I.6.1 Teoretický výskum a jeho metódy.....	19
I.6.2 Terénny výskum a jeho metódy.....	21
I.7 Najdôležitejšie inštitúcie v oblasti klasickej archeológie (E. Hrnčiarik).....	25
I.8 Základné princípy písania a citovania v klasickej archeológii (A. Ďurianová).....	26
I.9 Zásady prispôsobovania starogréckych a latinských mien (L. Nováková).....	29
II. MINOJSKÁ A MYKÉNSKA CIVILIZÁCIA (M. Novotná, E. Hrnčiarik).....	30
II.1 Egejská doba bronzová (definícia).....	30
II.2 Historická topografia.....	32
II.3 Dejiny bádania.....	37
II.4 Relatívna a absolútna chronológia egejskej doby bronzovej.....	43
II.4.1 Kykladská kultúra.....	43
II.4.2 Minojská kultúra.....	44
II.4.3 Heladská kultúra.....	45
II.5 Pramene.....	46
II.5.1 Písomné pramene.....	46
II.5.2 Materiálna kultúra.....	48
II.6 Keramika.....	50
II.7 Drobná plastika a reliéfne umenie.....	59
II.8 Architektúra.....	67
II.9 Nástené maliarstvo.....	72
II.10 Glyptika.....	77
II.11 Kamenné nádoby.....	80
II.12 Pohrebný rítus.....	82
II.13 Náboženstvo.....	88
II.14 Moreplavba.....	93
II.15 Zberkové fondy, múzeá, galérie.....	97

Predslov

Predložená publikácia je prvou zo štvordielnej vysokoškolskej učebnice „Úvod do štúdia klasickej archeológie“, ktorej ďalšie časti budú vychádzať priebežne. Autorský tím pozostáva z pedagógov pôsobiacich na Katedre klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave, ktorá je jediným vedecko-pedagogickým pracoviskom tohto druhu na Slovensku. Ambíciou učebnice je poskytnúť základné informácie o danom študijnom odbore, ako aj prehľad o dejinnom vývoji antických civilizácií – gréckej a rímskej, o ich bezprostredných predchodcoch, ale aj o ich vplyve na spoločenstvá žijúce v susedstve. Pri tvorbe koncepcie bola zvolená jednotná štruktúra, čiastočne prispôbena špecifikám uvedených civilizácií. Učebnica sa usiluje podať život antickej spoločnosti v jeho stručnej podobe. Osobitne sa venuje jednotlivým odvetviam umenia počnúc architektúrou obytných ako aj verejných stavieb, chrámov a monumentov, sochárstvu či umeleckému remeslu. Rovnako si všima náboženstvo, kult a politiku či vojnové strety s nepriateľom.

Predložený prvý diel obsahuje definíciu, chronologický rámec, dejiny bádania, pramene, prehľad základnej metodológie a terminológie klasickej archeológie, významné inštitúcie i zaužívané princípy písania a citovania. Ďalšie kapitoly sú venované minojskej a mykénskej civilizácii egejskej doby bronzovej. Prechádzajú od charakteristiky doby, topografiu a chronológiu a archeologické pramene. Predstavujú stavebné zvyšky minojských palácov, víl a mykénskych „hradov“ i obydlia prostých osadníkov až po miesta ich posledného odpočinku na pohrebiskách, ktoré vypovedajú o pohrebných obradoch a ríte. K svedectvám o živote obidvoch kultúrnych entít, náboženstve – a civilizačnej úrovni vôbec, patrilo aj prvé písmo v európskom priestore. Početnú skupinu v množstve nálezov predstavuje keramika: úžitková a dekoratívna, neraz kultového dosahu, akou bola aj drobná hlinená plastika – ľudská a zvieracia. Významnú súčasť nálezového fondu tvorí glyptika i honosné šperky z drahého kovu vedúcej vrstvy miestnych vládcov. V ich palácoch a hradoch zostali zvyšky nástenných malieb a iného materiálu, o. i. hlinené tabuľky s lineárnym písmom B. Sú dôležitou informáciou o palácovom hospodárstve, o slávených sviatkoch a obetných daroch. Spomínajú po mene aj prvé božstvá, známe neskôr z gréckeho pantheonu. Sú svedectvom o rozvrstvení spoločnosti, najmä v dobe čiastočného zaujatia minojskej Kréty Mykénčanmi. Za bohatstvo a moc nepochybne vďačili obchodu a rozvoju vodnej dopravy na člnoch, na počiatku s minojskou thalasokraciou na mori.

Druhý diel sa bude venovať gréckej antike, tretí je vyhradený etruskej a rímskej civilizácii a štvrtý rímskym provinciám a okrajovým oblastiam antického sveta, ktoré sa v toku času prejavovali ako dedičstvo gréckej a rímskej antiky. Rozdelenie učebnice do štyroch častí nebolo náhodné. Vychádzalo z rozvrhnutia výučby, v centre ktorej stojí grécka a rímska antická spoločnosť so všetkými jej atribútmi, a to rovnako na materskom území, ako aj v gréckych kolóniách, rímskych provinciách a v priľahlých oblastiach. Texty dopĺňa bohatá obrazová príloha a odporúčaná literatúra.

Učebnica sa v prvom rade obracia na súčasných a budúcich poslucháčov odboru klasická archeológia, ale aj príbuzných disciplín akými sú dejiny umenia a kultúry, estetika, výtvarné umenie, história, klasická filológia či religionistika. Rímskymi reáliami sa usiluje oživiť oblasť rímskeho práva: verejného i súkromného. Očakávame, že predložená učebnica bude užitočná aj pre študentov a učiteľov stredných škôl a rovnako osloví aj záujemcov z radov širokej verejnosti. A to tým skôr, že elektronická podoba všetkých štyroch dielov publikácie bude dostupná na internete bez obmedzenia.

Vzhľadom na zložitý právny systém ohľadom autorských práv a použitia obrazovej prílohy sme sa rozhodli použiť vlastný archív fotografií a voľne prístupné internetové databázy fotografií s konkrétnou licenciou umožňujúcou ich ďalšie šírenie a reprodukovanie (tzv. Creative Commons; <http://creativecommons.org>). Keďže predložená učebnica je určená výlučne na akademické účely, nie je možné kopírovať alebo iným spôsobom reprodukovat žiadnu jej časť na komerčné účely (ak to špeciálne neumožňuje licencia pri obrázkoch). Všetky vyobrazené objekty sú majetkom inštitúcií uvedených v popise obrázkov. V prípade autorských fotografií je ich ďalšie neakademické a komerčné použitie možné len so súhlasom príslušnej inštitúcie, ktorá vyobrazený predmet alebo objekt vlastní.

I KLASICKÁ ARCHEOLÓGIA

I.1 Definícia klasickej archeológie (*E. Hrnčiarik*)

Klasická archeológia, ako samostatný vedný odbor je v encyklopédiách, úvodoch do štúdia a iných prácach rôznych autorov – podľa zamerania a praktického využitia týchto publikácií, aj s ohľadom na dobu ich vydania – nerovnako definovaná. Dotýka sa viacerých vedných disciplín: klasickej filológie, v ktorej má svoje počiatky, dejín umenia, starovekých dejín, architektúry, antickej filozofie, numizmatiky, pravekej a včasnej historickej archeológie a pod. Využíva historické a literárne pramene zanechané antickými autormi, epigrafické pamiatky, ale aj báje a mýty, čím sa metodologicky odlišuje od všeobecnej, najmä pravekej archeológie. Najjednoduchšie ju možno definovať ako archeológiu gréckej a rímskej kultúry. Ešte do prvej polovice 20. storočia bola posudzovaná aj ako dejiny umenia antického sveta. Vzhľadom na regionálne špecifiká možno do sféry jej výskumu zaradiť aj oblasti, s ktorými antická civilizácia susedila, a na ktoré vplývala. Preto na území Slovenska sa k nej radí aj rímskoprovinciálna archeológia a archeológia okrajových oblastí antického sveta. Klasická archeológia skúma pamiatky z obdobia antického staroveku, zachované na zemskom povrchu, pod zemou a z vody. Takými sú popri architektonických, umeleckých a technických dielach aj ostatné pozostatky a svedectvá profánneho i kultového života antickej spoločnosti.

I.2 Chronologické vymedzenie klasickej archeológie (*E. Hrnčiarik*)

Podobne ako pri definícii klasickej archeológie aj jej presné chronologické začlenenie závisí od rôznych názorov a geografických daností. V mnohých krajinách nie je súčasťou klasickej archeológie obdobie egejskej doby bronzovej, prípadne včasného kresťanstva. Tieto vystupujú napríklad v Nemecku ako samostatné vedné disciplíny. Vzhľadom na špecifiká odboru na Slovensku, oblasť výskumu chronologicky zahŕňa obdobie od včasnej doby bronzovej v Egejskej oblasti (cca 3200 pred Kr.) až po neskorú antiku (cca koniec 4. stor. po Kr.).

I.3 Klasická archeológia a príbuzné disciplíny (*E. Hrnčiarik*)

Klasická archeológia spolupracuje s veľkým množstvom vedných odborov, ktoré jej napomáhajú pri výskume, a ich výsledky využíva pre dosiahnutie svojho cieľa, t.j. čo najvernejšie rekonštruovať život v minulosti. Podľa povahy a predmetu bádania ich možno rozdeliť do štyroch hlavných skupín:

I.3.1 Iné archeologické vedy

Keďže chronologické ale aj teritoriálne hranice medzi jednotlivými archeologickými vedami sú pomerne flexibilné, pri svojej činnosti často využívajú výsledky príbuzných vied. Archeologické vedy, s ktorými klasická archeológia úzko spolupracuje, možno rozdeliť do štyroch skupín. Podľa chronologického vymedzenia je ku klasickej archeológii najbližšia *praveká archeológia*, ktorá sa zaoberá vývojom ľudstva pred vznikom a používaním písma. Keďže k tomuto objavu prišlo v rôznych oblastiach v rozličnom čase, nemožno jej začiatok a koniec jednotne ohraničiť. Klasická archeológia zároveň využíva poznatky *stredovekej*, lepšie povedané *včasnostredovekej archeológie*, ktorej hlavnou náplňou bádania je doba po zániku Rímskej ríše. Z teritoriálneho hľadiska spolupracuje klasická archeológia s množstvom odborov špecializujúcich sa na konkrétnu geografickú oblasť, ktorú často skúmajú od najstarších čias až po nedávnu minulosť. Klasická archeológia si z ich výsledkov vyberá obdobie, kedy danú oblasť buď okupovali alebo ovplyvňovali Gréci alebo Rimania. Patrí sem napríklad *archeológia Predného východu* (najmä asýrológia), *Cypru* či *Egypta*. Ďalšia skupina pracuje

špeciálnymi metódami. Tieto nie sú zamerané na konkrétne obdobie alebo teritórium. Do tejto skupiny patrí *letecká archeológia*, ktorá skúma archeologické lokality z vtácej perspektívy a vyhľadáva ich na základe anomálií, ktoré možno vidieť len zo vzduchu. Ďalej je to *experimentálna archeológia*, ktorá sa usiluje na základe experimentu rekonštruovať život, výrobné procesy, technológie a pod. v minulosti. Nemenej dôležitá pre klasickú archeológiu je aj *podvodná archeológia*, skúmajúca archeologické pamiatky ukryté pod hladinou morí, jazier a vodných tokov.

I.3.2 Humanitné vedy zamerané na štúdium klasiky

Táto skupina vedných odborov má popri ostatných archeologických vedách najbližšie ku klasickej archeológii, s ktorou zdieľa spoločný záujem o antiku. V prvom rade je to „matka“ klasickej archeológie – *klasická filológia*. Zaoberá sa štúdiom, prekladom a analýzou antických (najmä gréckych, rímskych a byzantských) spisov a ich prepisom. Ďalej je to *história* a špeciálne jej časť, ktorá sa venuje dejinám staroveku nielen Grécka a Ríma, ale aj iných starovekých národov. Do tejto skupiny možno zaradiť aj *epigrafiku*. Skúma vývoj písma, interpretuje nápisy či značky na rozličných materiáloch, na gréckych a rímskych pamiatkach často vytesaných do kameňa, vytepaných do kovu, vyrytých na nádobách, aplikovaných na mozaikách či tehách. Možno sem zaradiť aj *papyrológiu*, ktorá sa zaoberá štúdiom nápisov na papyre, a *numizmatiku* zameranú na štúdium mincí. V neposlednom rade treba spomenúť architektúru, špeciálne výskum *antického staviteľstva*, jeho vývoja, stavebných technológií a techník. Osobitné postavenie medzi príbuznými disciplínami majú *dejiny umenia*. Klasická archeológia bola totiž v minulosti považovaná za ich odnož zameranú na antiku. Osobitné postavenie medzi príbuznými disciplínami majú dejiny umenia. Klasická archeológia bola totiž v minulosti považovaná za ich odnož.

I.3.3 Spoločenské vedy

Klasická archeológia využíva v rôznych oblastiach aj poznatky spoločenskovedných odborov, akými sú napr. etnografia, etnológia, sociológia, kultúrna a sociálna antropológia, sociálna a humánna geografia a i. Spolupráca archeológie so spoločenskými vedami viedla aj k vytvoreniu niektorých špecializovaných odborov (napr. etnoarcheológia, zaoberajúca sa interpretáciou archeologických situácií prostredníctvom socio-kultúrno-antropologických modelov).

Obr. 1 Chrám Dia Olympského, v pozadí Aténska akropola.
Foto: Erik Hrnčiarik.

I.3.4 Prírodovedné disciplíny

Klasická archeológia s nimi spolupracuje najmä pri vyhľadávaní, spracúvaní a rekonštrukcii svojich prameňov. Z nich sem možno zaradiť *geofyziku*, ktorej výsledky využíva najmä pri vyhľadávaní a identifikácii archeologických lokalít a pamiatok za pomoci geofyzikálnych metód. Ďalej *nukleárna fyzika*, s možnosťou nedeštruktívnej analýzy kovu. Ďalej *nukleárna fyzika*, s možnosťou nedeštruktívnej analýzy kovu. Potom je to *geológia*, ktorá je úzko spätá s vývojom Zeme. Na základe svojich výsledkov môže *paleoklimatológia* a *paleoekológia* rekonštruovať klímu či vplyv človeka na prírodné prostredie v danom období. Archeológia úzko spolupracuje aj s chémiou, ktorej poznatky využíva pri konzervovaní a rekonštruovaní archeologických predmetov. Ďalej je to *palinológia*, zaoberajúca sa výskumom peľu; *archeobotanika* zameraná na výskum rastlinných zvyškov; *archeozoológia* skúmajúca pozostatky fauny; *malakológia*, ktorá skúma malakofaunu (napr. ulity mäkkýšov). V neposlednom rade je to spolupráca s *biologickou/fyzickou antropológiou* a *osteológiou*, založenou na výskume ľudských a zvieracích kostrových pozostatkov (k vybraným prírodovedným metódam pozri kap. I.6.1).

Literatúra

- Alcock, S. E./Osborne, R.: Classical Archaeology. Oxford 2007.
- Bandinelli, B.: Klassische Archäologie. Dresden 1978. Pôvodné vydanie „Introduzione all'archaeologia“. Roma 1976.
- Bäbler, B.: Archäologie und Chronologie. Eine Einführung. Darmstadt 2004.
- Bickerman, E.: Chronology of the Ancient World. 2nd edition Ithaca. New York 1980.
- Biers, W. R.: Arts, Artefacts and Chronology in the Classical Archaeology. London 1992.
- Biers, W.R.: The Archaeology of Greece: An Introduction. London 1996.
- Borbein, A./Hölscher, T./Zanker, P. (Hrsg.): Klassische Archäologie. Eine Einführung. Berlin 2009.
- Bouzek, J./Ondřejová, I./Musil, J.: Úvod do klasické archeologie. Praha 1997.
- Cancik, H./Schneider, H./Landfester, M./Salazar, Ch. F. (eds.): Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World. Leiden 2006.
- Glare, P. G. W.: Oxford Latin Dictionary, 2nd edition. Oxford 2012.
- Hölscher, T. (Hrsg.): Klassische Archäologie, Grundwissen. Darmstadt 2002.
- Hornblower, S./Spawforth, A./Eidinow, E. (eds.): The Oxford Classical Dictionary. 4th edition. Oxford 2012.
- Kienast, D.: Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie. Darmstadt 1996.
- Morris, I. (ed.): Classical Greece. Ancient histories and modern archaeologies. Cambridge 1994.
- Novotná, M. (ed.): Dejiny a kultúra antického Grécka a Ríma. Bratislava 2006.
- Shanks, M.: Classical Archaeology of Greece: Experiences of the Discipline. London 1996.
- Sinn, U.: Einführung in die Klassische Archäologie. München 2000.

I.4 Dejiny klasickej archeológie

I.4.1 Klasická archeológia stručný prehľad (M. Novotná)

Klasická archeológia ako jedna z vied o staroveku svojimi počiatkami siaha do renesancie, znovuobjavujúcej a obdivujúcej antiku s charakteristickým zberateľstvom starožitností a antikvárnym bádaním. Viditeľné ruiny stavebných diel antického staroveku veľmi skoro vzbudili záujem o dejiny staviteľstva. Priviedli architektov a historikov k výskumom daných objektov, ich kresbovej rekonštrukcii, ale aj – podľa možnosti k čo najvernejšiemu znovu postaveniu zrútených monumentov (anastylosis). Po počiatočných užších väzbách s klasickou filológiou sa ako samostatná umenovedná disciplína začala profilovať v 18. storočí.

V r. 1733 (alebo 1732) skupina zámožných mužov – milovníkov umenia, založila v Londýne „Society of Dilettanti“. Financovali a sami sa zúčastňovali na expedíciách do Grécka a Malej Ázie. Z ich poverenia architekti James Stuart a Nicholas Revett pracovali tri roky vo vtedy tureckých Aténach. Výsledkom bola práca o stavebnom umení starovekých Atén (*The Antiquities of Athens*, 1762). V Itálii prebiehali od r. 1738 (s prerušeniami) výskumy v Herculaneu a od r. 1748 v Pompejách, o. i. s objavmi nástennej maľby. K poznaniu, že staroveké pamätníky sú aj historickými prameňmi svojho druhu dospel už francúzsky gróf Caylus (1692-1765) pri interpretácii antického umenia aj v Egypte a Prednom Oriente. Francúzska kráľovská akadémia architektúry (založená r. 1671) vyslala svojich architektov do Ríma, aby zdokumentovali najdôležitejšie stavebné diela antiky (zameraných bolo 24 objektov). Za podpory britského kráľovstva boli skúmané helenisticko-rímske monumenty v Palmýre (1753) a v Baalbeku (1757).

Nová epocha v nazeraní a hodnotení antického umenia sa spája s menom Johanna Joachima Winckelmannna (1717 Stendal – 1768 Terst), považovaného za zakladateľa klasickej archeológie. Od r. 1755 pôsobil v Ríme. Spravoval knižnicu vo Vatikáne a stál na čele Správy starožitností v Ríme. V jeho dobe sa ešte antické umenie neposudzovalo na pozadí historického vývoja, preto bolo dôležité ho chronologicky usporiadať. Problémy spôsobovali aj rímske kópie zhotovené podľa stratených gréckych originálov, nie vždy ich verne napodobujúce. Winckelmannova štýlová analýza ukázala, že je dôležitým ukazovateľom doby, v ktorej dielo vzniklo. Pre pochopenie ducha umeleckého diela postavil základné estetické kritériá a estetickú dogmu. V práci „*Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerei*“ (1755) dáva antické umenie za vzor ako ideál prirodzenosti, ľudskosti a slobody. V hlavnom diele „*Geschichte der Kunst des Altertums*“ (1764) ho predstavuje v historickom pohybe s akcentom na ideál krásna, jeho vrcholy a úpadok. Rozlíšil štyri štýlové obdobia: starší, vysoký (nazvaný aj štýlom zlatého veku s Feidiom a jeho

Obr. 2 Portrét Johanna Joachima Winckelmannna.

Obr. 3 Forum Romanum. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 4 Amfiteáter v Orange (FR) v stredoveku. Foto: Erik Hrnčiarik.

nasledovníkmi), pekný štýl (začínajúci Praxitelom a Lysippom, ku ktorému priradil aj diela neskôr datované do helenizmu) a nakoniec dobu úpadku (1. stor. pred Kr. a rímska cisárska doba). Estetickým prístupom prekonal dovtedy zaužívaný antikvárny pohľad na pamiatky.

V r. 1811 vznikol Zväz priateľov Grécka – Xeneion, podporujúci výskum a dokumentáciu antických stavebných monumentov. Dôležité výsledky priniesol výskum chrámu Afaje na Aigíne, aj so zistením farebnosti architektúry. Pre rozvoj bádania bolo významné založenie Musea Pio Clementino s rímskymi antickými zbierkami a neskôr Musée Royal v Paríži (1817), či práce Ennia Quirina Viscontiho (1751-1818) „Iconographie grecque“ (1811) a „Iconographie romaine“ (1817), ktoré sa stali míľnikmi bádania o antickom portréte. Pre vývoj architektúry zostávala naďalej v centre pozornosti Vitruviova učebnica (De architectura), ktorá je praktickým prierezom staviteľstva, časove siahajúcim až do archaického obdobia aj s teóriou o vývoji dórskeho a iónskeho slohu. Medzinárodné stretnutia učencov, umelcov a diplomatov priviedli k založeniu „Istituto di corrispondenza archeologica“ (1829), v r. 1859 prenesenom do Berlína (s oddelením v Ríme), ktorý sa stal základom Nemeckého archeologického ústavu.

19. storočie (najmä po roku 1870) bolo dobou veľkých výskumov: v Samotraké od 1863 (aj s nálezom povestnej Niké Samotráckej uloženej v Louvri), v Olympii od 1874 (Ernst Curtius), na aténskej akropole, v Delfách od 1879, na ostrove Délos od 1872 (Francúzska škola). Ďalej možno menovať Epidauros od 1881, Efezos od 1869, Pergamon (už v r. 1860 C. Humann odkryl reliéfy veľkého oltára) a i., ktoré priniesli mnoho umeleckých diel. Najdrahší a najdôležitejší výskum francúzskej školy prebiehal od r. 1892 v Delfách (Th. Homolle), kde bolo potrebné obyvateľov celej dediny Kastri presídliť. Významné výsledky priniesli aj výskumy v Tróji, Mykénach či Knosse. Súčasne pokračovalo skúmanie rímskych kópií a štúdium antických prameňov s menami významných umelcov zoradených v historickom slede. Po Winckelmannovi išlo o tzv. filologické obdobie archeológie (o. i. Heinrich Brunn: Geschichte der griechischen Künstler). Východiskom boli literárne pramene. Potvrdenie ich správnosti hľadali v stavebných monumentoch. Najdôležitejšími prameňmi boli Plínius st. a Pausanias. Plínius st. v encyklopédii „Naturalis historia“, v knihách 24-26 venovaných výtvarnému umeniu,

Obr. 5 Sochárska výzdoba Partenonu po jeho prevezení do Londýna. British Museum London.

menuje významných umelcov v časovej následnosti, ale bez identifikácie ich tvorby. Dielo gréckeho spisovateľa 2. stor. po Kr. Pausania je o cestovaní po Grécku (*Periéghésis tés Hellados*). Na základe vlastného poznania a starších prameňov v 10 knihách opísal stredné Grécko a Peloponéz, najviac miesta venoval opisu Atén, Olympie a Delf.

Toto obdobie bolo vystriedané historizmom (po 1. svetovej vojne) s cieľom utvárať historický obraz danej doby prostredníctvom faktografických poznatkov. V období medzi koncom filologického a začiatkom historického štádia (na prelome 19. a 20. storočia) stolicu klasickej archeológie v Ríme obsadil Rakúšan Emanuel Löwy. Jeho snahou bolo bádaniu o antickom umení dať teoretický základ. Tomuto cieľu podriadil aj svoje základné dielo „Die Naturwiedergabe in der älteren griechischen Kunst“ a prácu ikonografickej povahy „Typenwanderungen“ so zdôraznením potreby hľadať pôvod a predchodcov ikonografickej schémy a tak určiť jej historické miesto. Dospel k záveru, že viaceré námety a motívy archaickej doby majú súvis s umením Predného Orientu. Zaujímal ho tiež prístup umelca k zobrazeniu reálnej prírody. Jeho ikonografická klasifikácia súvisí s premisou, že grécke umenie v celom antickom svete je najviac naturalistické a zároveň realistické. Skúmanie a definovanie niektorých zákonitostí staršieho gréckeho umenia (J. Lange) vyústilo v poznaní, že prvou z nich je frontalita, t. j. istý druh sploštenia, ktorému chýba hĺbka obrazu. Prekonanie jej zákonitostí znamenalo prechod od archaického ku klasickému umeniu (Alessandro della Setta), k čomu prispeli aj väčšie znalosti anatómie ľudského tela.

Nové smery v oblasti dejín umenia sa najviac dotkli archeologického bádania myšlienkami reprezentovanými tzv. viedenskou školou (Viedeň 1895 – Wickhoff a Riegl – historici stredovekého a novovekého umenia). Týkali sa najmä vzťahu rímskeho a stredovekého umenia, ale aj usporiadania rímsko-barbarských zbierok z Podunajska vo viedenskom múzeu. Výsledkom práce Riegla v oblasti rímskej architektúry, sochárstva a malby od 2. stor. po Kr. bolo dielo „Spätrömische Kunstindustrie“ (1901 a 1927). Prehodnotenie sa týkalo zvlášť doby neskorého cisárstva, ktoré od 3. do 5. stor. bývalo označované ako dekadentné. Dekadenciu nahradil vkusom, vlastným každej dobe vyjadrenom určitou výrazovou formou. Odmietol závislosť štýlu od materiálu, techniky a praktickej funkcie, čo sa stretlo s výraznou kritikou. V 20. storočí sa do popredia bádania o štýle, analýze štruktúry a interpretácie dostávajú aspekty sociálnych a politických dejín. Teoretickým základom bola koncepcia historika umenia Erwina Panowskeho „Studies in Iconology“ (1939). V rímskom umení sa dejiny štýlu pri plastike opierajú o historický sled cisárskych portrétov, identifikovateľných prostredníctvom ich obrazov na minciach s nápismi.

Nové smery v pravekej archeológii, etnológii či historickej antropológii a využívanie prírodovedných metód pre humanitné disciplíny našli odozvu aj v klasicko-archeologickom výskume druhej polovice 20. storočia. Záujem sa okrem centier rozširuje aj na ich periférie, vyspelé kultúry starého Orientu, či civilizácie predgréckej a predrímskej doby. Cieľom je priblížiť pokiaľ možno v celistvosti kultúru, náboženstvo, kultú ale aj politiku, hospodárstvo, obchodné kontakty a inovácie.

Tradičnými centrami klasicko-archeologického bádania sú univerzity. Pôsobiská sú na väčšine starých a v rade nových univerzít (založených po 2. svetovej vojne). Súčasťou prednáškových cyklov a seminárov, príp. samostatnou oblasťou archeológie, sú napr. etruskológia, archeológia predrímskej Itálie, egejská archeológia, numizmatika, epigrafika, archeológia rímskych provincií, či archeológia okrajových oblastí antického sveta. Antické staviteľstvo a jeho dejiny sú v niektorých európskych zemiach (napr. Nemecko) súčasťou štúdia architektúry na technických vysokých školách. Viaceré univerzity majú študijné zbierky s odliatkami, príp. aj originálmi (najbližšie univerzita vo Viedni).

I.4.2 Klasická archeológia v Československu do rozdelenia republiky (M. Novotná)

Jediným edukačným a vedecko-výskumným pracoviskom počas trvania Československej republiky (t. j. od r. 1918 do r. 1992 s núteným prerušením v dobe 2. svetovej vojny) bol Ústav klasickej archeológie Karlovej univerzity v Prahe. Prvé prednášky sú spojené s menom Franza Lothara Ehmannu (od r. 1775). K zriadeniu samostatného odboru klasickej archeológie na KU došlo v r. 1871 (prvý prednášajúci Otto Benndorf). Jeho súčasťou boli zbierky sadrových odliatkov, vďaka činnosti Priateľov umenia budované od prelomu 18. a 19. storočia, ktoré po rozdelení univerzity (1882) spolu s knižnicou zostali v jej nemeckej časti.

V českej časti Karlovej univerzity sa prednáškovej činnosti ujal Miroslav Tyrš (1832-1884, rodený ako Friedrich Emmanuel Tirsch), ktorý pôsobil aj na ČVUT v Prahe (habilitačný spis o Laokóonovi). Okrem vedeckého a pedagogického pôsobenia v duchu gréckej kalokagatie sa ako jeden zo spoluzakladateľov zaslúžil o vznik pražského telovýchovného spolku Sokol (1862), ktorý mal kultúrny a politický význam. Jeho nástupcom bol Hynek Vysoký (1860-1937) habilitovaný ako klasický filológ. Po prvej svetovej vojne sa na výučbe podieľal tiež V. Birnbaum (1877-1934), zameraný na včasnokresťanskú architektúru. V r. 1934 vedenie odboru na KU prevzal prof. Jindřich Čadík (1891-1979), ktorý rovnako ako jeho asistentka, neskôr docentka a profesorka Ružena Vacková (1901-1982) sa stali obeťami totalitných režimov. Prof. Čadík, bol dva razy odsúdený, po prvý raz r. 1944 za angažovanosť v podzemnom hnutí, druhý raz pre údajnú špionáž v r. 1950. Prof. Vacková bola zatknutá a odsúdená na 22 rokov väzenia v r. 1952 „pre trestný čin vyzvedačstva a vlastizrady“, ktorého sa dopustila tým, že založila kresťansko-demokratickú stranu“. Jej poslaním sa stala duchovná pomoc spoluväzenkyniam, ale aj odborné prednášky z archeológie a umenia. Vďaka odvahe jednej z jej „poslucháčok“ sa ich zápis uchoval a v r. 1999 ich pod názvom Vězeňské přednášky vydal Archiv Univerzity Karlovy. Po vynútenom odchode obidvoch profesorov Ústav pre klasickú archeológiu v rokoch 1951-1958 viedol Antonín Salač, ktorý sa venoval epigrafike. Až do r. 1992 bolo pracovisko bez profesora, ktorým sa v uvedenom roku stal Jan Bouzek a viedol ústav v rokoch 1993-2000.

V r. 1945 bol založený seminár pre klasickú archeológiu v Brne na Masarykovej univerzite pod vedením G. Hejzlara. Vedecko-pedagogické pracovisko doteraz pôsobí v rámci Ústavu archeológie a muzeológie. Krátkodobo existoval seminár pre klasickú archeológiu v Olomouci, odkiaľ na novo vytvorené, no len krátkodobo trvajúce pracovisko pre klasickú archeológiu na Komenského univerzite v Bratislave (ako oddelenie pričlenené ku Katedre klasických jazykov) prešiel vtedy doc. Dr. O. Pelikán, zameraním staroveký historik doby rímskej. Pre grécku antiku nastúpil odborný asistent Dr. J. Boháč z Plzne, žiak prof. Čadíka. V Bratislave na štúdium v roku 1954 boli prijaté tri poslucháčky. Ešte pred ich absolvovaním štúdium klasickej archeológie náhle zaniklo tým, že s obidvomi pedagógmi „z politických dôvodov“ bol rozviazaný pracovný pomer. Štúdium klasickej archeológie na FF UK v Bratislave ukončili u prof. B. Novotného.

I.4.3 Klasická archeológia na Slovensku (*K. Kuzmová, M. Novotná*)

Rozdelenie Československa od r. 1993 znamenalo, že Slovensko zostalo na domácich univerzitách bez možnosti štúdia klasickej archeológie. Táto okolnosť, spolu so skutočnosťou, že naše územie susedilo s Rímskou ríšou, bola impulzom k vzniku samostatného odboru klasickej archeológie. Bola zriadená ako edukačná a vedecko-výskumná disciplína a akreditovaná v r. 1997 na jedinom univerzitnom pracovisku v SR, na Filozofickej fakulte (vtedy Fakulte humanistiky) Trnavskej univerzity v Trnave, kde doteraz Katedra klasickej archeológie pôsobí. V rokoch 1998-2014 realizovala bakalárske štúdium v tomto odbore Sekcia klasickej archeológie, ktorá vznikla pri Katedre archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a zabezpečovali ju doc.. PhDr. Eduard Krekovič, CSc. (neskôr profesor) a PhDr. Peter Pavúk, Ph.D. (neskôr docent).

Vznik a rozvoj Katedry klasickej archeológie na Trnavskej univerzite v Trnave sú nerozlučne späté s menom Dr. h. c. prof. PhDr. Márie Novotnej, DrSc., emeritný profesor. Podľa daného stavu i predpokladanej perspektívy fungovania a personálneho obsadenia odboru pripravila projekt pedagogicko-výchovnej a vedecko-výskumnej činnosti opretý aj o medzinárodnú spoluprácu. Táto stránka sa od začiatku pozitívne prejavila aj pri budovaní knižnice významnou podporou zo strany zahraničných inštitúcií (osobitne DAI Berlin, Römisch-Germanische Kommission des DAI, Frankfurt am Main) i jednotlivých bádateľov (Dr. W. David, Dr. M. Basedow, prof. W. Jobst).

Rovnako dobrý ohlas získal novo etablovaný odbor, ktorý nemal na Slovensku hlbšie tradície, aj z hľadiska personálneho zabezpečenia domácimi a zahraničnými, internými a externými pedagógmi. K prvým prednášateľom okrem prof. Novotnej (praveká archeológia, doba bronzová Egejskej oblasti) patrila †PhDr. Marie Dufková CSc. (špecialistka na grécku antiku z Národného múzea v Prahe, neskôr docentka) a †prof. PhDr. Jan Burián, CSc. (historik staroveku, ktorý už skôr pôsobil na Katedre klasických jazykov TU). Asistentom bol Mgr. Pavol Hnila (v súčasnosti vedecký pracovník pôsobiaci

Obr. 6 Trnavská univerzita v Trnave – sídlo Katedry klasickej archeológie. Foto: Erik Hrnčiarik.

v zahraničí, neskôr Dr. phil.). Skoro pribudla PhDr. Klára Kuzmová, CSc.(odborníčka na rímsko-provinciálnu archeológiu, neskôr profesorka a vedúca katedry) a †prof. PhDr. Radislav Hošek, CSc. (historik staroveku a epigrafik z Karlovej univerzity v Prahe). Zo zahraničia pracovisko ďalej posilnili Prof. Dr. Werner Jobst (odborník na klasickú a rímsko-provinciálnu archeológiu z Rakúska), PhDr. Péter Kovács (historik staroveku a epigrafik, dnes profesor Katolíckej univerzity v Piliscsabe v Maďarsku) a Dr. Elizabetta Galletti (špecialistka na antické umenie z Talianska). S postupujúcim časom dochádzalo k prirodzenej výmene generácií. Personálne odbor doplnil doc. PhDr. Vladimír Varsík, CSc. (odborník na archeológiu Germánov a rímske provincie z Archeologického ústavu SAV) a vlastní absolventi. V súčasnosti má odbor dve profesorky: Dr. h. c., prof. PhDr. M. Novotnú, DrSc. emerit. prof. a prof. PhDr. K. Kuzmovú, CSc.; dvoch docentov: doc. Dr. phil. Erika Hrnčiarika a doc. PhDr. V. Varsika, CSc. a odborných asistentov Mgr. Luciu Novákovú, PhD., Mgr. Miroslavu Daňovú, PhD. a Mgr. Tomáša Kolona, PhD. (menovaní sú v poradí, v akom na Katedru klasickej archeológie nastúpili).

Katedra spočiatku poskytovala dvojodborové magisterské štúdium klasickej archeológie v kombinácii s históriou, dejinami umenia alebo s klasickými jazykmi (1997-2006), ktoré sa postupne zmenilo na základe novelizovaného zákona o VŠ na kreditové jednoodborové bakalárske, magisterské a doktorandské štúdium. Z hľadiska výučby kládla katedra už od počiatku dôraz na kľúčové oblasti klasickej archeológie, ktorými sú dejiny, umenie, kultúra a archeológia antického Grécka, Ríma a rímskych provincií, zvlášť podunajských, a tiež aj na klasické jazyky – gréčtinu a latinčinu, ktoré zabezpečuje Katedra klasických jazykov. Značná časť výučby sa venuje aj egejskej dobe bronzovej (minojskej a mykénskej civilizácii), staroveku a archeológii okrajových oblastí antického sveta. Pracovníci katedry (editorka Mária Novotná) sa podieľali na vydaní prvej vysokoškolskej učebnice v slovenskom jazyku „Dejiny a kultúra antického Grécka a Ríma“ (2006), ktorá sa stretla s veľkým záujmom širšej odbornej i laickej verejnosti. Postupne publikovali študijné materiály rôzneho zamerania (napr. Kuzmová, K. (zost.): Klasická archeológia a exaktné vedy. Výskumné metódy a techniky I, II, 2008, 2010; Varsík, V.: Slovensko na hraniciach Rímskej ríše, 2011; Kolon, T.: Keramika typu Gnathia a „West Slope“: Úvod do štúdia helenistickej keramiky, 2014; Hrnčiarik, E.: Rímske umenie I.: rímsky portrét, 2015; Daňová, M. (zost.): Carnuntum, 2018).

Ťažiskom vedeckého zamerania katedry je grécka, rímska a rímsko-provinciálna archeológia. Publikáčna činnosť jednotlivých členov zodpovedá ich špecializácii. Od roku 2001 katedra pravidelne organizuje medzinárodné konferencie na vybrané témy prezentované v širšom chronologickom rámci (od doby bronzovej do neskorej antiky), a zároveň vydáva dodnes jediný cudzojazyčný zborník v tomto odbore na Slovensku Anodos – Studies of the Ancient World a jeho doplnky (Anodos – Supplementum). Katedra klasickej archeológie sa aktívne podieľa na vydávaní prác svojich členov v medzinárodnej edícii Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie (Verlag Dr. Rudolf Habelt, Bonn). Edícia tematicky zahŕňa celú šírku odboru archeológia od paleolitu až po archeológiu novoveku. Vďaka vlastným publikáciám a širokej medzinárodnej spolupráci katedra úspešne buduje

špecializovanú klasicko-archeologickú knižnicu. Pracovníci katedry priebežne vedú a riešia domáce vedecké projekty a zapájajú sa do medzinárodných programov podľa svojej užšej odbornosti. Katedra klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave sa od roku 2003 angažuje aj v oblasti ochrany pamiatkového fondu SR, vrátane antických lokalít, realizovaním záchranných terénnych výskumov.

Literatúra:

Alcock, S. E./Osborne, R.: Classical Archaeology. Oxford 2007.

Bandinelli, B.: Klassische Archäologie. Dresden 1978. Pôvodné vydanie „Introduzione all'archeologia“. Roma 1976.

Biers, W.R.: The Archaeology of Greece: An Introduction. Ithaca/London 1996.

Borbein, A./Hölscher, T./Zanker, P. (Hrsg.): Klassische Archäologie. Eine Einführung. Berlin 2009.

Bouzek, J./Ondřejová, I./Musil, J.: Úvod do klasické archeologie. Praha 1997.

Cancik, H./Schneider, H./Landfester, M./Salazar, Ch. F. (eds.): Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World. Leiden 2006.

Dufková, M./Ondřejová, I.: Historie sběratelství antických památek v českých zemích. Praha 2006.

Helbig, W.: Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rom. Tübingen 1966.

Hölscher, T. (Hrsg.): Klassische Archäologie, Grundwissen. Darmstadt 2002.

Hornblower, S./Spawforth, A./Eidinow, E. (eds.): The Oxford Classical Dictionary. 4th edition. Oxford 2012.

Kuzmová, K./Hrnčiarik, E.: Department of Classical Archaeology of Trnava University (1997-2007). Anodos. Studies of the Ancient World 6-7/2006-2007, 2008, s. 13-24.

Kuzmová, K./Novotná, M.: 10-jähriges Jubiläum des Lehrstuhls für Klassische Archäologie. In: Forschungen und Methoden vom Mittelmeerraum bis zum Mitteleuropa. Anodos - Supplementum 4, 2007, s. 7-11.

Morris, I. (ed.): Classical Greece. Ancient histories and modern archaeologies. Cambridge 1994.

Neumann, M.: Dejiny Katedry archeológie FiF UK v Bratislave. MUSAICA ARCHAEOLOGICA 2/2019, 2019, s. 223-235.

Novotná, M. (ed.): Dejiny a kultúra starovekého Grécka a Ríma. Bratislava 2006.

Novotná, M.: Ansprache zum 20-jährigen Jubiläum des Lehrstuhls für klassische Archäologie an der Universität in Trnava. Anodos. Studies of the ancient World 13/2013, 2019, s. 9 - 11.

Řehoř, V.: Historik Jindřich Čadík – životní osudy a dílo. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni, Pedagogická fakulta. Plzeň 2012.

Sinn, U.: Einführung in die Klassische Archäologie. München 2000.

Whitley, J.: The Archaeology of Ancient Greece. Cambridge 2001.

Internetové stránky:

<https://ukar.ff.cuni.cz/cs/>

<https://dSPACE5.zcu.cz/bitstream/11025/5700/1/DPHistorik%20Jindrich%20Cadik.pdf>

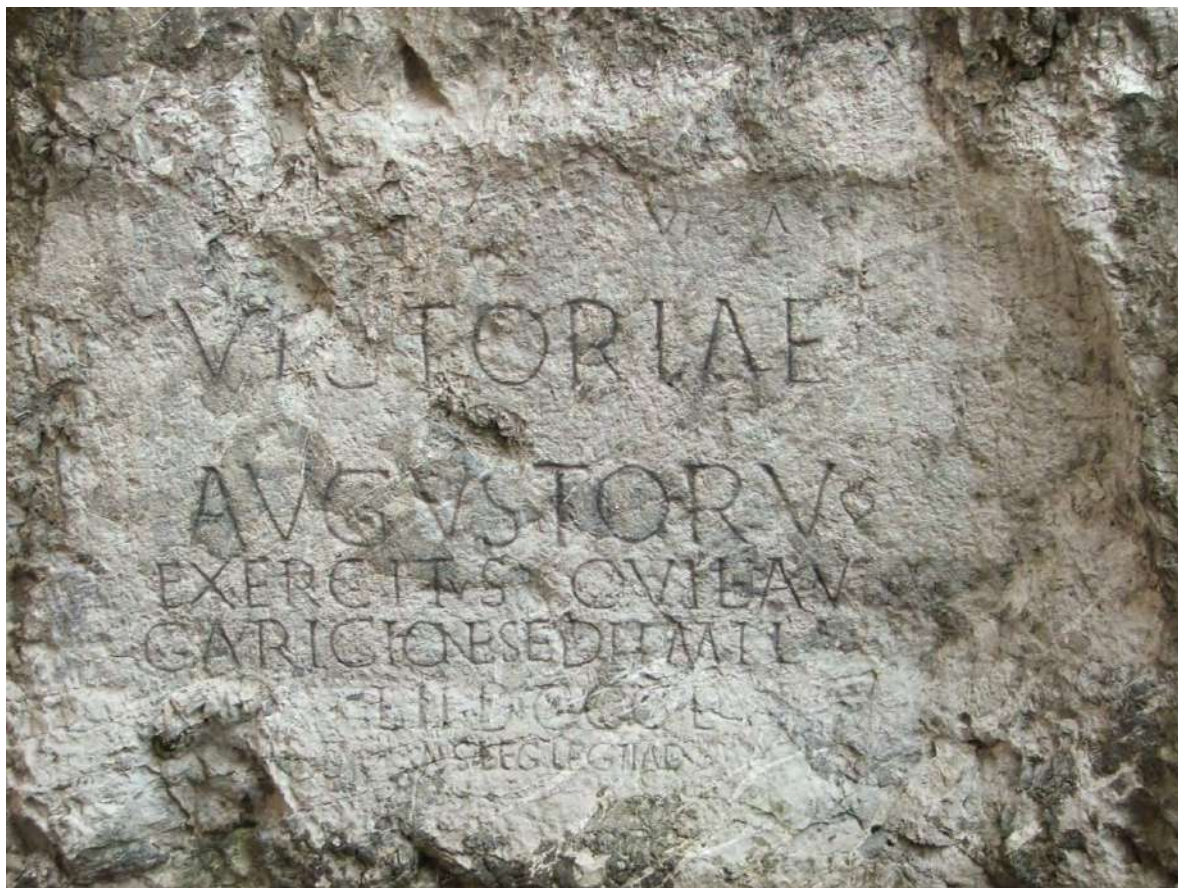
<http://ff.truni.sk/katedra-klasickej-archeologie>

<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-archeologie/>

I.5 Pramene klasickej archeológie (K. Kuzmová)

Klasická archeológia, pôvodne zameraná na umelecko-historickú stránku antických pamiatok, postupom času rozšírila predmet svojho bádania na komplexné skúmanie vývoja starovekých spoločenstiev v rôznorodom prostredí antického sveta. Opiera sa pritom najmä o dva druhy prameňov – o písomné (literárne a epigrafické) a hmotné (hnutelné a nehnuteľné) pamiatky.

V rámci písomných prameňov sa osobitná pozornosť venuje samotnému písmu, a to od vzniku jeho základných prvkov (znakov a písmen) cez ich postupný vývoj až po vytvorenie ucelených systémov jazykových znakov. Pre bádanie je pritom dôležitý nielen ich obsah prinášajúci široké spektrum údajov o živote v staroveku, ale aj forma umožňujúca ich bližšie časové zaradenie. Pojmom literárne pramene alebo pamiatky označujeme vo všeobecnosti diela antických autorov, zahŕňajúce napr. eposy, texty rôznych dramatických žánrov, životopisy významných osobností, odborné a vedecké práce (historické, geografické, filozofické, medicínske, matematické a pod.), rečnícke texty, ale aj jednoduché záznamy rôzneho druhu. Pod termínom epigrafické pramene alebo pamiatky rozumieme nápisy (alebo ich fragmenty) zostavené v rôznych súvekých jazykoch (najmä v starogréčtine a latinčine). Sú jedným zo základných spôsobov odovzdávania informácií týkajúcich sa súkromného a verejného života antického človeka, príslušnej komunity i celej spoločnosti. Na základe týchto skutočností poznáme nápisy verejné a súkromné, civilné a vojenské, úradné, právne (napr. dekréty, zákony, zmluvy, vojenské diplomy, listy, zoznamy), náboženské, votívne, prosebné alebo ďakovné (týkajúce sa náboženských a kultových praktík), náhrobné (späť s pohrebným rítom, zvečnené na stélach, sarkofágoch, hrobových stavbách), stavebné (na tabuliach umiestnených na verejných budovách). K bežným, všeobecne rozšíreným typom epigrafických prameňov patria nápisy na úžitkových predmetoch rôznej funkcie. Zahŕňajú najmä označenia výrobkov, tovaru a zásielok (napr. kolky remeselníkov, majstrov a dielní, mená a značky

Obr. 7 Rímsky nápis na trenčianskej skale – unikátna epigrafická pamiatka v barbariku.

vlastníkov), ale aj odkazy a zaklínadlá. Nápis sa aplikovali na rôznych materiáloch (kameň, pálená hlina, kov, sklo), do ktorých boli vytesané, vytepané, vybijané (puncované) a vyryté, ale mohli mať aj kolkovanú alebo maľovanú podobu. Techniky zhotovenia nápisov a tvar písma sa časom menili a stali sa jedným z dôležitých datovacích kritérií. Treba podotknúť, že epigrafické pramene odzrkadľujú aj regionálne, kultúrne a chronologické osobitosti, ich interpretácia si preto vyžaduje znalosť širšieho kontextu (historického, politického, sociálneho).

S epigrafickými často úzko súvisia ikonografické pramene. Mnohé z nich, najmä náhrobné pamiatky, mali okrem nápisovej aj obrazovú, reliéfne zdobenú časť s rôznymi vyobrazeniami, scénami a výzdobnými motívami, ktoré boli pôvodne kolorované. Reliéfy s rôznorodou tematikou boli okrem toho aj súčasťou výzdoby antických architektúr (verejných, sakrálnych, funerálnych stavieb). Reliéfne bol zdobený napr. aj luxusný keramický, sklenený a strieborný riad používaný pri stolovaní, kultových a pohrebných obradoch. S pestrou škálou ikonografických konceptov sa stretávame aj na mozaikách a nástenných maľbách zdobiacich interiéry obytných a reprezentatívnych budov.

Pod hmotnými prameňmi spravidla rozumieme hnutelné a nehnuteľné archeologické pamiatky. Z hľadiska nálezových okolností poznáme tzv. aktívne a pasívne pramene. Aktívne pramene získavame odborným archeologickým výskumom, ktorý skúma pamiatky v ich pôvodnom kontexte (na svojom pôvodnom mieste – „in situ“), čím nadobúdajú vyššiu výpovednú hodnotu. Pasívnymi prameňmi nazývame neodborne získané pamiatky, vytrhnuté z pôvodného prostredia a premiestnené na iné miesto, pri ktorých nie je známy pôvodný kontext (často ani miesto nález), preto majú nižšiu výpovednú hodnotu (napr. predmety uložené v starších múzejných zbierkach).

Medzi najčastejšie hnutelné archeologické pamiatky (súčasť tzv. materiálnej kultúry) patrí keramický riad – fragmenty nádob z pálenej hliny, ktoré mali rôzny tvar (napr. hrnce, džbány, poháre, misy, tanier) a rôznorodé využitie v každodennom živote. Podľa funkcie rozoznávame kuchynskú keramiku (na varenie, prípravu jedál a nápojov), stolovú (na servírovanie), transportnú (na prepravu vhodných komodít), skladovú (na uskladnenie produktov), technickú (pre remeselnú výrobu), kultovú (na náboženské a kultové praktiky) a funerálnu (spätú s pohrebným rítom). Nádobu rôzneho druhu a funkcie sa vyrábali aj z iných materiálov (kameň, kov, sklo). Ďalšou skupinou hnutelných pamiatok

Obr. 8 Scéna Daidala a Ikara – ikonografická pamiatka z Gerulaty (Bratislava-Rusovce).

sú šperky a súčasti odevu zhotovené aj z drahých kovov a kameňov, ale aj z iných surovín (napr. bronz, železo, sklo, koš, parohovina); ďalej zbrane, výzbroj a výstroj bojovníkov a príslušníkov vojenských jednotiek, ako aj poľnohospodárske náradie a remeselné nástroje. V neposlednom rade k nim patria aj umelecké a umelecko-remeselné diela (plastiky, sochy, sošky, oltáre, náhrobky, sarkofágy) a mince.

Nehnutelné archeologické pamiatky identifikujeme najmä ako sídliská, pohrebiská a ich súčasti. Rôzne sídliskové formy (napr. civilné/vojenské, nížinné/výšinné, opevnené/neopevnené, vidiecke/centrálne, usadlosti, osady, tábory, mestá) pozostávali z rôznych sídliskových štruktúr (objektov), ktorých účel bol hlavne obytný (domy, vily, paláce), výrobný (pece, dielne), hospodársky (stajne, sklady), sakrálny (svätyne, chrámy), fortifikačný (hradby, valy, priekopy). Pohrebiská rozoznávame žiarové (s kremačnými hrobmi), kostrové (s inhumačnými hrobmi) a birituálne (s kremačnými a inhumačnými hrobmi v jednom časovom horizonte).

Pri práci s prameňmi je dôležitá ich vzájomná konfrontácia a dodržiavanie kritického, vedeckého prístupu (Bližšie o prameňoch pozri v príslušných kapitolách).

I.6 Metódy získavania prameňov (K. Kuzmová)

I.6.1 Teoretický výskum a jeho metódy

Klasická archeológia podobne ako iné vedné disciplíny využíva v prvom rade základné metódy a metodické postupy vedeckého bádania. Ich hlavnými piliermi v tradičnom poňatí sú: heuristika (zbieranie a štúdium prameňov) – analýza (rozbor a spracovanie) – syntéza (zhrnutie a vyhodnotenie) – interpretácia a modelovanie. Nevyhnutnou podmienkou vedeckého bádania je kritický prístup k prameňom, úsilie o optimálne využitie ich výpovednej hodnoty.

Jedným z prvoradých vedeckých cieľov klasickej archeológie je určenie veku, t.j. absolútne (presné, exaktné) a relatívne (približné, rámcové) časové zaradenie antických pamiatok, ktoré je základnou podmienkou a zároveň východiskom pre riešenie ďalších otázok. Datovanie archeologických

Obr. 9 Rímsky kastel v Iži – nehnuteľná antická pamiatka. Foto: Ivan Kuzma.

pamiatok sa uskutočňuje pomocou chronometrických metód. Rozlišujeme pritom dva základné druhy chronológie – absolútnu a relatívnu. Absolútna chronológia sa opiera o pevné dáta, ktoré vyplývajú najmä z historicko-filologických prameňov, písomných a epigrafických pamiatok. K takýmto údajom patrí napr. obdobie vlády jednotlivých panovníkov, následnosť úradníkov, ako aj presný dátum, resp. časové vymedzenie historických, vojnových, kultúrno-spoločenských udalostí, vzniku kolónií, založenia/zániku miest, prírodných katastrof. Rôzne chronologické systémy, odvodené od dôležitých dátumov sú známe aj z minulosti (napr. časomiera v antickom Grécku od prvých záznamov o konaní olympijských hier, v Ríme od založenia mesta, neskôr vznik tzv. juliánskeho a gregoriánskeho kalendára). V súčasnosti je všeobecne zaužívaným oporným bodom chronológie predpokladaný dátum narodenia Krista (kresťanská chronológia/kresťanský kalendár). Od neho sa odvíja datovanie predchádzajúceho (pred Kr.) a nasledujúceho obdobia (po Kr.).

Absolútne datovanie (nezávislé na archeologických a historických prameňoch), možno získať prostredníctvom chronometrických metód vyvinutých v spolupráci s prírodnými vedami. Aplikácia prírodovedných metód a techník v archeológii spadá vo všeobecnosti do oblasti tzv. archeometrie. Jednou z najznámejších exaktných datovacích metód je rádiouhlíková/rádiokarbónová metóda, založená na rádioaktívnom rozpade izotopu uhlíka C14 v nálezoch organického pôvodu. Získané výsledky je v tomto prípade potrebné overovať a upravovať inými metódami, tzv. kalibráciou (najčastejšie dendrochronologickou). Dendrochronológia je metóda na stanovenie veku drevín v čase ich výrubu na základe analýzy letokruhov viditeľných na pričnom reze kmeňa. Ďalšie exaktné metódy – archeomagnetickú a termoluminiscenčnú – možno uplatniť pri datovaní hnutelných a nehnuteľných pamiatok z vypálenej hliny (na základe merania hodnôt magnetického poľa, počtu elektrónov).

Pre archeológiu je v tejto súvislosti dôležité využívanie princípu *terminus ante quem* (obdobie pred známym/fixným dátumom) a *terminus post quem* (obdobie po známom/fixnom dátume). Keďže počet absolútne datovateľných pamiatok nie je dostatočný, pri časovom zaradení ostatných archeologických nálezov a nálezových situácií sa využíva pomocná, tzv. chronologická sieť. Pozostáva z absolútnych, fixných dát doplnených o ďalšie, relatívne časové údaje. Získavajú sa prostredníctvom metód relatívnej chronológie. Ich cieľom je zistiť vzájomnú časovú súvislosť medzi archeologickými pamiatkami (t.j. ktoré z nich sú staršie resp. mladšie). K zodpovedaniu týchto otázok slúži v prvom rade stratigrafická metóda, zviazaná s terénnym archeologickým výskumom. Sú známe jej dva základné druhy, a to vertikálna stratigrafia (opierajúca sa o vertikálny sled vrstiev a príslušných nálezov, pričom spodné vrstvy/nálezy sú staršie a horné mladšie) a horizontálna stratigrafia (založená na skúmaní vzťahu archeologických štruktúr/objektov v horizontálnej rovine, či sa navzájom porušujú alebo rešpektujú).

Ďalšou zo základných relatívnochronologických metód je typológia. Vychádza z predpokladu, že formálne a štrukturálne zmeny produktov ľudskej činnosti sú procesom, ktorý podlieha istým zákonitostiam. Základným princípom je vývoj od jednoduchých foriem k vyspelým, vrcholným, až úpadkovým. Zahŕňa zmeny týkajúce sa napr. tvaru, výzdoby, štýlu, ale i technológií a techník, ku ktorým dochádza v istom

Obr. 10 Portrét Oscara Montelia.

chronologickom slede. Opornými bodmi typológie sú v tejto súvislosti absolútne dáta, presne datované pamiatky. Rozpracovanie a zavedenie typologickej metódy do archeológie sa spája najmä s menom Oscara Montelia (švédskeho bádateľa, 1843-1921), ktorý sa venoval prevažne kvalitatívnej stránke typologického vývoja. Ukázalo sa však, že dôležitú úlohu v tomto procese zohrávajú aj iné faktory, ktoré je potrebné zohľadniť (napr. kvantita/počet a funkcia/účel nálezov a nálezových súborov). Ich osobitosti sa skúmajú prostredníctvom tzv. kvantitatívnej a funkčnej analýzy. Typológiu je v mnohom blízka tzv. štýlová analýza, pričom sa typologické a štýlové zmeny často prelínajú. Relatívne datovaniu na základe štýlovej analýzy bola v klasickej archeológii venovaná už v minulosti značná pozornosť. Napriek istým úskaliam zostáva táto metóda naďalej jednou z najdôležitejších.

Neodmysliteľnou súčasťou metodológie klasickej archeológie je ikonografia a ikonológia, dve veľmi blízke a do istej miery prepojené metódy. Kým ikonografia sa venuje vecnej analýze, určeniu a charakteristike zobrazení, námetov a tém súvisiacich s antickými pamiatkami, ikonológia sa usiluje hľadať ich pôvodný, ideálny význam a interpretovať ho v širšom kultúrno-historickom a spoločenskom kontexte.

Dôležitú úlohu zohráva v archeológii, vrátane klasickej, aj otázka pôvodu (proveniencie) pamiatok, ktorú možno riešiť a zodpovedať pomocou rôznych metód. Jedna z nich spadá do oblasti archeometrie a spočíva na prírodovedných analýzach materiálu, z ktorého boli jednotlivé druhy nálezov zhotovené. Výskum v tomto smere sa začal intenzívne rozvíjať v 2. pol. 20. storočia, napr. v oblasti skúmania kamenných (petroarcheológia), keramických (keramológia), kovových (metalografia) a iných výrobkov a materiálov. Pri skúmaní proveniencie môže byť nápomocná aj chorológia. Mapovanie relevantných nálezov/nálezísk a definovanie ich rozmiestnenia a vzťahov v krajine (napr. kumulácia na istých miestach, rozptyl alebo absencia na istom území) môže napovedať o surovinových zdrojoch, výrobných centrách, o smerovaní obchodných trás a pod.

Jednou zo základných metód klasickej archeológie je aj komparatívna, porovnávací metóda, pri ktorej sa hľadajú paralely, analogické predmety, štruktúry, technológie, javy a pod. Jej cieľom je získať komplexný súbor údajov potrebných k interpretácii príslušných archeologických prameňov. Pri jej aplikovaní je dôležitý výber porovnateľných kritérií, ktorý je podmienkou pre dosiahnutie očakávaných výsledkov. Pozornosť si zaslúžia aj metódy experimentálnej archeológie, slúžiace na overenie a doplnenie poznatkov získaných terénnym výskumom a inými metódami. Pomocou priamych i simulovaných experimentov prispievajú k bližšiemu poznaniu najmä výrobných, ale aj iných procesov a činností (napr. hrnčiarskych, metalurgických, staviteľských, poľnohospodárskych technológií a techník, spôsobu života a pod.).

Z uvedeného vyplýva, že klasická archeológia má blízky vzťah predovšetkým k metódam tradičných filologicko-historických vied (klasickej filológie, epigrafiky, papyrológie, dejín staroveku, umenia a architektúry, numizmatiky a pod.), pričom intenzívne spolupracuje aj s prírodovednými (geológia, biologická/fyzická antropológia, osteológia, archeobotanika, fyzika, chémia) a technickými disciplínami (geodézia, informatika) a čoraz viac si osvojuje a využíva aj metódy pravekej a včasnodedinnej archeológie. Trendy interdisciplinárnej a tímovej spolupráce sa začali výraznejšie prejavovať v 2. pol. 20. storočia a vzhľadom na ich efektívnosť prinášajú nové poznatky nielen v teoretickej, ale aj v terénnej archeológii.

I.6.2 Terénny výskum a jeho metódy

Cestu od hľadania pokladov po cielený a systematický vedecký prístup k objavovaniu, identifikácii a odkrývaniu antických pamiatok významne ovplyvnil a urýchlil vedecko-technický rozvoj v 2. pol. 20. storočia. Terénny výskum sa často považuje iba za technickú stránku získavania archeologických prameňov, pričom sa nedoceňuje jeho vedecká hodnota. Súčasťou terénnych prác je však aj odborné dokumentovanie a základné spracovanie údajov o archeologických pamiatkach (napr. kategorizácia, časové zaradenie), čo je nevyhnutným predpokladom ich ďalšieho vedeckého spracovania a vyhodnotenia.

Jednou z podôb a spôsobov terénnej činnosti je aj systematický prieskum (povrchový zber, prospekcia). Jeho cieľom je dopĺňať databázu údajov a poznatkov o vývoji osídlenia historickej

Obr. 11 Pôdorysy rímskych poľných táborov na leteckom snímku z Iže. Foto: Ivan Kuzma.

Obr. 12 Aplikácia sondážnej metódy na veľkoplošnom výskume. Foto: Ivan Kuzma.

krajiny, vyhľadávať, lokalizovať a identifikovať archeologické nálezy a náleziská vo svojom prírodnom a životnom prostredí. K tradičnému zbieraniu a dokumentovaniu archeologických pamiatok na zemskom povrchu už pred časom pribudli moderné prospekčné metódy, najmä letecká archeológia a geofyzikálne merania. Ich výhodou je efektívne, nedeštruktívne vyhľadávanie a skúmanie dokladov ľudskej činnosti (t.j. bez odkrývania a porušenia pôvodných štruktúr), ktoré sa zachovali pod zemou, vodou i nad súčasnou úrovňou terénu, ale bežným pozorovaním nie sú rozpoznateľné. Archeologický prieskum možno zároveň chápať aj ako monitoring, na ktorý môže (ale nemusí) nadviazať tradičný terénny výskum – odkrývanie archeologických pamiatok (vykopávky).

Poznáme niekoľko druhov terénneho výskumu, ktoré sa môžu navzájom kombinovať, resp. uskutočňovať následne. Z hľadiska stanovených cieľov môže ísť o výskum zisťovací alebo overovací (zistenie/overenie prítomnosti archeologických pamiatok), záchranný (záchrana a ochrana archeologických pamiatok, napr. pri ohrození stavebnou činnosťou), predstihový/preventívny alebo priebežný (realizovaný pred začatím stavebných prác alebo počas nich), tematický, systematický (spravidla pre vedecké účely, zameraný na istú problematiku). Z časového hľadiska môže byť výskum dlhodobý alebo krátkodobý, z hľadiska rozsahu prác maloplošný a veľkoplošný.

Pri akomkoľvek druhu výskumu (aj teoretickom) je rovnako dôležitá jeho obsahová i organizačná stránka a ich dôsledná komplexná príprava v dostatočnom časovom predstihu. Predpokladaný vedecký zámer je obvykle zhrnutý vo výskumnom projekte, ktorý pozostáva zo základných údajov o lokalite, cieľoch a očakávaných výsledkoch výskumu, dobe trvania, harmonograme prác, ale aj o jeho personálnom, technickom, prístrojovom, materiálnom a finančnom zabezpečení. Osobitné opatrenia si vyžaduje napr. práca v zahraničí (najmä z administratívneho hľadiska) a v extrémnych podmienkach (napr. na púšti, v jaskyni, pod vodou), a to najmä z hľadiska špeciálneho personálneho a materiálno-technického vybavenia. Realizátormi terénneho výskumu sú spravidla vedecké, univerzitné, múzejné a pamiatkové inštitúcie, ktoré disponujú odborne spôsobilými pracovníkmi. Je nevyhnutné, aby sa riadili legislatívou a predpismi o ochrane pamiatkového fondu príslušnej krajiny.

Odkrývanie archeologických pamiatok sa obvykle uskutočňuje ručne, iba v opodstatnených prípadoch za pomoci zemných strojov. Najčastejším spôsobom je sondáž/mikrosondáž v podobe archeologických, príp. geologických sond a vrtov, zisťovacích a overovacích rezov a plošný výskum (členený na sektory a kontrolné bloky). Postupuje sa spravidla vertikálne, podľa pôvodných antropogénnych vrstiev alebo mechanicky stanovených vrstiev (napr. s hrúbkou 5/10/20 cm). Každá úroveň, nálezová situácia sa dokumentuje slovne (popis, odborný denník) a graficky (kresba/plán, fotografia) a zároveň zameriava geodetickými metódami. Skúma sa pritom stratigrafia náleziska, resp. skúmanej plochy, odkryté situácie sa zaznamenávajú horizontálne (pôdorys) i vertikálne (profil)

Obr. 13 3D rekonštrukcia germánskeho dvorca v Podunajských Biskupiciach.

Foto: © J. Minaroviech/E. Hrnčiarik/M. Horňák.

a osobitná pozornosť sa venuje dôležitým detailom. Hnuteľné pamiatky sa po zdokumentovaní vyzdvihnú a podrobia základnej kategorizácii (triedeniu podľa druhov), ošetroeniu (napr. umytie vybraných druhov – najčastejšie keramiky), evidencii (zoznam/prírastkový katalóg), náležite sa zabalia, uložia a podľa potreby transportujú na príslušné pracovisko (do inštitúcie, laboratória). Špecializované laboratórne ošetroenie (konzervovanie, reštaurovanie), analýza vzoriek, technická dokumentácia nálezov (kreslenie, fotografovanie, digitalizácia) sú ďalším dôležitým krokom smerujúcim ku komplexnému odbornému spracovaniu výsledkov terénneho výskumu a k ich vedeckému vyhodnoteniu a interpretácii v súvekom kultúrno-historickom kontexte.

Dôležitú úlohu pri terénnej i teoretickej práci zohráva využitie počítačovej techniky a informačných technológií, nazývané tiež počítačovou podporou v archeológii. Zahŕňa širokú oblasť činností od vyhľadávania, identifikácie, skúmania, dokumentovania, evidencie nálezov a nálezísk, vytvárania databáz, cez analýzu a syntézu archeologických prameňov rôznymi metódami za pomoci príslušných počítačových programov a prístrojovej techniky až po finálne vedecké výstupy (publikácie, prednášky, výstavy).

Lieteratúra

Bahn, P./Renfrew, C.: Archaeology. Theories, Methods and Practice. London 1990.

Bäbler, B.: Archäologie und Chronologie. Eine Einführung. Darmstadt 2004.

Benesch, K.: Archäologie. Eine Einführung. München 1992.

Borbein, A./Hölscher, T./Zanker, P. (Hrsg.): Klassische Archäologie. Eine Einführung. Berlin 2009.

Bujna, J./Furmánek, V./Wiedermann, E. (zost.): Staré Slovensko 1. Archeológia ako historická veda. Nitra 2013.

Fischer, T. (Hrsg.): Die römischen Provinzen. Stuttgart 2001.

Gersbach, E.: Ausgrabung heute. Methoden und Techniken der Feldgrabung. Stuttgart 1998.

Gojda, M.: Archeologie krajiny. Praha 2000.

Harris, E. C./Brown III, M. R./Brown, G. J.: Practices of archaeological stratigraphy. London/San Diego/New York/Boston/Sydney/Tokyo/Toronto 1993. (http://www.harrismatrix.com/book/Practices_of_Archaeological_Stratigraphy.pdf)

Harris, E. C.: Principles of Archaeological Stratigraphy. 2nd edition. London 1989. (http://www.archaeology.ru/Download/Harris/Harris_1989_Principles.pdf)

Hložek, M.: Encyklopedie moderních metod v archeologii. Archeometrie. Praha 2008.

Hölscher, T. (Hrsg.): Klassische Archäologie, Grundwissen. Darmstadt 2002.

Jiráň, L./Venclová, N. (zest.): Archeologie pravěkých Čech. Sv. 1-8. Praha 2008.

Kuna, M. a kol.: Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. Praha 2004.

Kuzmová, K. (zost.): Klasická archeológia a exaktné vedy. Výskumné metódy a techniky I. Trnava 2008.

Kuzmová, K. (zost.): Klasická archeológia a exaktné vedy. Výskumné metódy a techniky II. Trnava 2010.

Lang, F.: Klassische Archäologie. Eine Einführung in Methode, Theorie und Praxis. Tübingen 2002.

Renfrew, C./Bahn, P. (zost.): Archaeology. The key Concept. New York 2005.

Renfrew, C. /Bahn, P.: Archaeology. Theories, Methods and Practice. London 1996.

Sinn, U.: Einführung in die Klassische Archäologie. München 2000.

I.7 Najdôležitejšie inštitúcie v oblasti klasickej archeológie (E. Hrnčiarik)

Napriek tomu, že sa klasická archeológia koncentruje na oblasti, kde bola rozšírená grécka a rímska kultúra, pracoviská špecializované na tento odbor nájdeme po celom svete. S rôznymi oddeleniami, centrami výskumu, inštitútmi sa môžeme stretnúť na univerzitách, v múzeách, vedeckých akadémiách, či súkromných spoločnostiach. Je takmer nemožné vymenovať všetky pracoviská, preto sú v nasledujúcej časti uvedené len niektoré z nich.

Medzi tradičné centrá výskumu patria univerzity, a to najmä v nemecky a anglicky hovoriacich krajinách. Mnohé z nich okrem koncentrácie na výučbu a výskum spravujú špecializované knižnice a bohaté zbierkové fondy sadrových odliatkov. Medzi univerzitné pracoviská s bohatou históriou nepochybne patria univerzity v Nemecku, Švajčiarsku, Rakúsku, Anglicku, Francúzsku, USA, a pod. Avšak vynikajúce klasicko-archeologické pracoviská možno nájsť aj v Taliansku, Grécku a v neposlednom rade k nim patria aj dynamicky sa rozvíjajúce inštitúty v Turecku. V stredoeurópskom prostredí patrí k najvýznamnejším Institut für Klassische Archäologie Viedenskej univerzity, Österreichische Archäologische Institut Rakúskej akadémie vied, Ústav pro klasickou archeologii Karlovej univerzity v Prahe a pod.

Múzeá sú inštitúciami, ktoré vo veľkej miere spravujú bohaté zbierky, ako aj nálezy z rôznych archeologických výskumov. Sú taktiež centrami, kde prebieha špecializovaný výskum, spracovanie a klasifikácia zbierkového fondu, ale aj jeho konzervovanie a reštaurovanie smerujúce až k vystaveniu archeologických exponátov. Mnohé z nich majú oddelenie so zameraním na antiku. K tým najväčším nepochybne patria The Metropolitan Museum of Art v New Yorku, The British Museum v Londýne, Musée du Louvre v Paríži, múzeá v Berlíne, Ríme, Aténach, a pod. Netreba pritom zabúdať na nové múzeá, ktoré vznikajú na miestach niekdajších gréckych kolónií a rímskych miest v Taliansku a Turecku. V stredoeurópskom kontexte nemožno opomenúť Szépművészeti Múzeum v Budapešti, Národní muzeum v Prahe a Kunsthistorisches Museum vo Viedni.

Jednou z najväčších vedeckých inštitúcií podporujúcich rozvoj výskumu v oblasti klasickej archeológie je Nemecký archeologický inštitút (DAI), ktorý má okrem svojej centrály sedem pobočiek, tri komisie (napr. Römisch-Germanische Kommission), päť vysunutých pracovísk a štyri výskumné pracoviská. Transformoval sa z Istituto di Corrispondenza Archeologica, ktorý bol založený v roku 1829 v Ríme. Po jeho premenovaní a premiestnení do Berlína ostala v Ríme jeho pobočka špecializovaná na výskum antiky. Od 19. storočia vznikali v Ríme ďalšie pobočky tzv. archeologických škôl. Medzi inými napríklad: American Academy in Rome, British School at Rome, École française de Rome, Norske Institutt i Roma for Kunsthistorie og Klassik Arkeologi a pod. V Ríme pôsobí množstvo vedeckých inštitúcií ako napríklad: Istituto Nazionale di Archeologia e Storia dell'Arte, Associazione Internazionale di Archeologia Classica, Istituto Italiano di Numismatica, a pod. Pod patronátom Ministerstva kultúry a cestovného ruchu riadi v mnohých talianskych mestách a regiónoch svoje pobočky – tzv. Soprintendenza, ktoré majú okrem iného na starosti archeologické výskumy, reštaurovanie a prezentáciu antických pamiatok. V Taliansku majú vlastné centrály aj mnohé inštitúcie venujúce sa výskumu Etruskov ako Accademia Etrusca v Cortone alebo Istituto Nazionale di Studi Etruschi ed Italici vo Florencii.

Rôzne archeologické školy zakladali svoje pobočky nielen v Ríme, ale paralelne s nimi aj v Grécku, či konkrétne v Aténach. Tak tu vznikli a dodnes pôsobia napríklad: American School of Classical Studies at Athens, British School at Athens, Canadian Institute in Greece, Deutsches Archäologisches Institut Athen, École française d'Athènes, Österreichisches Archäologisches Institut - Zweigstelle Athen, Scuola Archeologica Italiana di Atene a pod. Výskumné pracoviská zamerané na klasickú archeológiu však môžeme nájsť aj v iných európskych a mimoeurópskych krajinách.

Výskumníci špecializovaní na konkrétne nálezy z obdobia antiky, ako nápisy, keramiku, etruské zrkadlá a pod., si v priebehu rokov začali zakladať špecializované pracoviská a komisie, ktorých hlavnou úlohou je systematicky dokumentovať a publikovať príslušné archeologické nálezy. Za týmto účelom vydávajú tzv. corporiká. Spomedzi mnohých možno spomenúť: Corpus Vasorum Antiquorum v Oxforde/Paríži, Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel v Heilderbergu, Mykenische Kommission vo Viedni, Corpus Inscriptionum Latinarum v Berlíne a pod.

Obr. 14 Altes Museum Berlin. Foto: Erik Hrnčiarik.

V neposlednom rade rozvíjajú vedecké bádanie v oblasti klasickej archeológie rôzne súkromné spoločnosti alebo nadácie ako napríklad: Nadácia G. Henkel, Onassis Foundation, J. P. Getty Museum a pod.

I.8 Základné princípy písania a citovania v klasickej archeológii (A. Ďurianová)

Existuje mnoho spôsobov citovania, ktoré však obvykle vychádzajú z medzinárodnej normy ISO 690 (úplný názov znie *ISO 690:1987, Documentation – Bibliographic references – Content, form and structure*). Tá upravuje nielen obsah, formu a štruktúru písomných dokumentov, ale aj formu bibliografických citácií a odkazov. V roku 1997 sa rozšírila aj na elektronické dokumenty a ich jednotlivé časti, a to pod názvom *ISO 690-2:1997, Information and documentation – Bibliographic references – Part 2: Electronic documents or parts thereof*. ISO 690 bol ako medzinárodný štandard prevzatý aj na Slovensku, a to v roku 1998 pod názvom *STN ISO 690 (01 0197) Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra*. Jeho rozšírenie sa prijalo v roku 2001 ako norma *STN ISO 690-2 (01 0197) Informácie a dokumentácia. Bibliografické citácie. Časť 2: Elektronické dokumenty alebo ich časti*.

Na internete sú k dispozícii výťahy s najdôležitejšími pasážami. Medzi tie najprehľadnejšie patrí napr. dokument typu Word od R. Harčarufka a K. Harčarufkovej (hľadaj: Rastislav Harčarufka a Katarína Harčarufková. Prehľad normy STN ISO 690 a STN ISO 690-2), PDF súbor Univerzitnej knižnice Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (hľadaj: Harvardský systém citovania – ISO 690), PDF súbor Univerzitnej knižnice Prešovskej univerzity (hľadaj: Príklady citovania podľa citačnej normy ISO 690: 2012) alebo PDF súbor od Štefana Kimličku z Katedry knižničnej a informačnej vedy FiF UK v Bratislave (hľadaj: Príklady citovania podľa ISO 690 a ISO 690-2).

Táto norma poskytuje iba návod na vytvorenie citácií či bibliografických odkazov, nepredpisuje ich konkrétny štýl, ktorý podlieha úpravám na základe požiadaviek jednotlivých inštitúcií, organizácií či redakcií, no a samozrejme individuálnych potrieb. Pre systém vysokých škôl a univerzít na Slovensku ostáva v platnosti *Vyhláška 233/2011 Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky* z 1. júla 2011. Na ňu nadväzuje *Metodické usmernenie č. 56/2011 o záverečných prácach, bibliografickej registrácii, uchovávaní či sprístupňovaní*, pričom odporúčaný spôsob citovania a bibliografických odkazov sa nemení. Vyhláška je dostupná vo formáte PDF priamo na stránke Centrálného registra záverečných prác (www.crzp.sk) v sekcii Metodické usmernenia, zákony a príručky. Takisto tu možno stiahnuť aj ZIP súbor s Metodickým usmernením.

Každá vysoká škola či univerzita si však upravuje tento systém podľa potrieb svojich odborov, takže je potrebné rešpektovať požiadavky fakulty či priamo katedry. Pokiaľ nie sú pravidlá citovania a bibliografických odkazov alebo úpravy predkladanej práce špecifikované na úrovni katedry, odporúča sa pridržať ustanovení vydaných univerzitou či rešpektovať všeobecnú normu. V prípade Trnavskej univerzity je možné tieto usmernenia nájsť vo forme PDF dokumentu označeného ako *Smernica rektora Trnavskej univerzity v Trnave č. 20/2011*. Možno ju nájsť priamo na stránke Centrálného registra záverečných prác (www.crzp.sk) v sekcii Usmernenia jednotlivých VŠ pre študentov, označenú ako Smernica TRUNI. V prípade, že odkaz nebude funkčný, je možné smernicu vyhľadať priamo na internete (hľadaj: Smernica rektora Trnavskej univerzity v Trnave č. 20/2011)

K dispozícii majú študenti i množstvo publikácií, ktoré sa zaoberajú hlavne úpravou práce, citovaním či bibliografickými odkazmi, avšak treba ich vnímať skôr ako pomôcku než konkrétne inštrukcie. Medzi odporúčané všeobecné publikácie patrí najmä publikácia *Akademická príručka* vydaná v roku 2005 v Bratislave (Meško, D./Katuščák, D./Findra, J. a kol.), ktorá rozoberá jednotlivé zásady a problémy písania prác. Vedné odbory pristupujú k textu podľa rozličných požiadaviek, preto je možné stretnúť sa s veľkou variabilitou v spôsobe citovania, zostavovania poznámok či bibliografických odkazov, vrátane úpravy samotného textu. V prípade archeológie možno ako pomôcku odporučiť práve spôsob, akým text upravuje *American Journal of Archaeology* (AJA), hoci ide o pomerne komplikovaný, ale dobre prepracovaný systém. Podrobne rozpísané inštrukcie možno nájsť v podobe PDF dokumentu priamo na webovej stránke magazínu AJA (<http://www.ajaonline.org>), sekcia Author Guide. Text je v anglickom jazyku.

Katedra klasickej archeológie FF TU vychádza pri citovaní zo všetkých vyššie uvedených zdrojov, pričom si spôsob citovania, odkazov a poznámok upravila a čiastočne zjednodušila. Ide predovšetkým o citovanie odborných monografií či článkov z odborných periodík a časopisov. Zaužívanú formu možno nájsť v publikáciách katedry, predovšetkým v zborníku ANODOS, ktorý je k dispozícii v Katedrovej i Univerzitnej knižnici. V rámci pravidiel písania bakalárskych, diplomových či dizertačných prác, rovnako ako seminárnych prác, odporúča katedra pridržať sa práve tohto spôsobu.

Vzhľadom k témam, ktorým sa študenti klasickej archeológie venujú, treba zohľadniť aj spôsob citovania originálnych gréckych či latinských prác. Ide o špecifický spôsob citovania, ktorému sa bežné príručky o písaní prác či všeobecné ustanovenia nevenujú.

Pri písaní textu sa určite dostaví nutnosť uvádzať zdroj informácií, ktorý pochádza od rôznych antických autorov. Ich mená a diela, pokiaľ ide o originálne texty, podliehajú osobitnému spôsobu citovania, napr. Tacitus – Letopisy (lat. *Annales*): Tac. Ann. XIII, 16. Ide o zaužívané skratky mien autorov a ich prác, pričom sa rímskym číslom označuje číslo knihy, arabským číslom odsek alebo i riadok. Skratky najmä v anglo-amerických textoch však často používajú číselné značenie pozostávajúce výhradne z arabských číslíc, napr. Tac. Ann. 13, 16. Napriek tomu ostáva poradie označovaných častí zachované – kniha, odsek a eventuálne riadok.

Zoznam týchto skratiek je súčasťou tlačенých kritických vydaní originálnych textov, ktorými sa preslávili najmä francúzske alebo nemecké vydavateľstvá – Les Belles Lettres v Paríži a Bibliotheca Teubneriana v Lipsku (pozn. mnohé tlačené grécke i latinské texty sa nachádzajú v katedrovej knižnici Okalianum na Katedre klasických jazykov FF TU). K dispozícii sú aj v publikáciách *The Oxford Classical Dictionary* (OCD), *Oxford Latin Dictionary* (OLD) alebo *Brill's New Pauly*.

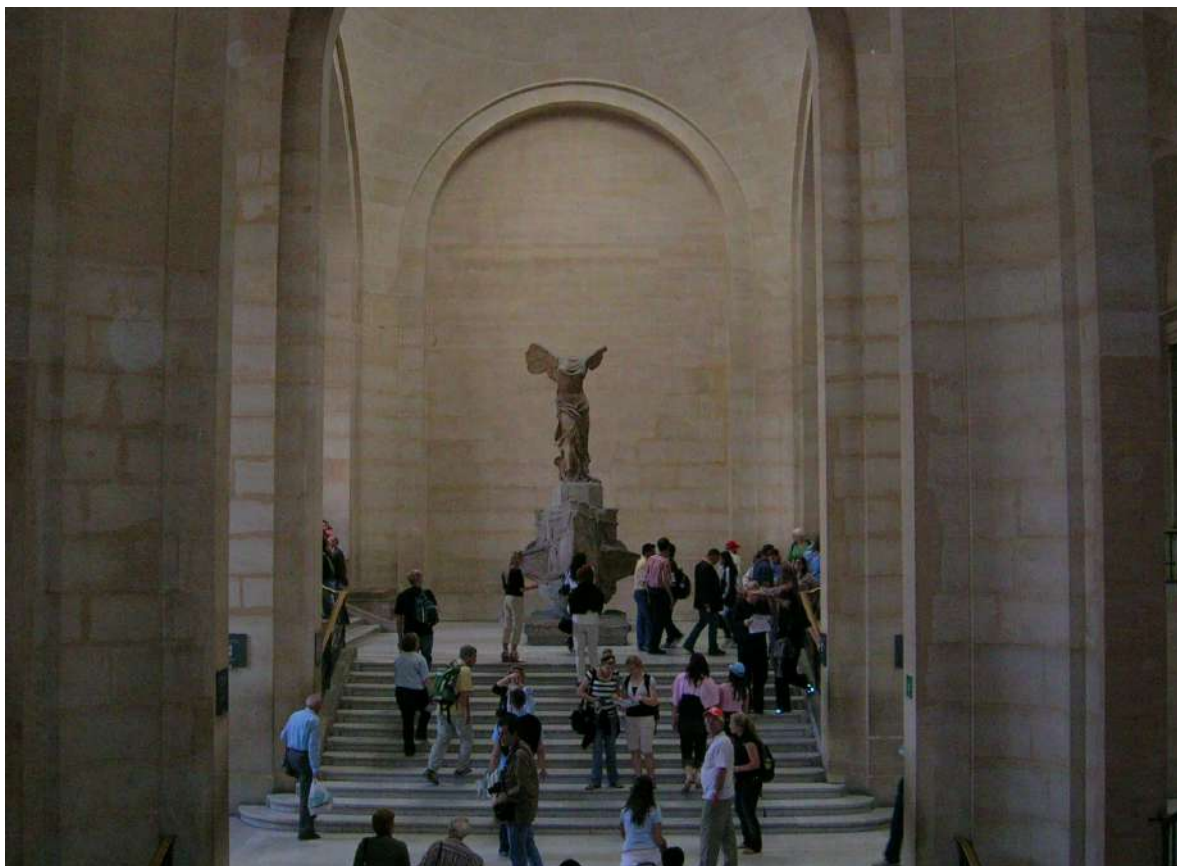
Z internetových zdrojov sa dá spomenúť *Perseus Digital Library* (známa aj ako *Perseus Hopper*), ktorú zabezpečuje Gregory R. Crane z Tufts University. Webová stránka PDL je k dispozícii na

adrese: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper>. Priamo k zoznamu klasických skratiek sa možno dostať pomocou odkazu: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/abbrevhelp>. Text je v anglickom jazyku, preto je nutné pri využívaní takýchto zahraničných zdrojov dávať pozor na anglický a slovenský prepis mien antických autorov, napr. anglické Ovid verzus slovenské Ovídius, Plato verzus Platón, Appian verzus Appiános a pod.

V ideálnom prípade by mal autor pracovať s tlačným originálnym textom, resp. kvalitným prekladom, ktorý je vybavený aj kritickým aparátom a poznámkami. V nevyhnutných prípadoch je možné využiť aj rôzne online databázy, napr. www.thelatinlibrary.com, ale treba počítať s tým, že zverejnený text sa v niektorých prípadoch môže líšiť od všeobecne uznávaných kritických vydání. Prípustná je i práca s prekladmi antických diel, pričom citovanie sa nebude líšiť od spôsobu uvádzania odbornej monografie (pozri: Anodos, FF TU).

Zoznam bibliografických odkazov, t.j. použitej literatúry, sa rozdeľuje do sekcií podľa typu použitej publikácie, čo znamená, že ako prví sa napr. uvádzajú antickí autori (originálne texty či preklady), nasledujú odborné monografie, články, encyklopédie, nepublikované bakalárske, magisterské či doktorandské práce a pod., pričom ako posledné prichádzajú na rad webové stránky, emailová korešpondencia, obrazové či zvukové záznamy. V prípade webových stránok je nevyhnutné uviesť i presný dátum navštívenia, pretože často dochádza k ukončeniu prevádzky danej stránky alebo k jej aktualizáciám, ktoré pozmenia verejne dostupný obsah. Tak sa stane, že informácie, ktoré platili napr. k 5. máju 2014, sa už na stránke navštívenej 12. januára 2015 nemusia nachádzať. Uvedením dátumu sa autor chráni pred obvinením z nesprávne uvedeného bibliografického odkazu.

Na záver by sa azda každému autorovi dalo odporučiť len jedno univerzálne pravidlo: dôkladne a opakovane preverovať svoje zdroje, dbať na správne citovanie i parafrázovanie iných autorov, vhodným a jednotným spôsobom uvádzať bibliografické odkazy, pretože nesprávne či chýbajúce údaje významne podkopávajú hodnotu predkladanej práce.

Obr. 15 Niké Samotrácka na schodisku v parížskom Louvri. Foto: Erik Hrnčiarik.

I.9 Zásady prispôsobovania starogréckych a latinských mien (*L. Nováková*)

V slovenskom jazyku prevláda snaha písať slová cudzieho pôvodu po ich zdomácnení podľa zásad, ktoré sa uplatňujú pri písaní slov domáceho pôvodu. Namiesto pôvodných podôb starogréckych a latinských vlastných mien (osôb aj zemepisných názvov) sa v ustálených prípadoch používajú zaužívané podoby, pri ktorých nejde iba o pravopisné poslovenčenie. Pri fonologickom prepise sa v slovenčine neznáme fonémy prispôbujú slovenskej fonematickej sústave. Prejavuje sa to pri nezaznačovaní kvantity a aspirovaných hlások podľa stavu v gréčtine. Je to odôvodnené výslovnosťou (v slovenčine je neaspirovaná výslovnosť a iná kvantita ako v gréčtine), ustálenosťou pravopisu v bežne používaných menách, tradíciou pri kodifikovaní značného počtu starogréckych vlastných mien a napokon aj praxou prekladateľov antických filozofických, historických a iných prác. Pri morfológickom zápise sa skloňuje základ slova s pádovými zakončeniami. Pri niektorých menách sa však čoraz častejšie uplatňuje dvojité skloňovanie (napr. Cicero, Ciceróna alebo Cicero, Cicera).

Ustálený je prepis nasledujúcich gréckych a latinských písmen:

ττ – t (napr. Atika namiesto Attika)

P – r (nie rh)

Φ – f (nie ph)

Ae – ponecháva sa ae (vyslovované ako é)

C – c (napr. Marcus, Cornelius)

Qu – qu (napr. Tarquinius)

Začiatková graféma i sa aj v pozícii pred samohláskou v gréckych menách ponecháva (napr. Ialyosos, Iokasta), ale na začiatku latinského mena, keď po nej nasleduje samohláska, sa prepisuje ako j (napr. Juno, Jupiter). Graféma i označujúca samohlásku i medzi dvoma samohláskami sa zachováva v gréckych aj latinských menách (napr. Ptolemaios, Pompeius). V nasledujúcich prípadoch sa zaužívali rôzne podoby gréckych a latinských písmen:

Σ σ/ς – s (ale medzi samohláskami niekedy ako z: Dionýzos, nie Dionýsos)

Θ θ – th alebo t (napr. Korint, ale môže byť napr. Akrokorinth)

Zreteľné rozdiely medzi gréčtinou (latinčinou) a slovenčinou vo fungovaní a rozložení kvantity spôsobili, že v slovenčine sa vo výslovnosti ani v pravopise pôvodne nevžili dve alebo dokonca tri dĺžky za sebou. V niektorých prípadoch sa však od toho upúšťa. Dlhé samohlásky je možné prepísať nasledujúcim spôsobom:

Oυ - ou alebo ú (napr. Thúkidydes alebo Thukidydes)

Η η - é, ale e pred koncovým -s, -is, -us (používa sa aj alternatívna verzia s dlhým é)

Ω ω - Ó ó, ale o pred koncovým -r (používa sa aj alternatívna verzia s dlhým ó)

Hlavné zásady prispôsobovania starogréckych a latinských mien sú uvedené v Pravidlách slovenského pravopisu (Bratislava: Veda 2013) a vysokoškolskej učebnici: Novotná, M. (ed.): Dejiny a kultúra antického Grécka a Ríma (Trnava: Veda - Typi Universitas Tyrnaviensis - 2006).

II. MINOJSKÁ A MYKÉNSKA CIVILIZÁCIA

M. Novotná, E. Hrnčiarik

II.1 Egejská doba bronzová (definícia)

Na sklonku 4. tisícročia pred Kr. dochádza v egejskej oblasti k častejšiemu prenikaniu kovu do výroby nástrojov a zbraní. Spočiatku to bola len meď, ktorú v priebehu 3. tisícročia postupne vystriedal bronz, t.j. meď legovaná cínom. V prvých fázach včasnej doby bronzovej si najskôr pôvodné neolitické obyvateľstvo osvojuje použitie kovových výrobkov. Neskôr do celej egejskej oblasti prichádzajú noví prisťahovalci z východu, pre ktorých bolo použitie kovu samozrejmosťou. Egejská doba bronzová teda zahŕňa štyri samostatné, vzájomne previazané kultúrne centrá, ktoré predchádzali vystúpeniu historických Grékov. Na Kykladských ostrovoch sa najmä vďaka zásobám obsidiánu a mramoru kreuje tzv. kykladská kultúra, ktorá svoj vrchol zažila vo včasnej dobe bronzovej. Na najväčšom gréckom ostrove Kréta vzniká minojská kultúra, ktorá spolu so svojimi kolóniami (najmä na Kythere a Santorini) dosahuje najväčší rozmach v strednej a na počiatku neskorej doby bronzovej. Na pevninskom Grécku (v atanskej Peloponéze), Euboji a priľahlých ostrovoch Sarónskeho zálivu žilo obyvateľstvo tzv. heladskej kultúry, dosahujúcej svoj vrchol v podobe mykénskej civilizácie, v poslednej fáze doby bronzovej. Pobrežie Malej Ázie a priľahlé ostrovy (napr. Samos, Lesbos, Lemnos) zasa patria do samostatnej kultúrnej oblasti s centrami ako Trója, Milét, Limantepe, Emporion a pod.

Bezprostredný vzťah k počiatkom Grékov (doložený rozlúštením lineárneho písma B) – má neskoroheladská doba, reprezentovaná mykénskou kultúrou, ktorej nositeľov nazývali aj Achájami. Vďaka použitiu písma, sa táto civilizácia dostala na prah historickej doby. Výrazný podiel na jej vzniku a ďalšom formovaní mala minojská kultúra Kréty, ktorej reč nepatrí k žiadnemu z včasných gréckych dialektov. Vplyv a podnety sprostredkované Krétou sa prakticky dotkli všetkých stránok života novej

Obr. 16 Schematické znázornenie rozšírenia najdôležitejších kultúr doby bronzovej v Egejskej oblasti.
Autori: Pavol Hnila a Erik Hrnčiarik.

Obr. 17 Obsidián z ostrova Mélos. Archeologické múzeum Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

kultúry gréckej pevniny. Od začiatku svojej existencie sa prejavili ako v oblasti duchovnej kultúry, tak aj v politickej a hospodárskej organizácii života na báze malých kniežatstiev. V neskoroheladskej dobe možno hľadať aj zárodoky kultu héra a heroizácie u Grékov, na začiatku ako hrdinov bojov pred Trójou básnický vyličených Homérom. Preto keď hovoríme o počiatkoch či zrode gréckeho elementu (resp. etnika) pre veľký kultúrno-historický prínos nielen pre mykénsku, ale pre celú Egejskú oblasť, k nemu ako prvá európska vyspelá civilizácia rozhodne patrí Kréta minojskej doby. Ak siahneme hlbšie do minulosti, do popredia vystupuje kykladská kultúra (rozšírená na kykladských ostrovoch v Egejskom mori), vo včasnej dobe bronzovej (ca 3100-2000 pred Kr.) ešte s egalitárnou spoločnosťou, ktorá sa rýchlo rozrastala. Na tzv. kykladských dlhých člnoch s posádkou 20 až 25 osôb podnikali čoraz dlhšie plavby medzi ostrovmi a prispeli k zintenzívneniu diaľkového obchodu. Prednosťou ostrovov bola nielen ich geografická poloha voči iným oblastiam Egeidy, ale aj nerastné suroviny a hospodárska stratégia, založená na námorných expedíciách. Zvlášť úzke kontakty mali s Krétou. Odhaduje sa, že vzdialenosť asi 150 km, ktorá delila južné kykladské ostrovy od severného pobrežia Kréty, mohli za priaznivých poveternostných podmienok na člnoch prekonať za relatívne krátky čas.

K najdôležitejším svedectvám stykov so severnou Krétou v prvej fáze minojskej kultúry (resp. začiatku EM IIA) patria nekropoly v Ajia Fotia pri Sitii v severovýchodnej Kréte a Gournes blízko Heraklionu s hrobovou architektúrou, ale aj prídavkami viac kykladského než minojského rázu. Zo sídliska pri Knossoskom prístave Poros-Katsambas pochádza mnoho obsidiánu (čepele, jadrá, odštepky), ale aj meď a striebro kykladského pôvodu. Postupne pribúdali ďalší kykladský import (kamenné nádoby, keramika, šperky) vrátane typických mramorových idolov, neraz na Kréte napodobovaných (typ Koumasa). Nositelia kykladskej kultúry mali zásluhu na viacerých inováciách na Kréte, a to už od včasného obdobia (EC I) s dobou rozkvetu medzi cca 2700-2300 pred Kr. ňou začína na ostrovoch doba bronzová používajúca už legovaný kov – bronz a pri výrobe keramiky hrnčiarsky kruh. Tento výrazný kultúrny predstih ostrovanov sa pripisuje dvom faktorom: schopnosti stavby člnov a tým aj moreplavbe, dovoľujúcej cez reťaz ostrovov spojenia s Krétou, ale aj s gréckou pevninou a maloázijským pobrežím. Dôležitým bol prenos ideí, ktoré sa týkajú spoločenských foriem a náboženstva, ako aj technických a remeselníckych novinek. Zdá sa, že korene nadvlády na mori (námornej thalasokracie) pripisované Krétanom mali zrod v kykladskom prostredí. Prvé obrazové svedectvá lodí-veslíc, známe

na kykladských panviciach (Chalandriani na Syre), sa objavujú už na prelome EC I/II (28.-27. stor. pred Kr.) bez toho, aby sa dala rozpoznať ich príp. metaforická (v zmysle plavby do záhrobia) a praktická funkcia. Lode s väčším ponorom a plachtami, schopné plavby na širom mori sa v ikonografii objavujú od neskorého 3. a včasného 2. tisícročia ako výsledok kontaktov a rozširovania kykladského vplyvu na Krétu. Pre dlhé plavby nevyhnutné bolo zavádzanie viacerých novinek, ktoré sa o.i. týkali výroby a používania lodných plachiet. Podľa neskorších antických autorov ich dôležitým distribútorom bol Ugarit (Ras Shamra), s ktorým Kykladské ostrovy zabezpečovali jedno z dôležitých obchodných spojení. Trójsko-východoegejský okruh hral dôležitú úlohu pri zavádzaní metalurgie bronz. S novou technológiou stúpala mobilita súvisiaca s obstarávaním suroviny a hotových produktov s nasadením dlhých člnov. Obchod kovom prebiehal medzi všetkými štyrmi okruhmi.

Literatúra

Buchholz, H.-G. (ed.): Ägäische Bronzezeit. Darmstadt 1987.

Cline, E. (ed.): The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean. Oxford 2010.

Dickinson, O.: The Aegean Bronze Age. Cambridge 1994.

Fitton, J. L.: The Discovery of the Greek Bronze Age. Cambridge 1996.

Hattler, C. (ed.): Kykladen: Lebenswelten einer frühgriechischen Kultur. Darmstadt 2011.

Pavúk, P.: Kapitoly z egejskej a anatólskej archeológie. Chapters in Aegean and Anatolian Archaeology. Bratislava 2012.

Shelmerdine, C. W.: The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age. Cambridge 2008.

Schäfer, J.: Die Archäologie der altägäischen Hochkulturen. Einführung in die Bedeutung des Fachgebietes und in die methodische Forschung. Heidelberg 1998.

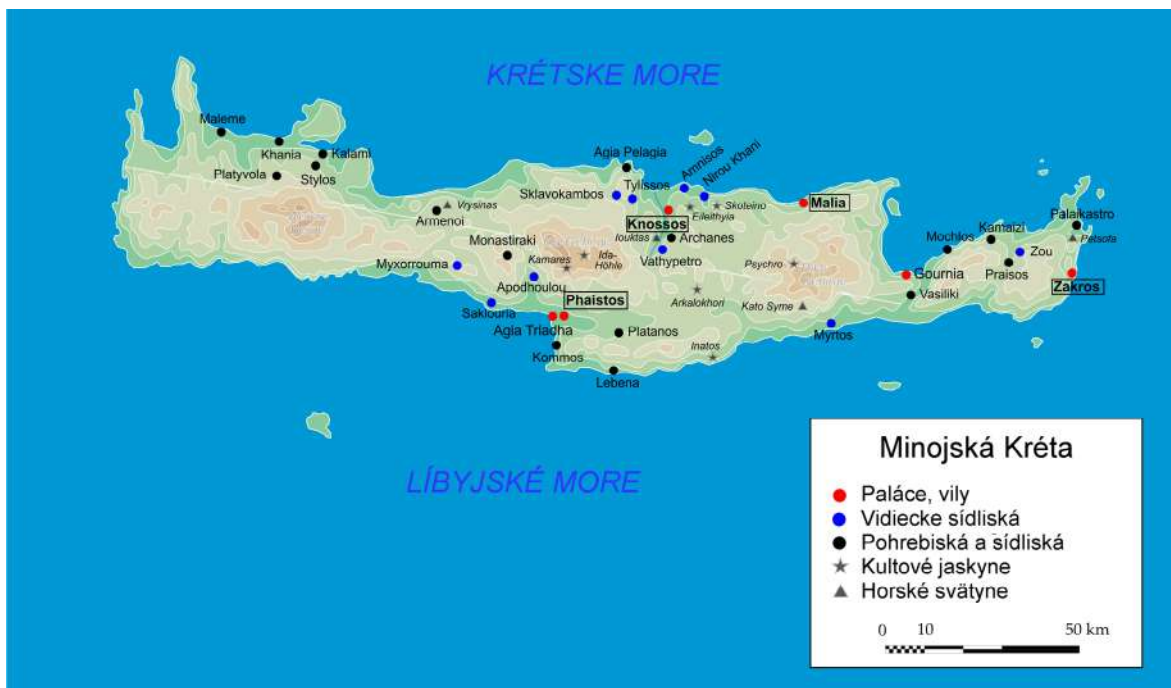
<https://www.dartmouth.edu/~prehistory/aegean/>

II. 2 Historická topografia

Kréta

Doba bronzová Kréty reprezentovaná minojskou kultúrou vznikla na neolitickom podklade zmiešaním s prístahovalcami z Malej Ázie okolo r. 3000 pred Kr. S jej nástupom prichádza na ostrov nová organizácia hospodárstva a spoločnosti s centralizovaným postavením miestnych vládcov, odlišným od pravekých predchodcov. Významné postavenie Kréty vyplývalo aj z jej výhodnej geografickej polohy, približne rovnako vzdialenej od gréckej pevniny, Malej Ázie a severnej Afriky. Kréta ako najjužnejší egejský ostrov je vzdialená od nílskej delty a Cypru asi 500 km, od Sýrie asi 900 km. Nie náhodou vzniklo na Thére, na jednom z najbližších ostrovov, významné minoizované mesto (Akrotiri). Zálivy a prístavy od západu pri Chanii, cez Mirabello, či prístavy medzi nimi až po Sitiú na východe, boli spojnicami obchodných a kultúrnych kontaktov. O dobrej polohe Kréty zanechal správu Diodoros (Diod. IV,17) keď napísal, že ostrov leží veľmi výhodne ako východisko do celého sveta. Aristoteles o Kréte napísal, že „ostrov akoby bol priamo stvorený prírodou k vláde nad Gréckom. Má skvelú polohu, lebo vládne všetkým moriam, pri ktorých žijú takmer všetci Gréci“. Ako ostrov uprostred veľkého zeleného mora je opísaný na Leidenskom papyre (pravdepodobne z neskej strednej ríše v Egypte). V archívnych záznamoch z Mari v dnešnej Sýrii sa viac krát objavuje výraz *kaptara*, tradične stotožňovaný s Krétou. V egyptských textoch sa spomína aj *keftiu*, *kaftu*, či *kuftu* ako sa mali označovať aj samotní Kréťania, ale aj ich tovar a ostrov.

Tri veľké masívy s takmer 2500 m vysokými horstvami – Biele hory na západe, pohorie Ida v strede (s kultovými jaskyňami) a masív Lasiti s úrodnou náhornou planinou – poskytovali pašu pre

Obr. 18 Kréta v dobe bronzovej. Upravil E. Hrnčiarik podľa User:Bibi Saint-Pol - Map_Minoan_Crete-en.svg, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=5569616>).

stáda kôz a oviec a v tom čase aj stavebné drevo. V nížinách s najúrodnejšou a najširšou mesarskou nížinou sa darilo poľnohospodárstvu, ovociu a vínu. K produktom Kréty patrili aj olej, med, ryby či figy. Hospodársku prosperitu zabezpečovali okrem obchodu aj priaznivé klimatické podmienky, úrodnosť pôdy a výhodné vegetačné cykly. Hory boli miestami priechodné po suchu, no niekedy sa vnútorné domáce spojenia uskutočňovali po vode. Z nevyhnutnosti sa skoro rozvinula námorná doprava spájajúca aj vzdialenejšie oblasti sprevádzaná výhodným obchodom.

Od prvej fázy včasnej doby bronzovej badáme zahusťovanie sídliskovej štruktúry ostrova. Ľudia opúšťajú jaskyne a zakladajú si menšie dediny (do 10 domácností), farmy, či sezónne sídla pre pastierov. Stopy po osídlení sa podarilo zachytiť v Deble, Knosse alebo Faiste. Na ostrove je však doložená aj prvá kykladská kolónia na lokalite Hagia Fotia. V druhej fáze včasnej doby bronzovej sa počet sídlisk ďalej zväčšuje. Doklady o osídlení pochádzajú z Vasiliki, Myrtos-Furnu, Koryfi a Trypiti, kde sa objavujú domové komplexy s viacerými malými miestnosťami vystavané z nepálených tehál na kamennej podmurivke. V EM III, však badať výrazný pokles hustoty obyvateľstva (napr. Knossos tzv. Hypogeum).

Už v MM IB dochádza k vzniku prvých palácov, ako administratívnych, obchodných a kultových, vzájomne nezávislých centier. Splňali praktické potreby prvých „kniežatstiev“ sústredených okolo palácov. Doložené sú v Knosse, Malii, Faiste, Zakre. V niektorých častiach Kréty vznikali aj malé centrá so stavbami podobnými palácom a s centralizovanou správou. Takými bola Petras v zálive pri Sitii a Monastiraki v údolí Amari na strednom západe ostrova. Mnohé sídliská a kultové miesta boli síce zničené zemetrasením či inou prírodnou katastrofou (požiar), no ešte v stredominojskej dobe boli znovu vybudované. Preto niektorí bádatelia pri periodizácii vychádzali z výstavby palácov a vyčlenili dobu starých a nových palácov. Ničivá katastrofa na konci stredominojskej II zakončila obdobie prvých palácov. Skoro vybudovali na ich mieste nové paláce s počiatkom v MM III (podľa C14 ca 1750, resp. 1650 podľa historickej chronológie). Do doby nových palácov spadá vznik niekoľkých ďalších ústredí a víl v blízkosti palácov (napr. Hagia Triada), kultových miest a svätýň. V dobe LM IA – LM IB (do 1490) vyvrcholilo polychrómné nástenné freskové maliarstvo, štukový reliéf a drobná plastika.

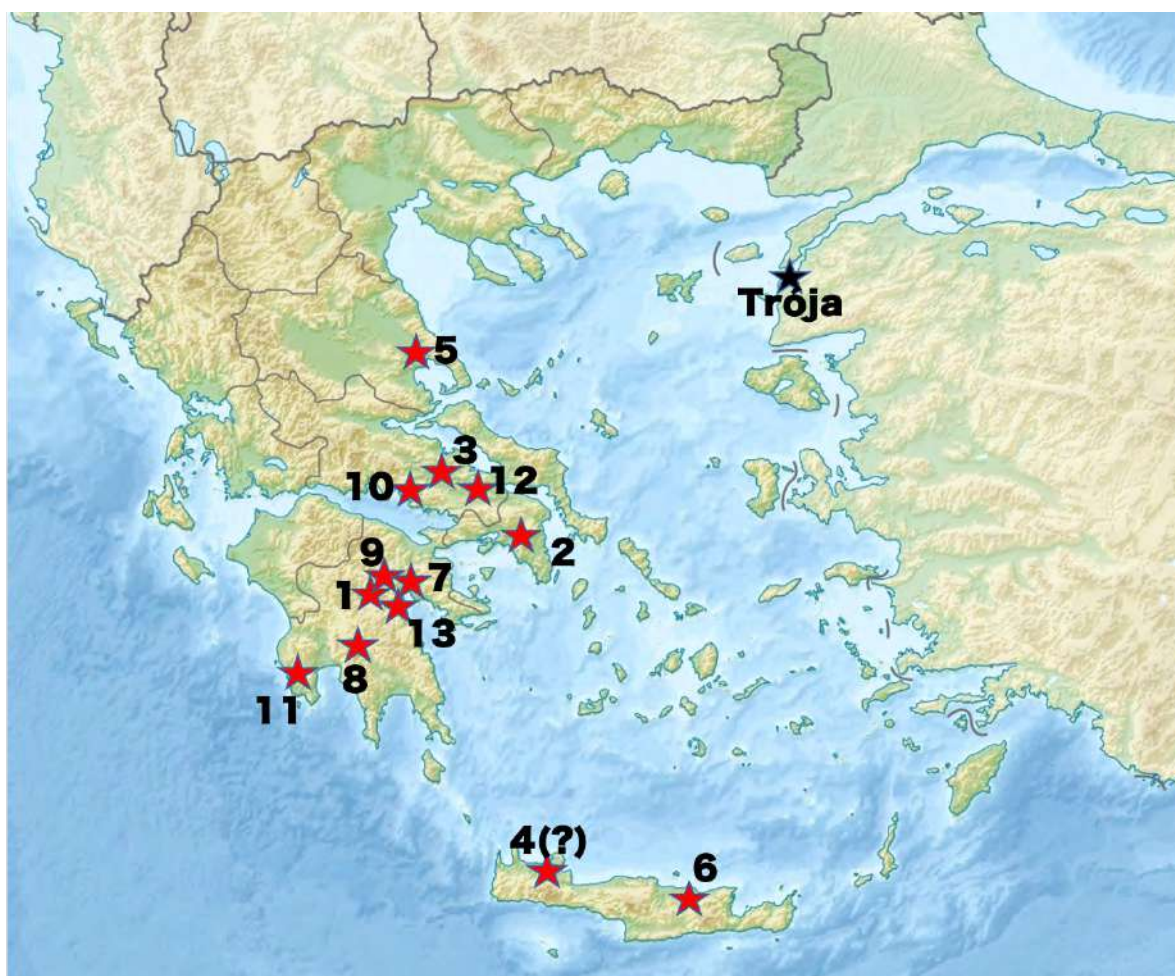
Koniec neskorominojského obdobia IB sprevádzali deštrukcie ktoré spôsobili, že niektoré sídla v LM II už neboli obnovené. Naproti tomu Knossos prežival v LM II a IIIA1 istú renesanciu. Príčiny deštrukcií (okolo r. 1490, resp. 1450), ktoré predznamenal koniec minojskej civilizácie, nie sú doteraz

uspokojivo vysvetlené. Okolo r. 1450 pred Kr. došlo aj k zániku niektorých minojských miest ako dôsledku zemetrasenia a požiaru (Aia Irini na Kea, Fylakopi na Méle), alebo boli opustené (Kastri na Kythere). Pôvodne sa zánik spájal s mohutným výbuchom vulkánu na Tére (vtedy datovanom okolo r. 1500 pred Kr.). Vďaka novým metódam datovania sa erupcia stanovila medzi roky 1645-1628, analýza novšie objavených zvyškov olivovníka poskytla dáta medzi 1627-1600 pred Kr. Pôvodne sa myslelo, že sa všetky tri fázy erupcie udiali s väčšími 50- až 100-ročnými odstupmi.

Výsledky vulkanologického bádania ukázali, že k nim došlo v krátkej dobe za sebou. V dôsledku silného vetra zaviali vrstvy popola na východnú Krétu (Psira, Mochlos), na Rodos, Kos a na maloázijské pobrežie (Miletos) a to v rovnakej dobe, v ktorej došlo k zasypaniu mesta na Akrotiri (v LM IA). Išlo o dobu, ktorá predchádzala rozsiahlym katastrofám, ktoré sa udiali na konci LM IB, pred ktorými zostal uchránený len Knossos a osídlenie v jeho okolí. Názory o sile Mykénčanov, ktorí po r. 1450 mali zaujať najmä strednú Krétu s centrom v Knosse, ktorý ako jediný z palácov prežival do 1380 pred Kr., sa v súčasnosti prehodnocujú. Vo fáze LM II sa objavujú komorové hroby pevninskej tradície so zbraňami. V pochovaných jedincoch sa začali hľadať najatí mykénski žoldnieri, priženená mykénska šľachta, ale aj mykénski okupanti. Okrem hrovej výbavy vojenského charakteru a kombinácie prídavkov je dôležitá aj prítomnosť mykénskej keramiky a ňou ovplyvnený palácový štýl, či Keftiu maľby v hrobkách egyptských vysokých úradníkov v Tébach. Ani jeden z argumentov „okupácie“ nie je jednoznačne akceptovaný. Zástancovia „mykénskeho zaujatia“ o. i. v LM IIIB poukazujú na pokračovanie používania lineárneho písma B v LM IIIB (tabuľky z Chanie, značky na minojských transportných nádobách), či na mykénske prvky v architektúre. Prítomnosť Achájcov na Kréte má dosvedčovať aj pasáž v Homérovej Iliade, kde hovorí o kráľovi Idomeneovi, vládcovi Knossu, Gortynu, Faistu, ktorý s 80 loďami vyplával proti Tróji.

Pri hľadaní príčin zániku minojskej civilizácie sa uvažuje aj o vnútorných rozbrojoch a úlohe najmocnejšieho centra v Knosse v boji o nadvládu nad celým ostrovom. Mohlo k nemu prispieť aj celkové zoslabenie hospodársko-sociálnej štruktúry. Definitívne palác v Knosse ukončil požiar okolo r. 1380. Súčasné deštrukcie boli zistené len v menšej miere v ostatných častiach ostrova (Tyllissos, Chania). Osídlenie a etnickú skladbu obyvateľstva v popalácovom období (1380-1200 pred Kr., od LM IIIB) poznamenali výrazné zmeny. O jej pestrosti sa dozvedáme aj z Homérovej Odyssei, i keď Kréťanov zmiešal s neskoršími Dórmami. Prejavila sa v zvýšenom počte sídlisk a pohrebísk i v rade lokálne zafarbených štýlov v keramickej tvorbe. Nový typ stavieb s megaronom pevninského typu sa zvyčajne pripisuje mykénskej vplyvu. Postupne oživali obchodné aktivity Kréty smerujúce k brehom južnej Itálie, Sicílie a Sardínie, azda ako kompenzácia za stratu pôvodných minojských trhov. Nechýba ani názor o opačnom východisku kontaktov, ktoré mali dosiahnuť Krétu, Cyprus a Ugarit. Dôvody stykov možno hľadať aj v zdrojoch medi na Sardínii a možnosti lovu mäkkýša druhu *Murex brandaris* v oblasti Tarenta, používaného na farbenie textilu purpurovej farby. Súčasne sa krétske zásobnicové nádoby so znakmi lineárneho písma B objavujú na mykénskej pevnine (Mykény, Tiryns). Stále sú nedostatočne známe osudy ostrova v LM IIIC a subminojskom období.

Udalosti po návrate z trójskej vojny zachytáva aj neskorší grécky historik Herodotos, hovoriac o hlade, more a vyľudnení ostrova, ale aj o utečencoch z pevniny, niekedy stotožňovaných aj s mykénskymi prisťahovalcami na Krétu. V 12. stor. pred Kr. dochádzalo v hornatých oblastiach ostrova (Kalimata, Karfi) k budovaniu nových sídlisk obranného charakteru vynútených situáciou, spájanou často s hrozbou morských národov. Od konca 19. stor. tak nazývali „cudzie národy“ - zväz nájazdníkov ktorí sa okolo r. 1200 pred Kr. objavili vo východnom Stredomorí. Ohrozovali Egypt ale aj iné vyspelé civilizácie východného Stredomoria (Chetitov či pobrežné mestá Levanty) a Egeidy. Častejšie sú spomínaní v egyptských prameňoch Novej ríše (o. i. v zádušnom chráme Ramsesa III v Medinet Habu). Príčinou rabujúcich vpádov malo byť najmä sucho (zmena klímy). O ich identite sa doteraz vedú diskusie. Považovali sa za indogermánskych prisťahovalcov, stredomorských pirátov i Mykénčanov, ktorí pôvodne žili „na ostrovoch uprostred mora“. Najnovšie (r. 2017) objavená pôvodne stratená či zničená kópia nápisu (jej verohodnosť nie je istá) ktorý zdobil ruiny v Beyköy (Turecko) ich dáva do súvisu s Luvijčanmi. Nápis písaný hieroglyfmi poukazuje na vojnové ťaženie zväzu luvijských kráľovstiev, spájanom s obávanými „morskými národmi“, ktoré mohli prispieť aj k zániku minojsko - mykénskej Kréty. Jej definitívny koniec znamenal príchod a obsadenie ostrova Dórmami.

Obr. 19 Trója a Mykénske paláce: 1. Argos, 2. Atény, 3. Gla, 4. Chania, 5. Iolkos, 6. Knossos, 7. Medea, 8. Menelaion, 9. Mykény, 10. Orchomenos, 11. Pylos, 12. Téby, 13. Tiryns. Autor: E. Hrnčiarik; Mapa – podľa: Uwe Dederling (talk)- Greece_location_map.svg, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=10981243>, doplnené.

Grécka pevnina

Obyvateľstvo včasnej doby bronzovej na Gréckej pevnine sa spočiatku zoskupovalo v menších sídliskových formách – dedinách, ktoré boli pravdepodobne organizované na rodinnom princípe. Ich hlavnou obživou bolo poľnohospodárstvo, na ktoré využívali pôdu v ich okolí. Sídliská sú zachytené najmä v Argolide a priľahlom zálive (Lerna, Asine, Tiryns, Zygouries a pod.), na juhu Peloponézu (Ayios Stefanos, Akovitika) a na západe najmä Olympia. Zo stredného Grécka pochádzajú nálezy z Atiky, okolia Théb (Orchomenos, Eutresis, Lithares) a pod. Intenzívne osídlenie sa zistilo aj na ostrove Aigína, na lokalite Kolonna. V strednom stupni včasnej doby bronzovej je badať zväčšovanie sídlisk a ich bohatnutie. V Kolonne, Lerne alebo v Tirynse vznikajú nové formy stavieb, tzv. domy s koridorom, ktoré pravdepodobne patrili popredným predstaviteľom obce prípadne slúžili ako administratívne centrá. O vzájomnej komunikácii a obchode medzi jednotlivými sídliskami a to nielen na pevnine ale aj s okolitými ostrovmi svedčia nálezy kykladskej keramiky, obsidiánu z Melu, ale aj pečatí, či ich odtlačkov v celej egejskej oblasti. Na konci včasnej doby bronzovej dochádza k výrazným zmenám vo výzdobe keramiky, jej foriem i organizácie sídlisk. To viedlo C. W. Blegena a J. B. Haleya k predpokladu, že ide o prvú vlnu príchodu Grékov na pevninu.

V osídlení strednej doby bronzovej na pevnine nedochádza oproti predošlému obdobiu k drastickým zmenám. Stavba obydlí, ako aj pohrebný rítus pokračuje v takmer nezmenenej forme.

Oproti predošlému obdobiu sa však odlišuje v keramike, kde dochádza k zmene výzdobného štýlu ako aj objaveniu sa nových foriem. Medzi nálezmi sa nachádza importovaná keramika z Kréty, ktorá je dokonca v miestnych hrnčiarskych dielnach imitovaná. Pohrebiská a sídliská sa zistili napr. na Peloponéze v Voidhokoilia, Kaminia, Koukounara, Rousi, Peristeria; v Atike: Afidna, Thorikos, Atény; v Argolide: Argos, Asine, Dendra; Boiotii: Eutresis, Panakton, Kalami; poloostrove Eubója: Manika, Lefkandi, Amarynthos ale aj na ostrove Aegina, lokalita Kolonna. Rozšírenie sídlisk poukazuje aj na smer obchodných ciest, ktorými prúdili tovary z Kréty na pevninu. Dôležitú úlohu tu zohrávali ostrovy a to najmä Kythéra, cez ktorú smeroval obchod z Kydónie na juh Peloponézu a ostrovy Théra a Melos, kadiaľ zasa z Knossu sa dostávali krétske výrobky do okolia Argu, na Aigínu, do Atiky a na Eubóju. Ako adekvátny tovar na výmenu ponúkala pevnina poľnohospodárske produkty najmä olivy a pravdepodobne aj textilie. Je ale možné, že to boli aj nerastné suroviny v okolí Thorika, o ktoré sa Minojci zaujímali.

Zmenu sociálneho systému na konci strednej a začiatku neskorej doby bronzovej nemožno sledovať na sídliskách, keďže najdôležitejšie z nich boli neskôr prestavané na paláce. Túto zmenu vidieť najmä vo výbave hrobov. Prvé dôkazy sú už v inventári tzv. šachtového hrobu z Kolonny, v ktorom bol pochovaný mladý muž so zlatou čelenkou, bronzovým mečom a dýkami. Na hlave mal typickú prilbu zhotovenú z kančích klov. Najvýraznejší posun je však vidieť vo výbave šachtových hrobov okruhu A a B v Mykénach, ktorých bohatstvo bolo oproti predošlému obdobiu neporovnateľné. Boli v nich rôzne domáce produkty z drahých materiálov ako zlato, striebro či horský krištál. Ďalej sa v nich nachádzali početné bronzové meče, dýky zdobené nielom a pečatidlá. Vyskytujú sa tiež výrobky pochádzajúce z Kréty, Egypta či dokonca Blízkeho východu. Otázka, kto tu bol pochovaný a čo spôsobilo taký náhly nárast bohatstva elity je v odbornej verejnosti stále diskutovaná a nie je uzavretá. Zdá sa že to boli ľudia, ktorí sa ocitli v správnom čase na správnom mieste a využili nestabilnú situáciu v Egypte a na Blízkom východe, začali kontrolovať obchod a využili to vo svoj prospech.

Pre neskoroheladskú kultúru (LH) sa vo všeobecnosti používa pojem Mykénska kultúra, ktorý zaviedol H. Schliemann na základe objavov v Mykénach. Ich vlastné pomenovanie zo staroveku nie je známe, ale niektorí historici ich spájajú s Achájcami, spomínanými u Homéra. Táto kultúra v čase svojho najväčšieho rozmachu mala vplyv na celú egejskú oblasť a jej charakteristické znaky možno nájsť aj na maloáziskom pobreží. Je pravdepodobné, že počas celej doby trvania mykénskej kultúry neexistovala jednotná mykénska ríša, ale boli to skôr samostatné, navzájom ekonomicky pospájané malé „kráľovstvá“ s pevnou sociálnou štruktúrou spravované z centrálného paláca. Vďaka informáciám ktoré sa zachovali na tabuľkách lineárneho písma B je možné rekonštruovať ich hospodársky systém, sociálne vzťahy a náboženstvo. Pritomnosť Mykénčanov sa podarilo zachytiť nielen na pevninskom Grécku ale aj na Kréte, ktorú okupovali a svoje kolónie mali napr. na ostrove Rodos či v maloázijskom Miléte.

Od LH II sa na pevnine rozvinula palácová kultúra s charakteristickým jednotným nadregionálnym štýlom keramiky. Najstarší doložený a prototyp“ tohto štýlu pochádza z lokality Menelaion v Lakónii, datovaný do LH IIB – IIIA1 (cca 1450-1400 pred Kr.). Na západ od neho bola Mesénia (v lineárnom písme B označovaná ako *ME-ZA-NA*, egypt. ako *mi-sa-n-e*) kontrolovaná palácom v Pyle (lin. B.: *PU-RO*). Na severe Peloponézu najmä v oblasti Argu sa nachádzalo niekoľko palácov a to Mykény (egypt. *Mu-k- 'a-nu*) a Tiryns. Predpokladá sa, že palác stál aj v Argu, no dodnes sa to nepodarilo dokázať. A jednu významnú stavbu typu megaron, sa podarilo objaviť aj na citadele v Midea, no palác tam dodnes nebol lokalizovaný. V strednom Grécku bola oblasť Atiky kontrolovaná palácom v Aténach; v Boiotii to bol najmä palác v Tébach, v Gle a pravdepodobne aj v Orchomene. Na severe Grécka v Tesálii sa pravdepodobne nachádzal palác v Iolku. Mykénci obsadili aj palác v Knosse (lin. B: *KO-NO-SO*, egypt. *KU-NU-ŠA*), Faiste (lin. B.: *PA-I-TO*) a v Chanii (egypt. *Ku-tu-na-ja*).

Paláce v Mykénach, Tirynse a Tébach nie sú staršie ako LH IIIA2 (ca. 1400-1340 pred Kr.). Pylos a Gla boli pravdepodobne vystavané v LH IIIB (ca. 1340-1200 pred Kr.). Približne na konci LH IIIB, prípadne až LH IIIC (12. - začiatok 11. stor. pred Kr.) dochádza k postupnému zániku palácov a rozpadu mykénskej kultúry. Bezprostredne po páde palácov však nedochádza k vyľudneniu tohto územia. V niektorých oblastiach pokračuje vývoj ďalej, často na nižšej regionálnej úrovni, čo je badať najmä vo výrobe a výzdobe keramiky. Súčasne sa vo výrazne väčšej miere objavuje o tzv. barbarská, v ruke robená keramika, ktorá sa pripisuje už posunu nového etnika do oblasti pevninského Grécka a to Dórov.

Literatúra

Antoniadou, S./Pace, A. (eds.): Mediterranean Crossroads. Athens 2007.

Berg, I.: The Cyclades and the Aegean Islands in Prehistory. London 2019.

Bintliff, J. (ed.): Mycenaean Geography. Cambridge 1977.

Broodbank, C.: An Island Archaeology of the Early Cyclades. Cambridge 2000.

Cullen, T. (ed.), Aegean Prehistory: A Review, Boston 2001.

Deger-Jalkotzy, S./Lemos, I. S. (eds.): Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer, Edinburgh 2006.

Eder, B.: Überlegungen zur politischen Geographie der mykenischen Welt, oder: Argumente für die Überregionale Bedeutung Mykenes in der spätbronzezeitlichen Ägäis. *Geographia Antiqua* 18, 2009, s. 5–45

Taylour, W.: The Mycenaeans. London 1964.

II.3 Dejiny bádania

Záujem o civilizácie predarchaického Grécka prejavovali už antickí autori, ktorí ich sídla a aktérov neraz opisovali ako mytologické a nie historické miesta, postavy a udalosti. Zároveň veľmi včas sa objavuje názor, že Minos nebol mýtický panovník, ale smrteľník, ktorý vládol živým (Hesiodos). Zakladal kolónie na ostrovoch a na maloázijskom pobreží (Thukydides, Diodoros). Kritickým prístupom k prameňom je známy už Thukydides. V úvode (nazvanom *Archaiologia*) k svojmu historickému dielu vylúčil z dejín božské zásahy. Všade hľadal prirodzené príčiny a udalosti spájal s mocenskými a hospodárskymi pomermi. Bol jedným z prvých, ktorý hľadal previazanosť medzi históriou a archeológiou.

Klasická historická spisba počnúc Herodotom zdôrazňovala thalasokraciu, vďaka ktorej sa minojské záujmy zväčša bez bojov mohli presadzovať na cudzích územiach. Historik staroveku C. G. Starr hovoril o nej ako o mýte, ktorý vznikol v 5. stor. pred Kr. Mal slúžiť na obhajobu hegemonie Atén v námornom spolku.

V 19. storočí pri skúmaní doby bronzovej Egeidy z antickej literatúry stálo v popredí básnické dielo pripisované Homérovi. Ospevuje hrdinov trójskej vojny (dodnes sa vedú vedecké diskusie o jej historickej vierohodnosti) a dobrodružný návrat itackého kráľa Odysea. Legendárneho založenia Ríma sa týkajú osudy Aeneia (Aeneasa), jedného z obrancov Tróje, údajného prapredka juliovsko-klaudiovskej dynastie. S moreplavbou v dobe bronzovej sa spája i podstatne mladšie rozprávanie o argonautoch – gréckych hrdinoch, ktorí sa na lodi Argo (podľa povesti prvej lode na svete), plavili z tesálskeho Iolku do Kolchidy pre zlaté rúno, ktoré mal priniesť Jason. Kolchida okrem zlatonosných riek bola známa aj vývozom dreva na stavbu lodí.

Počiatky výskumov a bádania na Kréte a vo včasnom pevninskom Grécku do 60. rokov 20. storočia rozdelil už F. Matz na tri fázy. Prvá (1870-1900) súvisí s činnosťou H. Schliemanna (1871 - Trója, 1874 - Mykény) a od r. 1882 aj s jeho spolupracovníkom a nasledovníkom W. Dörpfeldom. V druhej fáze (1900-1930) boli najdôležitejšími výskumy minojských palácov v Knosse (britská škola, A. Evans), vo Faiste a Hagie Triade (talianski bádatelia: F. Halbherr, R. Parikeni, L. Pernier, L. Savignoni) a čiastočne Malie (francúzska misia: F. Charpouthier, P. Demargne). V tretej fáze (od 1930 do začiatku 60. rokov 20. storočia) zaradil k najvýznamnejším pokračovanie výskumov v Tróji americkou expedíciou (1932-1938, C.W. Blegen) a odkryv okruhu šachtových hrobov B (1952, I. Papadimitriou). Nemenší význam mali v tomto štádiu kontrolné výskumy v Knosse (anglická expedícia: J. D. S. Pendlebury, R. W. Hutchinson, S. Hood) a vo Faiste (talianska expedícia: D. Levi).

Obr. 20 Portrét Henricha Schliemanna.

Obr. 21 Portrét Sophie Schliemannovej.

Od polovice 19. storočia začali viaceré štáty v Aténach zriaďovať prvé vedecké základne pre archeologické bádanie a terénny výskum, ktoré sú zväčša doteraz činné. Prvou bola École française d'Athènes (1846), po nej Preussisches Kaiserliches Institut (od 1886 DAI) a v r. 1910 Scuola Italiana. Od druhej polovice 19. storočia, aj vďaka oslobodeniu sa Grécka z nadvlády Osmanskej ríše, začínajú výskumy viaceré známe osobnosti, medzi ktorými bol H. Schliemann, považovaný za zakladateľa bádania o heroickej dobe Grékov v egejskej dobe bronzovej. Veľká zásluha na jej rozvoji patrí rovnako Chr. Tsountasovi a A. Evansovi.

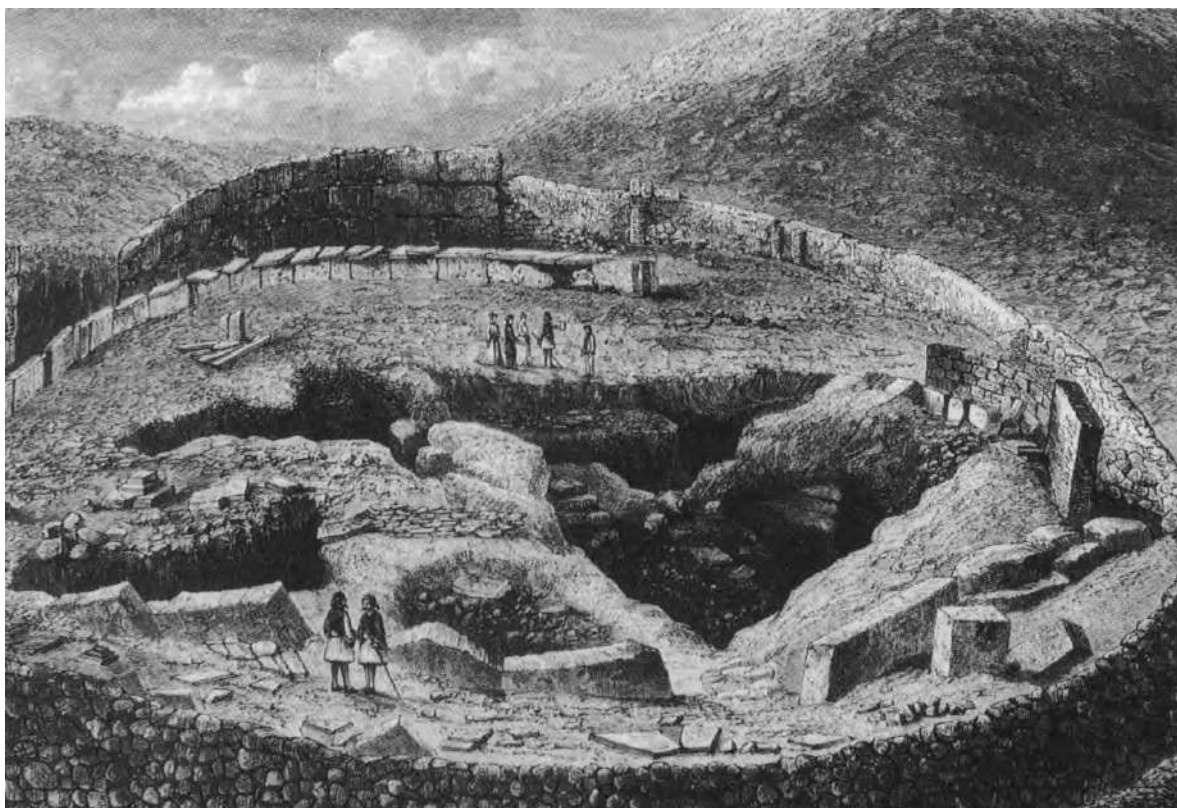
Grécka mytológia a Homér boli najväčšou inšpiráciou pre H. Schliemanna (1822-1890), túžiaceho ju spoznať v archeologických objektoch a artefaktoch. Do konca svojho života vo svojom bádani zotrval na pomedzí mýtu a skutočnosti. Od r. 1866 štyri roky študoval na parížskej Sorbonne. R. 1869 promoval v Rostocku na základe starogrécky napísanej dizertácie. Jeho dobrodružná povaha ho priviedla k dvom cestám okolo sveta a prvému archeologickému výskumu v Troade. Tam spoznal F. Calverta (konzul, zberateľ starožitností), ktorý ho upozornil na pahorok v Hissarliku, vzdialenom asi 6 km od egejského pobrežia a 4,5 km od Dardanel, na strategicky dôležitom mieste. Oficiálne povolenie na výskum získal v r. 1871-1873, pričom už v r. 1873 tu boli registrované archeologické nálezy, podľa nápisov a mincí (Clarke a Cripps) pochádzajúce z gréckeho Íllia. S prestávkami pôsobil Schliemann v Tróji takmer do konca života. Bez profesionálnych skúseností viedol výkopy stredom pahorku až po sterilnú pôdu bez toho, aby spoľahlivo rozpoznal chronologický sled vrstiev. Tak došlo aj k jeho najväčšiemu omylu pri datovaní senzačného objavu – tzv. Priamovho pokladu, ktorý pôvodne netvoril ani uzavretý celok. Jeho uverejnenie pod názvom „Trojanische Alterthümer. Bericht über die Ausgrabungen in Troja“ v r. 1874 v Lipsku, Paríži, Londýne a New Yorku malo veľký ohlas. Najnovšie zistenia doplnené o dovtedy neznáme pramene umožnili posilniť presvedčenie, že tzv. Priamov poklad z väčšej časti pochádza z Tróje (Hissarlik). Nejde však o jeden, ale viac celkov, zostavených z rozličných súborov.

„Osudy“ pokladu, počnúc zahmleným spôsobom objavu, cez jeho utajený transport cez Atény, Anglicko po konečný cieľ v Nemecku, boli pohnuté. Patril k umelecko-historickým pamiatkam prvej kategórie, ktoré mali byť uchránené pred udalosťami 2. svetovej vojny. Boli prevezené do jedného z berlínskych bunkrov, ktorý bol po obsadení mesta vypátraný a nálezy ilegálne odvezené na neznáme miesto. „Archeologická detektívka“ priniesla rozlúštenie v r. 1992. Sprístupnenie archívov v Rusku a fotografická dokumentácia dosvedčili, že „Priamov poklad“ sa nachádza v Múzeu imeni Puškina v

Moskve. Po rokoch bol v Rusku prezentovaný na výstave v Petrohrade. V r. 2013 opäť v Rusku – za prítomnosti politickej reprezentácie Nemecka (aj s cieľom žiadať o vrátenie), boli vystavené ďalšie archeologické a umelecké pamiatky pochádzajúce zo súkromných aj verejných zbierok z Nemecka. Či sa niekedy „trójsky poklad“ vráti na miesto pôvodu alebo do domoviny jeho objaviteľa, je viac než neisté.

Pri opakovaných návratoch do Turecka, pri práci v teréne a riešení stratigrafie, bola výrazným pokrokom Schliemannova spolupráca s architektom Wilhelmom Dörpfeldom (od r. 1882 pracovník DAI), ktorý odkryvom múrov z neskorej doby bronzovej (1893-1894) ukončil činnosť v Tróji dielom „Troja und Ilion“ (1902). Do doby amerických výskumov v Tróji (Univerzita v Cincinnati) pod vedením C. W. Blegena (1932-1938) platilo 7 stupňové členenie jej vrstiev ako základ chronológie egejskej doby bronzovej, ôsma a deviata vrstva patrili už dobe gréckej a rímskej antiky. Zjemnené metódy práce zavedené Američanmi prispeli k rozlíšeniu podstatne väčšieho počtu sídliskových horizontov so 47 stavebnými fázami. Po 50-ročnom prerušení sa na pokračovaní výskumov (od r. 1988 do r. 2012) podieľal medzinárodný tím zložený zo spoločenských a prírodovedných disciplín. Zastúpená bola praveká, včasnodedinná a klasická archeológia, numizmatika, geológia, geomorfológia, geofyzika, dendrochronológia, ale aj staveiteľstvo a informatika. K nim pristúpila chémia, fyzika, antropológia, paleozoológia, epigrafika, staroveká filológia a i. Hlavným riešiteľom sa pre dobu bronzovú stala univerzita v Tübingene pod vedením prof. M. Korfmanna, ktoré po jeho smrti prevzal E. Pernicka a pre grécko-rímske obdobie univerzita v Cincinnati. Na niektorých projektoch participovali domáci tureckí bádatelia. Správy z jednotlivých výskumných sezón boli od r. 1991 uverejňované v *Studia Troica* vydávaných univerzitou v Tübingene.

Nové poznatky priniesla o. i. vrstva VI interpretovaná Korfmannom ako veľké opevnené dolné mesto. Ním prezentovaný názor, že Trója v neskorej dobe bronzovej, o ktorej písal Homér bola živou metropolou s citadelou a palácom, spôsobil vážnu roztržku so starovekým historikom Frankom Kolbom. Výsledky výskumu spochybnil a zdôrazňoval, že v rokoch 1300-1200 pred Kr. bolo miesto iba útočiskom pirátov, ktorí sa tam skrývali (Tatort „Troia“. Geschichte – Mythen – Politik. Paderborn/

Obr. 22 Hrobový okruh A v Mykénach počas výskumu H. Schliemanna v roku 1876.
Prevzaté: <https://drdudsdicta.com/2014/07/05/mycenae/>.

München/Wien/Zürich 2010). Spor spočíval o. i. v tom, že hradby citadely sa dajú obísť za pár minút, zatiaľ čo Homér hovorí o niekoľkohodinovom prenasledovaní Hektora Achillom okolo hradieb. Vysvetlenie našiel Korfmann práve v objave dolného mesta s aglomeráciou viacnásobne väčšou než bola citadela. V konečnom dôsledku F. Kolb poprel aj samotnú lokalizáciu a existenciu Tróje (kritická recenzia odbornej a etickej stránky práce F. Kolba z r. 2010: pozri P. Jablonka, *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 92/2008, 2011, s. 527–555). Koncom roku 2012 došlo k výmene vo vedení výskumov a novému rozhodnutiu o postupe prác. Vedúcim expedície sa stal profesor archeológie Rüstem Aslan z tureckej Onesekiz Mart Univerzity v Çanakkale. K spolupráci od r. 2013 sa prihlásila Wisconsinská univerzita v Madisone (USA) pod vedením W. Aylwarda.

H. Schliemann sa zároveň už od r. 1870 usiloval o súhlas na výskum v Mykénach, ktorý dostal r. 1874. Po problémoch v Turecku, v súvisi s neoficiálnym vyvezením „Priamovho pokladu“, mal stanovenú podmienku, že všetky nálezy musia zostať v Grécku. Hrad v samotných Mykénach bol pred začiatkom Schliemannových výskumov sčasti zasypáný, preto musel byť znovu odkrytý. Prvou bola Levia brána, z ktorej po oslobodení Grécka od Osmanskej ríše dala Grécka archeologická spoločnosť odstrániť nános.

Výskum v Mykénach zahájil Schliemann v r. 1876 odkryvom šachtových hrobov (okruh A). Jeho cieľom bolo objaviť hroby veliteľa Agamemnona a jeho družiny, podľa Pausania zavraždených po návrate z trójskej vojny. Schliemann bol presvedčený, že v jednom z bohato vybavených hrobov má pred sebou samotného Agamemnona, ktorého „spoznával“ podľa masky v hrobe V. Aj v tomto prípade sa nechal zviazať mytológiou a nepoznal, že hroby z okruhu A sú oveľa staršie, než údajná trójska vojna. Preskúmal tiež viaceré tholosové (kopulové) hroby v bezprostrednom okolí (nazval ich podľa mien známych z mytológie) a dom s vázou bojovníkov. V spolupráci s Dörpfeldom boli odkryté architektonické zvyšky paláca a pôdorysy dvoch megarónov. Dovtedy neznáma kultúra dostala názov mykénska. Z ostatných miest mykénskej kultúry sú s jeho menom spojené výskumy v Tirynse (1884–1885 spolu s Dörpfeldom, v ktorom po roku pokračoval sám) a Orchomene (1886) s odkryvom zrúteného kopulového hrobu nazvanom pokladnicou kráľa Minya.

Medzi nálezmi upozornil na osobitnú keramiku, dnes nazývanú šedým minyjským tovarom. V r. 1929 bol výskum v Tirynse obnovený a s prerušeniami pokračuje na hrade a v dolnom meste pod vedením DAI doteraz (J. Maran). O ucelenú periodizáciu a chronológiu mykénskej kultúry na základe vývoja keramiky sa zaslúžil A. Furumark v diele „The Mycenaean pottery“ (1941). Bola impulzom k stále jemnejšiemu triedeniu a chronológii. Výskumy v boiotskom Orchomene prevzala bavorská akadémia vied, na ktorých sa podieľal aj Paul Reinecke. Pomerne rýchla publikácia výsledkov H. Bullem a inými bola prerušená druhou svetovou vojnou, kedy sa stratila väčšina dokumentácie k práci o stredo a neskoru bronzovej keramike. K publikácii P. Mountjoyovu a K. Sarri došlo až v rokoch 1983 a 2010. Objav mykénskych kopulových hrobov pri Kakovate priviedol Dörpfelda k názoru o ich súvisi s Nestorovým palácom pri Ano Englianos, odkrytým až v r. 1939 americkou expedíciou vedenou C. W. Blegenom.

Výskumy švédskej archeologickej školy v Aténach odhalili kompletne sídlisko Malthi zo strednej doby bronzovej a prispeli k poznaniu kopulových a komorových hrobov mykénskej kultúry na Peloponéze (o. i. Dendra). Mykénske nekropoly v Argu skúmala francúzska škola, ktorá sa na Kréte zaslúžila o výskum Malie.

Pokračovateľom výskumu v Mykénach sa po smrti Schliemanna stal grécky archeológ Christos Tsountas (1857–1934), považovaný za zakladateľa kykladskej i všeobecnej pravekej archeológie

Obr. 23 Sir Arthur John Evans.
prevzaté: CC BY 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=33366535>.

Grécka. S jeho menom sa spája aj prvý pokus o syntézu mykénskej kultúry. Bol profesorom archeológie v Aténach a po emeritovaní ďalej pôsobil na novozaloženej univerzite v Tesalonikách. Medzi rokmi 1894-1898 preskúmal viaceré hroby a sídliská na kykladských ostrovoch Amorgos, Paros, Antiparos, Pyrgos, Despotiko, Syros a Siphnos. Na Syre systematicky preskúmal dve nekropoly pri Chalandriani s vyše 500 hrobmi a neďaleko od nich sídlisko v Kastri chránené podkovovými bastiónmi (1898-1899). Zaviedol pomenovanie kykladská kultúra a urobil jej prvé časové triedenie. K nemu prispel aj sled vrstiev na sídlisku vo Fylakopi na Mele, skúmanom Angličanmi. Skupiny Pelos a Syros vyčlenené Tsountasom doznali len menšie zmeny a úpravy. Okrem terénnych prác na Kykladách a v Tesálii (o.i. na neolitických sídliskách v Sesklo a Dimini) k najvýznamnejším z okruhu mykénskej kultúry patrí výskum niekoľkých kopulových hrobov (o. i. vo Vafeio, s najznámejšími dvomi zlatými reliéfne zdobenými šálkami). Medzi pokračovateľmi jeho diela na ostrovoch a na gréckej pevnine bola Britská škola v Aténach (British School of Athens), ktorá v r. 1896-1899 uskutočnila výskum vo Fylakopi na ostrove Mélos. Považuje sa za prvé (po Tróji) stratigraficky preskúmané nálezisko vo východnom Stredomorí. Na výskume sa podieľali D. Mackenzie a D. G. Hogart, ktorí sa neskôr zúčastnili aj na výskume A. Evansa v Knosse.

Z významných bádateľov, ktorí majú zásluhu na výskume a nových poznatkoch o Kykladských ostrovoch to boli C. Renfrew, J. L. Caskey (Ajia Irini na Keose), S. Marinatos a Ch. G. Doumas (Akrotiri na Thére). V r. 1939 pri výskume tzv. Nestorovho paláca v Pyle objavil Blegen archív tabuliek, ktoré výrazne prispeli k rozlúšteniu lineárneho písma B. Druhá svetová vojna výkopové práce prerušila. Pod vedením Blegena pokračovali v r. 1952-1965. Bádanie sa v 50. rokoch 20. storočia sústredilo na dve oblasti: Argolidu a Meséniu. Odkryv paláca v Ano Englianos (začiatok už 1939) sústredil na seba pozornosť zo strany Američanov a Grékov. Američania okrem paláca preskúmali v jeho okolí aj niekoľko tholosových a komorových hrobov, Gréci pod vedením S. Marinatosa ďalšie nekropoly (o. i. tholosy v Tragane). Do bádania o mykénskej kultúre sa zapísal aj G. Mylonas. Nebolo to iba monografické vyhodnotenie druhého okruhu (B) šachtových hrobov v Mykénach, ale viaceré ďalšie práce základnej povahy. V nasledujúcich desaťročiach pokračovali práce na odkrývaní paláca v Kato Zakros, Quartier M v Malii, Knosse, bohatých hrobov v Dendre, či Archanesi, ale predovšetkým minoizovaného mesta na Akrotiri (S. Marinatos, Chr. G. Doumas).

Na terénnych prácach a teoretickom bádaní v Mykénach sa zúčastňujú viacerí grécki a zahraniční bádatelia, čo platí aj pre ostatné mykénske sídla a hroby na Peloponéze, v Atike a Boiotii. Angličan Michael George Francis Ventrís (povoláním architekt) dešifroval lineárne písmo B pomocou kryptografických metód, ktoré poznal počas vojny v službách britského letectva. Roku 1952 spolu s klasickým filológom Johnom Chadwickom ho rozlústili. Svoj objav uverejnili v r. 1953 (Evidence for Greek dialect in the Mycenaean archives). Zistili, že ide o slabičné písmo, pod ktorým sa skrýva starobylý grécky dialekt, ktorý mal veľa spoločného s archaickým jazykom homérskych básní. Rozlúštenie podnietilo veľkú aktivitu v podobe nových monografií, štúdií a článkov v mnohých jazykoch. Interpretáciou textov sa zapodieva osobitné odvetvie grécistiky-mykénológie. Z bývalého Československa sa k bádateľom tohto odvetvia radí aj prof. Bartoněk z Masarykovej univerzity v Brne.

Ako Mykény a podľa nich pomenovaná civilizácia zostanú navždy späté s menom H. Schliemann, tak výskum paláca v Knosse, objav a pomenovanie minojskej kultúry je zviazané s Arthurom Johnom Evansom (1851-1941). Študoval v Anglicku (Harow, Oxford) a v Nemecku (Göttingen). Túžba po dobrodružstve, uľahčená povolaním vyslaného korešpondenta Manchester Guardian, ho priviedla na Balkán. Keď sa stal kurátorom Ashmolean múzea v Oxforde (1884), jeho záujem sa z politického diania presunul k numizmatike a archeológii. Krétu po prvý raz navštívil r. 1894. Odkúpil časť pozemku Knossu, kde už r. 1878 robil výskum grécky obchodník a právnik Minos Kalikairinos.

Do 2. pol. 19. storočia spadá činnosť francúzskeho geológa V. Raulina. V diele „Description physique de l'île de Crète“ zhromaždil viaceré pozorovania k dejinám Kréty, informoval o náhodných archeologických nálezoch, prvom výskume M. Kalikairinosa v Knosse, či o početných pamiatkach z jaskyne Eileithyia v pohorí Ida. Koncom 19. storočia navštívila vtedy nebezpečnú Krétu viac razy Američanka Harried Boyd Hawes, ktorej hlavným odborom bola klasická filológia. Sama, alebo so svojou priateľkou, sa presúvala na osloch po ostrove a hľadala praveké mestá. V r. 1901 objavila mesto z doby bronzovej v Gournii, ktoré v nasledujúcich troch rokoch so 100 robotníkmi odkrývala.

Výsledky publikovala v bohato ilustrovanej správe. Včasné rodinné tolosové hroby skúmal z gréckych archeológov od r. 1904 Stephanos Xanthoudides. Menšie výskumy, ale aj rozsiahlejšie odkryvy na známych lokalitách, pokračujú do súčasnosti. Nové výsledky bádania a nálezy opreté aj o poznatky exaktných vedných disciplín (prírodné vedy) zasiahli niektoré z tradičných koncepcií a názorov a prispeli k spresneniu periodizácie a chronológie egejskej doby bronzovej. Čiastočne sa mení pohľad na príčiny zániku minojskej a mykénskej kultúry, ale aj sily a charakteru achájskej expanzie na Krétu.

Po oslobodení Kréty z Osmanskej ríše tu Evans v r. 1900 začal archeologický výskum. Okrem terénnych prác v Knosse a jeho bezprostrednom okolí uskutočnil aj čiastočnú rekonštrukciu tamojšieho paláca. V odborných kruhoch sa stretla skôr s rozpačitou, než pozitívnou odozvou. Odkrývať začal s 30 robotníkmi, ale už v r. 1902 v zápise uvádza, že ich pracuje až 230. Výsledky výskumu mu priniesli uznanie a pocty (čestné doktoráty univerzít, menovanie za mimoriadneho profesora pre pravekú archeológiu v Oxforde

r. 1911). Ním vypracovaný chronologický systém minojskej kultúry s tromi základnými stupňami je doteraz platný. Medzi rokmi 1921-1935 vydal štyri zväzky pod názvom "The Palace of Minos at Knossos" (prvý v r. 1921, druhý 1928, tretí 1930 a štvrtý 1935). Súčasne Hogarth odkrýval minojské obydlia na návrší Gypsady a preskúmal nekropolu v Knosse. Talianska expedícia v mesarskej nížine (F. Halbherr, R. Parikeni, L. Pernier a L. Savignoni) odkrývala palác vo Faiste, kráľovskú vilu v Hagia Triada i komorové hroby s unikátnym kamenným sarkofágom, ale aj kultové jaskyne (Kamares, Psychro, Arkalochori) na juhu Kréty. Z väčšej časti do tejto doby spadajú aj francúzske výskumy pod vedením F. Charpounthiera a P. Demargneho v Malii na severe ostrova. Na východnej Kréte v okolí Sitie pôsobila britská škola, v Hierapetra a pri zálive Mirabello americká expedícia Pensylvánskej univerzity.

Na všetkých dôležitých výskumoch od prelomu 19. a 20. storočia sa podieľali Briti A. Evans, D. Hogarth a R. Bosanquet (v Knosse, Zapher Papoura, Isopata, Palaikastro a Kato Zakros), Taliani F. Halbherr, L. Pernier a L. Savignoni (vo Faiste a Hagie Triade), Američania H. Boyd-Hawes a R. B. Seager (v Gournii a Mochlose), ako aj Gréci I. Hazzidakis a St. Xanthoudides (na nekropole vo Faiste, Mouliane, Tylisose, Gournii a Malii). Prvá a rovnako aj druhá svetová vojna prerušili úspešne rozbehnutú výskumnú a publikačnú činnosť.

Na výskume Kréty sa okrem spomenutých zúčastňovali ďalšie zahraničné expedície o.i. z Kanady a Švédska. Vďaka ich činnosti i domácejmu bádaniu sa skoro stali známe nielen paláce miestnych vládcov, ale aj minojské mestá a prístavy (Gournia, Pseira, Vasiliki, Palaikastro, Amnisos), vily (Nirou Chani, Tylissos, Vatypetron), hroby či svätyne na svahoch a vrcholoch hôr. Už na konci 19. storočia (1894) došlo k skúmaniu kultového miesta v jaskyni na južnom svahu pohoria Ida (talianska a anglická škola). V r. 1900 začal výskum paláca vo Faiste (F. Halbherr a L. Pernier), v ktorom po druhej svetovej vojne (od r. 1950) pokračovala talianska škola v Aténach (Scuola Archaeologica Italiana di Atene – 1947-1977). Po emigrácii v USA (1938-1945) sa D. Levi vrátil do Atén a pokračoval vo výskume vo Faiste (1950-1962). Ďalej možno vyzdvihnúť výskumy Francúzskej školy v Malii (F. Chapouthier, P. Demargne, H. von Effenterre, A. Desenne), či práce domácich bádateľov. Vedenie výskumu paláca a mesta Zakros na východnej Kréte po D. G. Hogarthovi (1901) neskôr prevzal grécky archeológ N. Platon (1961-1969).

Obr. 24 Celotelový pancier z pohrebiska v Dendre, LH IIB. Archaeological Museum Nafplio.

Foto: Erik Hrnčiarik.

Literatúra

Benesch, K. (ed.): Heinrich Schliemann. Die Goldschätze der Antike. Vienna 1978.

Brown, A.: Arthur Evans and the Palace of Minos. Cambridge 1986.

Demakopoulou, K. (ed.): Troja, Mykene, Tiryns, Orchomenos: Heinrich Schliemann zum 100. Todestag. Athens 1990.

Fitton, J. L.: The Discovery of the Greek Bronze Age. Cambridge 1996.

Cherry, J.F./Margomenou, D./Talalay, L. E. (eds.): Prehistorians Round the Pond: Reflection on Aegean Prehistory as a Discipline. Ann Arbor 2005.

Muhly, J. D.: History of Research. In: Cline, E. H. (ed.), The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC). Oxford 2010, s. 3-10.

Schnapp, A.: The Discovery of the Past: The Origins of Archaeology. London 1996.

McDonald, W. A./Carol G. T.: Progress into the Past: The Rediscovery of Mycenaean Civilization. Bloomington 1990.

II.4 Relatívna a absolútna chronológia egejskej doby bronzovej

II.4.1 Kykladská kultúra

Výskumy Ch. Tsountasa na kykladských ostrovoch (od konca 19. storočia) umožnili urobiť prvé delenie kykladskej kultúry. Kritériom bola typológia keramiky, stúpajúca kvalita jej výpalu, ale aj maľovaná a včolovaná výzdoba. Časove dve, po sebe idúce najstaršie skupiny, nazývané ako Pelos a Syros dávali do druhej polovice 3. tisícročia s možným pokračovaním do začiatku 2. tisícročia. Čoskoro sa na periodizácii a chronológii doby bronzovej na Kykladských ostrovoch podieľali ďalší autori, medzi nimi C. Blegen a C. Renfrew. Podľa vzoru periodizačného systému na Kréte bola rozdelená do troch stupňov:

1. včasnokykladská I s kultúrami Grotta-Pelos (3200-2900) a Kampos (2900-2700);
2. včasnokykladská II, ktorú vyplňujú kultúry Keros-Syros (2700-2400) a Kastri (2400-2250);
3. včasnokykladská III s kultúrou Fylakopi (2250-2000).

Absolútna chronológia od začiatku včasnej doby bronzovej II na Kykladách sa opiera aj o dáta C14 v minojskej a heladskej civilizácii a Tróji I, menej aj o presne neurčiteľné egyptské importy. Novšie série dát poskytli niektoré lokality na ostrovoch, osobitne viacvrstvové sídlisko Markiani na ostrove Amorgos. Najväčší rozkvet dosiahla kykladská kultúra práve vo včasnej dobe bronzovej. Vďaka za to obchodu so surovinami, k akým patrili najmä mramor a obsidián, menej tiež jadeit, alabaster, ale aj med' najmä vo forme zelených a modrých minerálov malachitu, azuritu, či chrysokolu, striebro a olovo. Medzi hotovými výrobkami to boli povestné „kykladské idoly“ z bieleho mramoru, či tenkostenné kamenné nádoby, patriace k vyhľadávanému luxusnému tovaru. Nestarili na význame v obchode s umením ani v novoveku. Niektoré z najznámejších sochárskych výtvarov kykladských majstrov (m. i. hlava figúry z ostrova Keros uložená v Louvri v Paríži) boli inšpiráciou pre tvorbu umelcov, ku ktorým patrili H. Moore, W. Turnbull, P. Picasso a ďalší.

Posledná fáza včasnokykladskej kultúry III predznamenal koniec jej samostatného vývoja, na ktorom sa podieľala nová moc s centrom na Kréte – civilizácia minojskej kultúry. Na prechode k stredokykladskej dobe stratilo ostrovné domáce hrnčiarstvo na význame a stále viac bolo nahrádzané importom z Kréty. Dobrým príkladom minoizácie je ostrov Théra (Santorini), ktorého osídlenie v LM ukončil mohutný výbuch sopky. Predchádzalo mu zemetrasenie, ktoré bolo signálom pre obyvateľov na opustenie ostrova. Doba výbuchu vulkánu sa novými metódami neustále spresňuje. Ide o údaje

Obr. 25 Kykladská kultúra: 1. Amorgos (Amorgos), 2. Ayia Irini (Kea), 3. Filakopi (Mélös), 4. Chalandriani (Syros), 5. Kastri (Syros), 6. Kephala (Kea), 7. Naxos (Naxos), 8. Saliagos, 9. Skarkos (Ios). Autor: Erik Hrnčiarik.

získané rádioizotopovou analýzou stuhnutého lávového popola, archeomagnetizmom, datovaním sopečného popola v ľadovcoch i metódou rozpadu rádioaktívneho uhlíka C14 (polčas rozpadu 5730 rokov). Novší objav časti konára z olivovníka podrobený špeciálnemu meraniu (laboratórium univerzity Aarhus a Heidelberg) ustálil datovanie erupcie medzi r. 1627-1600 pred Kr. Vzorky odobraté z obilia, ktoré zostalo v domoch prekrytých lávou, oscilujú medzi r. 1628, 1650 a 1653 pred Kr. Podľa toho výbuch nastal na konci LM IA. Na zmenené podmienky reagoval rast letokruhov stromov ďaleko od miesta výbuchu (severná Írsko – dendrodátum 1628). Sopečný popol sa dostal aj do ľadového jadra v Grónsku (datovanom 1645 pred Kr.).

II.4.2 Minojská kultúra

Dejiny moderného archeologického bádania Kréty sú aj z politických dôvodov mladšie, ako na gréckej pevnine. Začínajú výskumom paláca v Knosse v r. 1900 A. Evansom. Podľa bájnemu kráľa Mínoa nazval celú civilizáciu doby bronzovej na Kréte minojskou, ktorá trvala viac ako jedno tisícročie. Rozdelil ju na tri hlavné časové úseky: staršie, stredné a neskoré minojské obdobie, ktoré sa ďalej delia na podstupne.

O periodizáciu a chronológiu minojskej kultúry na Kréte sa v prvom rade zaslúžil už spomínaný A. Evans. Pri periodizácii vychádzal z vývoja keramiky, ktorú posudzoval podľa výzdobného štýlu s prihliadnutím na jej súvis s príslušnými stavebnými fázami palácov i s ohľadom na synchronizáciu s vrstvami Tróje a vzťah k vyspelým civilizáciám Blízkeho východu (cez Malú Áziu k Mezopotámii) a Egypta. Spolu rozlíšil tri základné stupne s podstupňami. Označil ich veľkými písmenami a rímskymi číslicami. išlo o anglické pomenovanie minojských stupňov: Early Minoan (EM), Middle Minoan (MM) a Late Minoan (LM), ktoré sa dodnes najviac používa. Menej časté je nemecké označenie stupňov ako FM (frühminoisch), MM (mittelfrühminoisch) a SM (spätminoisch). Výskum paláca v Kato Zakros (východná Kréta) uskutočnený N. Platonom bol pre menovaného bádateľa súčasne impulzom pri periodizácii a chronológii popri vývoji keramiky prihliadať na sídliskovú stratigrafiu minojskej palácovej architektúry so stavebnými fázami od vzniku, cez prestavby až po zánik. Podľa toho včasominojskú dobu I-III stotožnil s predpalácovým obdobím. Nasledovalo palácové obdobie I-III (približne na úrovni stredominojského obdobia I a II podľa Evansa), obdobie nových palácov I a II (od MM III po LM I), spustošených približne v LM II. Napokon postpalácové obdobie, v ktorom

opäť rozlišoval tri stupne, paralelné s LM III. Súčasné bádanie s menšími odchýlkami, zmenami aj v absolútnom datovaní, rozlišuje vo vývoji minojskej civilizácie 5 základných stupňov s podstupňami: ako to dokumentuje chronologická tabuľka S. Manninga aj s približnými absolútnymi dátami. V súčasnosti sa absolútne dáta získané prírodovednými metódami na rozdiel od tradičnej historickej chronológie (založenej na komparácii s historicky známymi miestami) spresňujú a menia smerom k vyššiemu veku. Tak včasnominojská (EM I – III, MM IA) predstavuje prepalácové obdobie (3100 – 2000). V stredominojskej (MM IA/B – okolo r. 2000 až MM IIIA, cca 1675 pred Kr.) asi súčasne sa budovali prvé, tzv. staré paláce v Knosse, Faiste a Malii (absolútne dáta dlhej chronológie podľa W. D. Niemeiera 2008). Súčasne podáva najnovší stav bádania, ktorý poslucháčom klasickej archeológie uľahčuje orientáciu aj vo vzájomných vzťahoch jednotlivých kultúrno-geografických oblastí egejskej doby bronzovej. Preto sme sa ich rozhodli do učebnice prevziať.

II.4.3 Heladská kultúra

Heladskú kultúru doby bronzovej na pevninskom Grécku C. W. Blegen a A. J. B. Wacer odčlenili na včasnú, strednú a neskorú fázu (akceptujúc vývojové fázy, ktoré v paláci v Knosse vyčlenil A. Evans). Ich delenie niekoľkokrát upravované sa používa dodnes. Pre nálezy z pevninského Grécka bol najmä P. Warrenom a V. Hankeyovou na konci 80. rokov 20. storočia rozčlenený posledný stupeň doby bronzovej na včasnomykénske (cca 1600-1450 pred Kr.), palácové (1450-1200 pred Kr.) a popalácové obdobie (1200-1050 pred Kr.). Nie bez významu bola revízia vzťahov medzi Egyptom a Egeidou, na ktorú sa o. i. podujal P. Betancourt. Z nej vyšiel ďalší návrh na absolútnu chronológiu Kréty od LM IA a Grécka od LH IA. Neskôr, aj vďaka údajom získaným prírodovednými metódami, sa dáta pre niektoré vývojové stupne mykénskej kultúry mierne pozmenili. Odchýlky sa nachádzajú aj v absolútnom datovaní kykladskej, minojskej a mykénskej kultúry. Najnovšiu chronológiu a terminológiu egejskej doby bronzovej doplnenú o aproximatívne absolútne dáta pre Krétu, Kyklady a grécku pevninu predložil S. Manning (The Oxford Handbook. The Bronze Age Aegean cca 3000 – 1000 BC. Oxford 2010).

	Kréta	Kyklady	Grécka pevnina	Egypt
Včasná doba bronzová	EM I (3650/3500 – 3000/2900)	EC I (3650/3500 – cca. 2900)	EH I (3650/3500 – cca. 2900)	
		Stupeň Kampos (2900 – 2800)		
	EM II (3000/2900 – 2300/2150)	EC II (2800 – 2400/2300)	EH II (cca. 2900 – 2570/2410)	Stará ríša 2707/2657 – 2170/2120
Stredná doba bronzová	EM III (2300/2150 – 2160/2025)	EC III (2400/2300 – 2050/1950)	EH III (2570/2410 – 2090/2050)	
	MM IA (2160/1979 – 20. stor.)	MC (2050/1950 –)	MH I (2090/2050 – 1900)	Stredná ríša (2110 – 1794/1793)
	MM IB (cca. 19. stor.)			
	MM II (19. stor. – 1750/1700)		MH II (1900 – 1750)	
	MM III A – B (cca. 1750/1700 – 1700/1675)		MH III (1750 – 1680)	
				XV. Dynastia Hyksósov (1648/1645 – 1539/1536)
Neskorá doba bronzová	LM IA (1700/1675 – 1625/1600)	LC I (1700/1675 – cca. 1625/1600)	LH I (1680 – 1580)	
	LM IB (1625/1600 – 1470/1460)		LH IIA (1580 – 1480)	Nová ríša (1550 – 1070/1050) Ahmosis (1550 – 1525)
		LC II (1625/1600 – cca. 1390)	LH IIB (1480 – 1415)	Thutmosis III. (1479 – 1425)
	LM II (1470/1460 – 1420/1410)		LH IIIA1 (1415 – 1390/1370)	
	LM IIIA1 (1420/1410 – 1390/1370)		LH IIIA2 (1390/1370 – cca. 1330)	Amenhotep III. (1388 – 1351) Amenhotep IV. (1351 – 1334)
	LM IIIA2 (1390/1370 – cca. 1330)		LH IIIB (cca. 1330 – 1200/1190)	Ramses II. (1279 – 1213) Merenptah (1213 – 1203) Ramses III. (1183/1182 – 1152/1151)
	LM IIIB (cca. 1330 – 1200/1190)	LC III (cca. 1390 – cca. 1050)		
	LM IIIC (1200/1190 – 1075/1050)		LH IIIC (1200/1190 – 1075/1050)	
	Subminojské obdobie (cca. 1070 – 1015)		Submykénske obdobie (cca. 1065 – 1015)	

Obr. 26 Chronologický prehľad doby bronzovej v Egejskej oblasti (Kréta, Kyklady, Grécka pevnina) a Egypta. Absolútne dáta pre Egejskú oblasť boli prevzaté z Warren – Hankey 1989 a modifikované na základe Manning 2010, 23, Table 2.2. Absolútne dáta pre Egypt boli prevzaté z von Beckerath 1997. Absolútne dáta pre Tróju boli prevzaté z Korfmann – Kromer – Jablonka 2003, 43–54.

Neskorá doba bronzová na gréckej pevnine a na Peloponéze patrí mykénskej kultúre, ktorá vyplňuje všetky tri neskoroheladske stupne. Prechod od MH k LH I prebiehal plynule, ako to vidno na viacerých sídliskách a vo výbave hrobov, dobre reprezentovaných okruhom B v Mykénach. Základom vnútorného triedenia mykénskej kultúry bola opäť keramika, odzrkadľujúca súčasne vzťahy s minojskou Krétou. Pre absolútne datovanie jednotlivých stupňov pri jednom z prvých triedení (D. Fimmen) bolo použité aj porovnanie s vývojom egyptských kráľovských dynastií. Typologická a štýlová analýza keramiky slúžila A. Furumarkovi na jemnejšie rozčlenenie celkového vývoja mykénskej kultúry, ktoré bez zmien zostalo dlho v platnosti. Tvorbu z hliny dopĺňa početná voľná ľudská a zvieracia plastika, ktorá rozvinula pôvodné delenie A. Furumarka (E. Frenchová).

Literatúra

- Cadogan, G. (ed.): *The End of the Early Bronze Age in the Aegean*. Leiden 1986.
- Cadogan, G.: *Early Minoan and Middle Minoan Chronology*, AJA 87, 1983, s. 507-518.
- Cline, E. H. (ed.), *The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean (ca. 3000 – 1000 BC)*. Oxford 2010.
- Cullen, T. (ed.): *Aegean Prehistory: A Review*. Boston 2001.
- Deger-Jalkotzy, S./Lemos, I. S. (eds.): *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*. Edinburgh 2006.
- Hattler, C. (ed.): *Kykladen. Lebenswelten einer frühgriechischen Kultur*. Karlsruhe 2011.
- Korfmann, M./Kromer, B./Jablonka, P.: *Heidelberg Radiocarbon Dates for Troia I to VIII and Kumtepe*. In: Wagner, G. A./ Pernicka, E./Uerpmann, H.-P.: *Troia and the Troad. Scientific Approaches*. Berlin 2003, s. 43–54.
- Manning, S.: *The Absolute Chronology of the Aegean Early Bronze Age: Archaeology, Radiocarbon and History*. Sheffield 1995.
- Renard, J.: *Le Péloponnèse au Bronze Ancien*. Liège 1995.
- Sinn, U.: *Einführung in die Klassische Archäologie*. München 2000.
- von Beckerath, J.: *Chronologie des pharaonischen Ägypten: die Zeitbestimmung der ägyptischen Geschichte von der Vorzeit bis 332 v. Chr.* Mainz 1997.
- Warren, P. M./Hankey, V.: *Aegean Bronze Age Chronology*. Bristol 1989.

II.5 Pramene

Pramennú bázu pre výskum doby bronzovej v egejskej oblasti možno rozdeliť do dvoch hlavných skupín: písomné pramene a materiálna kultúra.

II.5.1 Písomné pramene

Na rozdiel od doby bronzovej v stredoeurópskej oblasti je štúdium archeologických prameňov v Stredomorí obohatené o informácie zachované v písomnej podobe. Vzhľadom na to, kto ich napísal sa delia na primárne (písané priamo minojským a mykénskym obyvateľstvom) a sekundárne (písané inými civilizáciami, v ktorých sa spomínajú reprezentanti minojskej a mykénskej kultúry). Najstaršie doložené písmo v egejskej oblasti bolo objavené na cca 15 pečatidlách datovaných na počiatok obdobia MM I (cca 21000 až 2000 pred Kr.). Svoje pomenovanie dostalo podľa pohrebiska Archanes, na ktorom boli pečatidlá nájdené. Keďže sa písmo dodnes nepodarilo rozlúštiť, nevieme čo bolo jeho obsahom.

Obr. 27 Disk z Faistu. Archeologické múzeum Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

Podobne je tomu aj v prípade o čosi mladších písmen, ktoré sa na Kréte objavujú v priebehu MM I až MM II. Prvým je Krétske hieroglyfické/piktografické písmo, ktoré už aj podľa názvu jednoznačne hovorí o jeho forme a druhým písmom je tzv. lineárne písmo A. Ďalším je písmo použité na slávnom disku z Festu. Všetky sú krétskym vynálezom, aj keď myšlienka písma ako taká prišla z Blízkeho východu alebo z Egypta. Aj napriek tomu, že nie sú úplne rozlúštené, sa zdá, že sú to prejavy dvoch rôznych jazykov, minimálne dvoch rôznych dialektov. Filológovia predpokladajú, že obe písma boli slabičné a pozostávali zo samohlások a spoluhlások, ktoré spolu vytvárali slová. Je pritom zaujímavé, že všetky tieto písma sa používali paralelne a neboli nikdy kombinované. Je možné že boli každé na iný účel. Sú pre nás bohatým zdrojom informácií o hospodárstve minojskej Kréty. Vďaka archívom vo Faiste sa zistilo, že sa týmto písmom okrem iného zaznamenávali informácie o počte pracujúcich mužov, ale aj množstvách obilia, vína, fig, oviec a pod.

Obr. 28 Tabuľka s lineárnym písmom B, Knossos. Archeologické múzeum Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

V prípade lineárneho písma A ide o hlinené tabuľky, ktoré označujú množstvo produktov (často v desiatkovej sústave), preto je veľmi jednoduché pri nich odhadnúť, koľko čoho bolo na tabuľke zaznačené.

Na začiatku neskoropaládového obdobia sa použitie hieroglyfického písma úplne vytráca a používa sa len lineárne písmo A. Z neho sa postupne vyvinulo lineárne písmo B, ktoré je doložené na Kréte, ale aj na pevninskom Grécku a jeho ostrovoch. Na rozdiel od predošlých dvoch, bolo toto písmo rozlúštené. Používalo sa od 15. až do 12. stor. pred Kr. Aj v tomto prípade ide o slabikové písmo, ktorým sa písalo zľava doprava. Opäť nejde o literárne texty, ale o poznámky obsahujúce ekonomické a hospodárske záznamy. Avšak na základe ich obsahu môžeme rekonštruovať či už administratívne zriadenie palácov, mykénsku mytológiu, náboženstvo alebo pod.

Obyvateľstvo egejskej oblasti v dobe bronzovej nezostalo nepovšimnuté ani ostatnými súdobými civilizáciami. O minojskej a neskôr mykénskej civilizácii sa dozvedáme z písomných prameňov od Asýrčanov, Babylončanov, Chetitov, Egypťanov a i. Aj napriek tomu, že sa tieto tzv. sekundárne pramene venujú obom civilizáciám len okrajovo, prinášajú bohaté informácie napríklad o exportných surovinách a produktoch vyvážaných z Kréty alebo z gréckej pevniny. Azda najdôležitejšími sekundárnymi prameňmi mapujúcimi najmä obdobie zániku mykénskej civilizácie sú Homérske eposy *Ilias* a *Odysea*. Aj keď ide o hrdinské eposy, ktoré boli spísané až v polovici 6. stor. pred Kr., možno v nich nájsť početné informácie opierajúce sa o starú, ústnu tradíciu opisujúcu situáciu na sklonku doby bronzovej. Za sekundárny prameň, napomáhajúci lepšie spoznať civilizáciu doby bronzovej v Stredomorí, možno považovať aj Bibliu. Okrem iného sa v nej napríklad spomína *Caphtor*, teda ostrov Kréta.

II.5.2 Materiálna kultúra

V protiklade k uvedeným príkladom ostáva hlavným zdrojom informácií o dobe bronzovej v Grécku materiálna kultúra. Archeologické pamiatky klasifikujeme na hnutelné a nehnuteľné. Prvé z nich možno ešte rozdeliť na pasívne a aktívne. Pasívne archeologické pramene sú také, ktoré neboli získané regulárnym archeologickým výskumom, ale pochádzajú zo zberu, alebo starších výskumov, či zbierok. O takýchto nálezoch máme len minimálne informácie a pri určení ich pôvodu a funkcie sa musíme opierať o typologickú alebo štýlovú analýzu, prípadne k nim hľadať najbližšie analógie. Ako príklad možno uviesť bohaté zbierky kykladských idolov. Väčšinu z nich možno zaradiť od staršej až na počiatok strednej doby bronzovej, ale pokiaľ nepoznáme kontext z ktorého pochádzajú nemožno rekonštruovať ich účel. Na druhej strane tiež vieme, že v minulom storočí boli tieto figúrky moderne kopírované a predávané do muzeálnych zbierok ako originály. Tento fakt výrazne znižuje ich vypovedaciu schopnosť. Ako príklad aktívnych hnutelných pamiatok možno

Obr. 29 Diadém a zlaté plechy zo šachtových hrobov v Mykénach. Národné archeologické múzeum Atény.

Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 30 Zvyšky obydlí z doby bronzovej na lokalite Kolonna na Aigine. Foto: Erik Hrnčiarik.

uviesť nálezy zo šachtových hrobov v Mykénach. Tieto síce boli objavené v 19. storočí, prinášajú však veľké množstvo informácií o vládnucej vrstve v Mykénach, o ich živote či posmrtných predstavách. Podobne aj nehnuteľné pamiatky možno rozdeliť do dvoch hlavných skupín. Prvou sú pamiatky „nad úrovňou zeme“, ktoré aj napriek tomu, že vznikli pred cca 4000 rokmi dodnes stoja. Medzi takéto možno zaradiť napríklad Atreovu pokladnicu v Mykénach, či palác v Tirynse. Druhou skupinou sú pamiatky, ktoré sa zachovali len „pod úrovňou zeme“, často v podobe základov alebo zvyškov po nich. Ako príklad možno uviesť základy minojského osídlenia v Gournii, Kolonne na Aigíne alebo pôdorys tzv. Domu škridiel z Lery. Špeciálnym druhom nehnuteľných archeologických pamiatok je fresková výzdoba palácov. Vďaka nej môžeme niekedy presnejšie interpretovať funkciu tej či onej miestnosti (napríklad freska z tzv. Chrámu v Mykénach).

Literatúra

Aartun, K.: Die Minoische Schrift. Sprache und Texte II: Linear A – Inschriften. Wiesbaden 1997.

Duhoux, Y.: Pre-Hellenic Language(s) of Crete, IES 26, 1998, s. 1-39.

Hiller, S./Panagl, O.: Die frühgriechischen Texte aus mykenischer Zeit. Darmstadt 1986.

Hooker, J. T.: Linear B: An Introduction. Bristol 1980.

Chadwick, J.: The Mycenaean World. Cambridge 1976..

Latacz, J. (ed.): Zweihundert Jahre Homerforschung. Rückblick und Ausblick. Stuttgart 1991.

Olivier, J.-P./Godart, L.: Corpus hieroglyphicarum inscriptionum Cretae. Paris 1996.

Packard, D. W.: Minoan Linear A. Berkeley 1974.

Wardle, K. A./Wardle, D.: Cities of Legend: The Mycenaean World. London 1997.

II.6 Keramika

Kréta

Úmerne so vzrastom populácie a hustoty sídiel už v ranominojskom, predpalácovom období (EM I – MM IA) sa zvyšovala hrnčiarska produkcia. Lokálne dielne v jednotlivých častiach ostrova sa podieľali na tvorbe viacerých štýlov keramiky, nazvaných spravidla podľa nálezísk. Uvedené štýly nasledovali za sebou, alebo sa prekrývali. Používali viaceré techniky úpravy a výzdoby povrchu: leštenie, rytie, maľovanie.

Za bezprostredného pokračovateľa predchádzajúceho subneolitického vývoja sa už dávno (aj podľa stratigrafickej situácie na niektorých lokalitách, o. i. vo Faiste) označoval štýl Pyrgos, rozšírený v severnej a časti strednej Kréty. Najčastejším tvarom sú kalichovité nádoby na vysokej nôžke, kanvice s výrazne od guľovitého tela odsadenou zobákovitou výlevkou, závesné nádoby, dvojuché šálky ako aj pyxidy. Vo výzdobe na tmavom až čiernom povrchu je jednoduchá výzdoba súvislých alebo do zväzkov usporiadaných rytých línií. Štýl Aios Onufrios má maľované červené a biele pásy alebo meander rozmiestnené na tele, rozmedzí tela a hrdla a pri okraji. Odlišuje sa výpalom s prístupom vzduchu. V EM II medzi najkvalitnejšiu keramiku patrí štýl Kumasa a neskorá Aios Onufrios. Novým tvarom je omáčkovník. Štýl Kumasa (EM IIA) zdobia pásiky červenej alebo čiernej farby na svetlom podklade. Mladšie obdobie (EM IIB) vyplňuje keramika štýlu Vassiliki a tzv. bielej maľby (EM III). V tomto stupni určitý vývoj prekonal kanvice, oproti predošlým často menšie a zdobené maľovanými šrafovanými vzormi na tele nádoby, príp. čierne pásiky na hrdle a na zobákovitej výlevke. Podľa výzoru je vasilická keramika nazývaná aj „*mottled*“, či „*geflamnte*“ t. j. „opálená“, ktorý zároveň spĺňa úlohu výzdoby, dosiahnutú výpalom špeciálne pripravenej hliny. Farebný efekt v podobe svetlých flakov je založený na chemickom procese prvkov obsiahnutých v hline, ktorý vznikol pri vysokej teplote. Početné sú kanvice so zoštlhnutým hruškovitým telom bez alebo na podstavci, vysokým valcovitým hrdlom a zobákovitou výlevkou, porovnávanou niekedy so zobákom vtáka. Obmenou kanvíc sú džbány s guľovitým telom a rovno zrezaným ústím. Keramika EM II popri nadväznosti na predošlý vývoj vykazuje aj zoomorfné a antropomorfné tvary nádob. Po prvý raz sa ráta s použitím rotujúcej hrnčiarskej dosky, podľa iných názorov doloženou až v MM IB. Štýl bielo maľovanej keramiky na východnej Kréte stupňa EM III v Knosse vystupuje už s nálezmi MM I, čo by malo potvrdzovať tézu o prekrývaní a to v dobe, v ktorej sa na strednej a južnej Kréte uplatňoval už štýlčasnej polychrómej keramiky.

V stredominojskom období, v ktorom vznikli aj prvé (staré) paláce pokračovala lokálna hrnčiarska výroba, s viacerými zmenami v typologickej skladbe a v štýle výzdoby. Plynule pokračovala maľba. Novým výzdobným prvkom je špirála známa na rade tvarov, o. i. na šálke s uchom ale aj na kalichovitej nádobe, ktorá má už len nízky podstavec. Do maľby vstupuje polychrómia. Niekedy sú to červené vzory ohraničené bielou farbou na tmavom podklade, inokedy maľovanie imituje štruktúru kameňa. Palácová dielňa (Faistos) pre potreby tam žijúcej vrstvy vyrábala aj keramiku

Obr. 31 Včasnomojská keramika z Pyrgu, EM I-II. Archeologické múzeum Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 32 Keramika typu Vasiliki – čajník, EM II. Archeologické múzeum Heraklion.
Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 33 Pithoi, Knossos, MM II.
Foto: Rolf Dietrich Brecher from Germany / CC BY-SA (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0>).

Obr. 34 Kamarská keramika, Faistos, MM II. Archeologické múzeum Heraklion.
Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 35 Goblet – kamarská keramika, Faistos, MM II. Archeologické múzeum Heraklion.
Foto: Erik Hrnčiarik.

s prekvapujúco tenkými až škrupinovými stenami. Pozoruhodné sú misovité nádoby v ktorých sa nachádzajú jednotlivé, alebo viaceré plastické figúrky zvieratá, vtáka, či celého stáda aj s pastierom (Platanos, Palaikastro, Faistos). Do tejto doby sa datuje aj známy maľovaný model štvorkolesového vozíka z Palaikastra. Včasná polychrómna maľba sa obmedzuje na niekoľko motívov, časť vyjadruje pohyb. Vysokú umeleckú úroveň dosiahla palácová keramika z Faistu, patriaca kamarskému štýlu (s dvomi podstupňami). Okrem už spomenutej škrupinovej keramiky, maľbe bielou farbou na

tmavom podklade (esovitý vzor, špirála, ale aj delfín) výnimočne výzdobu keramických nádob dopĺňujú plasticky zhotovené kvety na tzv. ovocných misách.

Dôležitú zmenu zaznamenala keramika obdobia nových palácov (MM III – LM I). Zvýšila sa kvalita a príprava hliny i samotné vypalovanie. Vyššia teplota dávala keramike väčšiu tvrdosť. Aj v tejto fáze sa rozlišuje viacero štýlov. V LM IA je príznačné pokračovanie naturalistického (rastlinného) štýlu, v LM IB vystriedaného morským štýlom. Prvý bol založený na opakovaní motívov prevzatých z prírody. Oblúbené boli kvety – ľalie, krokus, papyrus, brečtan, tráva, trstina, neraz aj s naznačeným pohybom vo vetre. Do výzdoby častejšie vstupuje špirála. K formám nádob patrili amfory, pithoi, oblúkové kanvice a i. Morský štýl mal vzory v morských živočíchoch akými boli delfíny, ryby, hlavonožce, hviezdice a chobotnice voľne plávajúce medzi skalami s korálmi a morskou flórou. Mladšie paláce a vily s výnimkou Knossu zanikajú bez toho, aby boli znovu obnovené.

V LM II nazývanom aj postpalácovým obdobím sa objavil „palácový štýl“, s bohatou výzdobou s motívami rastlín a morského sveta. Bol vyrábaný v dielňach knossoského paláca. Podľa niektorých názorov slúžil najmä rituálnym cieľom. Uvedený štýl keramiky rozšírený aj na pevnine sa niekedy považuje za jeden z dôkazov mykénskej prítomnosti na ostrove. Podľa iných, palácový štýl keramiky je výlučne minojskou tradíciou. V LM II vystupujú dva nové typy: plochý alabastron a tzv. efyrejský kylix.

Pokračovanie mykénskej byrokratickej administratívy aj po zničení paláca, ktorá mala trvať asi 50 rokov, sa dáva do súvisu s oblúkovitými kanvicami z depotu s tabuľkami lineárneho písma B z východného krídla kladenom medzi 1375-1325 pred Kr.

Grécka pevnina

Keramický materiál doby bronzovej na pevninskom Grécku je veľmi rozmanitý. Odhliadnuc od jednej vývojovej fázy (datovanej do LH IIIA-LH IIIB) možno konštatovať, že v jednotlivých regiónoch používali široké spektrum tvarov a výzdobných prvkov. Aj napriek tomu, že je badať isté hlavné línie charakteristické pre konkrétne obdobie, je potrebné pri jej posudzovaní brať do úvahy regionálne špecifiká s charakteristickými tvarmi a výzdobou. Je zaujímavé, že kým na Kréte možno za hlavné medzníky v chronológii považovať zmeny v architektúre, na pevnine je hlavným oporným bodom pre chronológiu práve keramika. Pri jej hodnotení je však dôležité si uvedomiť, že sa výskum obyčajne sústreďuje najmä na typológiu kvalitnej, najmä stolovej keramiky, pritom veľké množstvo typov predstavuje tzv. hrubá kuchynská keramika, ktorá nie je často ani zdobená.

Najväčšie rozdiely v keramických tvaroch vidieť vo včasnej dobe heladskej, keď v niektorých regiónoch pokračujú ešte neskoro neolitické formy, popri ktorých sa ale objavujú i nové tvary – hlboké a plytšie misy, či zásobnice. Vo výzdobe sa popri rytých alebo odtláčaných vzoroch stále používa „neolitický“ červený poťah. K prvej výraznej zmene vo výzdobe a forme dochádza v druhej fáze včasnej doby heladskej. Jednoduché tvary predošlého obdobia vystriedali jedno alebo dvojúčehé omáčkovníky, zobákovité kanvice, guľaté pyxidy, askoi a neskôr na hrnčiarskom kruhu vytáčané taniere ako aj výrazne poháre s dvomi uchami – tzv. depas amfikypellon, ktoré sú typické aj pre maloázijskú Tróju a Anatóliu

Obr. 36 Fľaška, tzv. morský štýl, LM IB. Archeologické múzeum Heraklion.. Foto: https://greekfsp2017.files.wordpress.com/2017/04/img_0416.jpg (2)).

Obr. 37 Včashnoheladská keramika, Aigina (EH III). Archaeologické múzeum Aigina. Foto: Erik Hrnčiarik.

vôbec. Do Grécka sa tieto tvary rozšírili spolu so spomenutým hrnčiarskym kruhom. Výrazný posun je badať aj v použití výzdobných techník. Objavuje sa tzv. Urfirnis, červená a čierna leštená keramika, ale aj jemné tenkostenné tvary, tzv. slonovinové zboží, zhotovené z jemnej šedej hliny. V poslednej fáze včasnej doby bronzovej nedochádza k výrazným zmenám vo formách a pokračujú rôzne varianty nádob z predošlého obdobia, avšak zmenila sa výzdobná technika. Objavujú sa najmä tmavé lineárne vzory na svetlom podklade (tzv. keramika „dark on light“) alebo naopak (keramika „light on dark“ alebo niekedy označovaná Ayia Marina) a šedá leštená keramika.

Geometrický vzor zostáva aj vo výzdobe keramiky strednej doby heladskej. Len veľmi ojedinelá je použitá figurálna výzdoba. Medzi nálezmi dominuje najmä matne maľovaný ornament na zásobniciach, amforách, krčahoch a pod. Pre strednú dobu bronzovú je ale primárne charakteristická nezdobená tzv. mýnyská keramika, ktorá bola obyčajne šedá, mohla byť ale aj žltá, čierna a červená. Ide o pomerne kvalitné, na hrnčiarskom kruhu vyrobené nádoby rôznych tvarov: goblety s rebrovanou dutou nôžkou, kantary, baňaté nádoby s dvomi

Obr. 38 Matne maľovaná keramika, Aigina (MH II). Archaeologické múzeum Aigina. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 39 Figurálne zdobený fragment matne maľovanej keramiky, Aigina (MH I).
Archaeologické múzeum Aigina. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 40 Mykénska keramika, nádoba na pitie – kylix, LH IIIA2/IIIB. Neskoroheladská keramika.
British Museum London. Foto: Erik Hrnčiarik. Archeologické múzeum Heraklion.

uchami a pod, ktorých pôvod je hlavne v strednom Grécku a na ostrove Eubója. Ďalšia technika používaná v strednej dobe bronzovej je tzv. Lustrous decoration, pre ktorú je charakteristický jemný kovový lesk na povrchu nádob. Posledným typom peramiky, ktorá bola vyrábaná novou technikou v strednej dobe bronzovej bola tzv. Aigínska keramika so zlatou sľudou, pri výrobe ktorej sa využívali úlomky sľudy z ostrova Aigína.

Viacere výzdobné techniky a motívy používané v strednej dobe bronzovej na pevnine sa používajú aj na začiatku nasledujúceho obdobia (LH I – LH II), avšak počnúc LH I sa objavuje nový typ lesklo maľovanej keramiky, tzv. mykénska keramika, ktorej vzory dostávajú novú formu a svieži naturalistický nádych. Popri starých tvaroch (najmä spomenuté goblety) sa objavujú nové typy, a to napr. alabastron, poháre s jedným uškom (najmä tzv. vafijský pohár), polguľovité poháre a pod. Keramika je však na pevnine stále pod silným vplyvom Kréty a miestni majstri napodobňujú jej produkty. Občas do tej miery, že je ťažko povedať, či ide o krétskych hrnčiarov pôsobiacich na pevnine, alebo len zručných miestnych remeselníkov. V období LH IIIA-LH IIIB sa krétska vplyv na keramiku úplne vytráca a najmä v prvej fáze sa zdá, akoby všetky nádoby v celej egejskej oblasti boli vyrábané v jednom produkčnom centre. Hovoríme o tzv. „koiné“, čiže o jednotnom štýle pre celú oblasť – a naozaj, chemické analýzy mykénskej keramiky vo východnom stredomorí ukázali, že prakticky všetka produkcia je z jednej dielne, ktorá bola lokalizovaná v zázemí Mykén (Berbati). Aj napriek tomu, že sa v LH IIIB objavujú menšie regionálne rozdiely, stále možno hovoriť o jednotnom štýle. Z nových foriem sa objavuje najmä tzv. kylix (čaše na pitie). Výzdoba je viac formálna a niekedy sa zdá, akoby boli identické výzdobné prvky (akoby boli vyrobené pomocou pečiatok) rozmiestnené do určitých kompozícií. Veľmi obľúbeným vývozným artiklom sa stáva kratér na nôžke (nádobu na miešanie vína), ktorý Mykénci v neskorších fázach produkovali najprv pre export na Cyprus, neskôr boli podobné kratéry produkované

Obr. 41 Mykénska keramika, tzv. palácová amfora, LH IIB. Archaeologické múzeum Nafplio. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 42 Mykénska keramika, tzv. strmeňová nádoba, morský štýl, LM IB/LH IIA. Archaeologické múzeum Nafplio. Foto: Erik Hrnčiarik.

aj priamo na Cypre. Na ich výzdobu sa často používali figurálne motívy napr. žien vezúcich sa na kvadrigu.

Zničenie mykénskych palácov na začiatku LH IIIC nemalo výrazný dopad na keramickú produkciu. Stále sa vo veľkom množstve vyrábali rôzne nádoby, avšak táto zmena sa odrazila vo výzdobe a osobitých regionálnych štýloch, ako napr. Hustý štýl (Peloponéz), Chobotnicovitý štýl (Atika), Divný štýl (Lefkandi) a pod.

Základné typy mykénskej keramiky

Mnohé tvary mykénskej keramiky vychádzajú z pôvodných domácich foriem, ďalej sú medzi nimi také, ktoré hrnčiari prebrali od okolitých národov, alebo napodobeniny iných, najmä kovových predlôh. Dokonca o niektorých z nich sa zachovali zápisy v lineárnom písme B. Aj napriek tomu, že existujú určité nádoby typické len pre konkrétne obdobie alebo región, možno medzi nimi rozlíšiť niekoľko hlavných skupín:

Transportné nádoby a nádoby na uskladnenie tekutín

Pithos. Veľká hrubostenná nádoba so širokým ústím a na vonkajšej strane reliéfne zdobená. Slúžila na uskladnenie potravín (najčastejšie obilia) a tekutín (napr. víno, olej). Pithoi slúžili aj na pochovávanie.

Dvojuchý džbán s rúrkovitou výlevkou – „čajník“ (Bügelkanne, stirrup jar). Nádoba podobná amfore, na prstencovitej nôžke, s úzkym ústím, z ktorého vychádzajú vertikálne držadlá, a rúrkovitou výlevkou na tele. Býva rôznych veľkostí a slúžila na prenášanie tekutín najmä vína, vody a oleja.

Amfora. Nádoba s baňatým telom, ktoré sa zužuje ku dnu s výrazne odsadeným hrdlom od pliec. Uchá nádoby sú umiestnené buď vertikálne (od ústia na plecيا alebo len na pleciach) alebo horizontálne. Používala sa na uskladnenie a transport tekutín.

Hydria. Je to nádoba podobná amfore, má však tri uchá, dve vertikálne používané pri transporte a jedno horizontálne slúžiace pri naberaní alebo vylievaní tekutiny.

Džbán. V rámci mykénskej keramiky existuje široké spektrum džbánov. Veľmi často sa objavuje variant baňatého džbánu s valcovitým hrdlom. Slúžili na uskladnenie a transport vína, vody, mlieka a pod.

Fľaša. Sploštená nádoba na uskladnenie tekutín, ktorá má dve ušká, najčastejšie vychádzajúce z ústia, vo väčšine prípadov má prstencovité dno.

Picí servis

Kratér. V dobe bronzovej prevažuje zvonovitý tvar s horizontálnymi uchami. Mykénske kratéry zdobené figurálnymi scénami boli veľmi obľúbené u cyperského obyvateľstva na sklonku doby bronzovej.

Naberačka. Veľmi často mala polguľovitý tvar s vysoko nad ústie vytiahnutým držadlom. Avšak existujú aj jednoduché tvary v podobe polguľovitej nádoby s vertikálnou rúčkou.

Obr. 43 Mykénska keramika, kratér s vyobrazením záprahu, LH IIIB. Archaeologické múzeum Nafplio. Foto: Erik Hrnčiarik.

Pohár. Nádobu slúžiacu na pitie tekutiny s jedným alebo dvoma uškami, ktorá mala v dobe bronzovej niekoľko variantov. Najčastejším typom na sídliskách je tzv. vapheo cup, ktorý svoje pomenovanie dostal podľa nálezu zlatého pohára neďaleko Sparty a má bikónický tvar s jedným uškom. Predpokladá sa, že slúžil aj ako odmerka pri predaji alebo príprave pokrmov.

Goblet. Je to hlbší kalich na nižšej masívnej nôžke s dvoma paskovými vertikálnymi uchami pod okrajom, slúžiaci na pitie.

Kylix. Je to čaša ktorá sa postupne vyvinula z gobletu, avšak na vysokej štíhlej nôžke, ktorá je charakteristickou nádobou pre mykénsku kultúru a slúžila na pitie tekutín.

Askos je nádoba s vertikálnymi stenami, používaná na uskladnenie vonných masťí alebo korenín. Často sa objavuje v pohrebnom kontexte.

Nádoby na pevné látky

Na uskladnenie alebo ako stolový riad sa používali otvorené misy rôznych tvarov, najčastejšie s dvoma uškami, hlboké kónické misy, rôzne taniere a nádoby so širokým ústím a pod.

Nádoby na varenie

Na varenie sa používali rôzne nádoby podobné dnešným džbánom rôznych rozmerov. Veľmi často sa medzi nimi objavujú nádoby na trojnožke alebo ploché nádoby podobné dnešným panviciam.

Obr. 44 Mykénska keramika, kratér so znázornením rozlúčky s bojovníkmi, Mykény, LH IIIB. Národné archeologické múzeum Atény. Foto: Erik Hrnčiarik.

Kultové nádoby

S kultom sa spájajú mnohé nádoby, ktoré boli objavené v priestore svätýň. Často sú podobné servisu na pitie používaného pri libácii. Okrem toho veľmi častým nálezom spojeným s kultom sú aj kónické rytóny s jedným uchom, alebo tzv. kernos, kruhová nádoba s mnohými miniatúrnymi nádobkami na tele.

Literatúra

Betancourt, P. P.: Vasiliki ware on early bronze age pottery style in Crete. Goteborg 1979.

Betancourt, P. P.: The history of Minoan pottery. New Jersey 1985.

Brogan, T. M. – Hallager, E.: LM IB pottery relative chronology and regional differences. Athens 2011.

Dickinson, D.: The Aegean Bronze Age. Cambridge 1994.

Furumark, A.: Mycenaen Pottery, Bd. 1–3. Stockholm 1972.

Mountjoy, P.: Mycenaean Pottery: An Introduction. Oxford 1993.

Mountjoy, P. A.: The Johann Wolfgang Goethe University Collections: The Mycenaean and Minoan Pottery. Wiesbaden 2008.

Schiering, W.: Minoische Topferkunst. Mainz am Rhein 1998.

II.7 Drobná plastika a reliéfne umenie

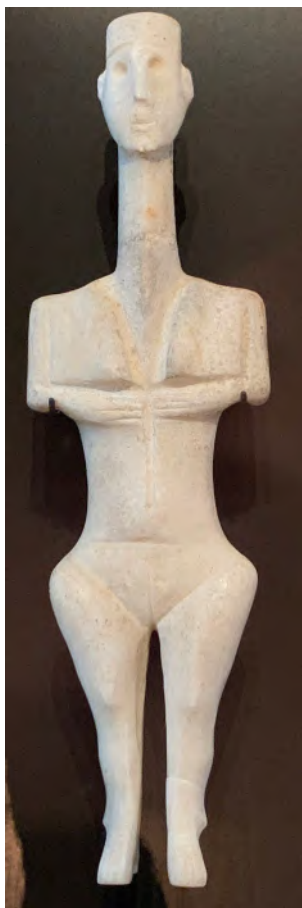
Drobná plastika

Pre egejskú dobu bronzovú je charakteristická absencia monumentálneho sochárskeho umenia. Keďže prevažnú časť zachovaných nálezov tvoria drobné figúrky, v odbornej verejnosti sa uprednostňuje použitie pojmu plastika. Počas celej egejskej doby bronzovej zhotovovali drobné terakotové figúrky ľudí, zvierat a iných objektov (napr. modely obydlií, svätýň), z ktorých najväčšie nemali viac ako 70 cm (nepočítajúc niektoré kykladské idoly a duté terakotové plastiky z Ayia Irini na ostrove Kea). Na ich výrobu sa najčastejšie používala hlina, ale aj mramor, kosť či slonovina, ktorej techniku opracovania prevzali z Egypta alebo Blízkeho východu. Je pravdepodobné, že existovali sochárske práce z dreva – tzv. *xoanon*, ktoré sa vzhľadom na nevhodné podmienky v egejskej oblasti nezachovali. Fajansové a kovové sošky nájdeme síce na Kréte, avšak v nálezoch z pevniny sú zastúpené veľmi zriedkavo.

Centrom produkcie antropomorfných sošiek sa vo včasnej dobe bronzovej stali Kyklady. Ide o tzv. kykladské idoly vyrábané z mramoru. Vyvinuli sa z neolitických typov, no ich účel nie je dodnes jasný. Stvárnajú tak stojacie ako aj sediace ženské a mužské postavy, ktoré mohli byť samostatné alebo usporiadané do súsoší. Niektoré z nich majú rytú výzdobu, príp. sa na ich povrchu zachovali stopy farieb. Pomocou nich sa na ich povrchu zobrazovali vlasy, tetovania, šperky a pod. Svoj najväčší rozmach dosahovali v prvých dvoch stupňoch včasnokykladského obdobia. V období ECI možno medzi nimi rozlíšiť tri základné typy:

1. schematický (ovoidné a eliptické okruhlíky, husľovité idoly);
2. Plastiras (vyčnievajúce uši a kolená, ruky sa dotýkajú na hrudi, ale neprekrývajú sa);
3. Louros (štylizovanejšie, ruky v podobe malých výčnelkov).

V nasledujúcom období ECII poznáme štyri varianty – Kapsala, Spedos, Dokathismata a Chalandriani, ktoré sa navzájom odlišujú rôznym zobrazením tváre, držaním rúk a vypracovaním niektorých anatomických detailov. Od tretieho stupňa včasnej doby bronzovej badať rauidny pokles až úplný zánik ich výroby.

Obr. 45 Idol, Kyklady.
Neues Museum Berlin. Foto Erik Hrnčiarik.

Obr. 46 Sediaci idol hrajúci na harfu. The Metropolitan Museum of Art, New York. Foto Erik Hrnčiarik.

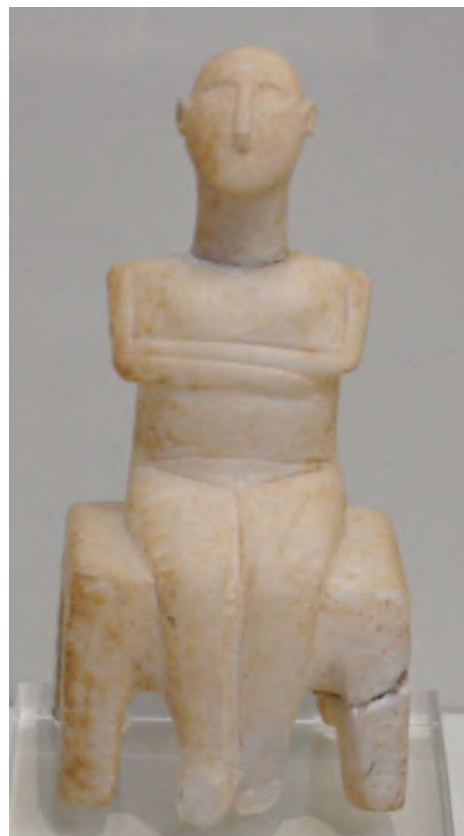
Na pevnine sa vo včasnej dobe bronzovej objavuje drobná plastika najmä na sídliskách. Ide o rôzne figúrky zvierat, ktoré podľa niektorých názorov chovali najmä ako úžitkové, na mäso, mliečne výrobky, vlnu (napr. Korint, Lithares), alebo využívali ich ťažnú silu na obrábanie pôdy (napr. soška voľa, ktorý ťahá pluh z Tsoungiza). Väčšina nálezov je vyhotovená z miestnej hlíny, zriedkavo (najmä v Atike a na Eubóji) sa objavujú importované idoly z Kyklád. Počas strednej doby bronzovej badať výrazný ústup produkcie figúr na pevnine, ale aj na Kykládach, centrom ich výroby sa stáva Kréta.

Na Kréte sa z predpalácového obdobia zachovali hlinené antropomorfné alebo zoomorfné figúrky len zriedkavo. Napr. niekoľko exemplárov pochádza zo sídliska vo Vasiliki, pohrebiska Koumasa alebo jaskyne Trapeza. Nasledujúcemu obdobiu starých palácov dominujú nálezy objavené prevažne v tzv. horských svätyniach. Ide o ľudské, zvieracie a iné votívne predmety vyhotovené najmä z hlíny. Dominujú sošky mužov, oviec, ošípaných, vtákov, hadov ale aj gravidných žien. Samostatnú skupinu tvoria votívne dary v podobe rôznych končatín (rúk, nôh), pohlavných orgánov (falus), ľudských hláv, tiel a pod. Zriedkavejšie sa v tomto období stretávame s nálezmi sošiek zo sídlisk (napr. Malia, Tylissos, Khamaizi). Osobitné miesto medzi sošiek pochádzajúcich zo sklonku strednej doby bronzovej má nález terakotových nôh zo svätyně v Anemospilii, ktoré pravdepodobne patrili väčšej figúrke zhotovenej z organického materiálu, asi dreva (xoanon), ktoré sa nezachovalo. Dá sa tiež predpokladať, že táto socha bola oblečená v odev z vlny alebo z inej látky, ktorá sa podobne ako drevo rozpadla. Aj v období nových palácov dominuje sochárskej produkcii drobná votívna plastika. Nález kamennej parochne a bronzových kučierok z Knossu nám síce indikujú, že existovali aj sochy väčších rozmerov, avšak o ich existencii máme len minimálne doklady.

Jedna z najväčších minojských figúrok bola objavená na lokalite Palaikastro. Ide o cca 50 cm vysokú stojacu mužskú figúru vystrúhanú z hroších tesákov. Bola vyrobená z viacerých častí, ktoré boli doplnené zlatom (tzv. chryselefantinová technika). Identickou technikou bola zhotovená aj 30 cm vysoká slonovinová figúrka atléta preskakujúceho býka, nájdená v paláci v Knosse.

Ďalšiu skupinu minojských sošiek predstavujú mužské a ženské postavy adorantov zhotovené z rôzneho materiálu, najmä kovu a terakoty. Charakteristické sú pre ne ruky uložené v rôznych polohách (najčastejšie na čele alebo pleciach), ktoré sú interpretované ako prejavy náboženských aktov (pravdepodobne adorácie alebo modlitby). Ženy majú oblečené typické niekoľkovrstvové sukne a muži krátke „nohavice“ s opaskom. U mužov prevažuje extrémne úzky driek, avšak existujú aj korpulentnejšie figúry, ktoré pravdepodobne znázorňujú starcov. Väčšina figúrok (ak nie všetky) boli votívne dary, ktoré obyčajne pochádzajú zo svätýň. Popri ľudských soškách sa objavili aj figúrky zvierat, najčastejšie býkov a krétskych divých kôz.

Osobitnú skupinu drobnej trojrozmernej plastiky tvoria fajansové sošky z Knossu (mimočodom materiál najskôr objavený v Mezopotámii a prostredníctvom Egypta sa mal dostať na Krétu). Predstavujú skupinu ženských postáv – tzv. Hadie bohyne (asi tri), ktoré boli pravdepodobne používané pri náboženských obradoch v období MM III. Boli vyhotovené priamo v paláci.

Obr. 47 Sediaci idol z Kyklád.
Archeologické múzeum Heraklion.
Foto Erik Hrnčiarik.

Obr. 48 Votívna terakotová soška kozy. Archaeological Museum of Ancient Corinth. Foto: Erik Hrnčiarik.

Stvárnajú ženské postavy, odeté v typickom krétskom palácovom odeve s obnaženým poprsím, ktoré majú okolo upažených rúk omotaných hadov. V neskej dobe bronzovej sa terakotové figúrky opäť sústreďujú na pevnine. V porovnaní so včasnou dobou bronzovou sa nachádzajú aj v hrobách, ale prevažná väčšina z nich pochádza zo sídlisk, nájdeme ich v kultovom, ale aj v profánnom kontexte. Na rozdiel od minojských sošiek, z ktorých takmer každá je osobitá (hlavne čo sa týka gestikulácie), je väčšina mykénskych terakot vyrábaná uniformne. Elizabeth Frenchová rozlišuje na základe technológie výroby dve hlavné skupiny: väčšie figúry, ktoré boli čiastočne vytáčané na kruhu a menšie figúrky modelované v rukách. Obidva druhy znázorňujú ľudí, zvieratá, ale aj predmety.

Väčšie figúry čiastočne vytáčané na kruhu sú v nálezoch zastúpené zriedkavejšie. Na základe sfarbenia a ich veľkosti rozlíšila spomínaná autorka dva typy:

Typ A – menšie exempláre, ktorých telo je polychrómne maľované. Vyskytujú sa na rôznych mykénskych lokalitách (napr. Phylakopi, Tiryns). Zdá sa, že väčšina z nich predstavovala bohyně a slúžila ako kultový obraz v svätyniach.

Typ B – väčšie, monochrómne pomaľované figúry, objavené len v kultovom okrsku v Mykénach. Ich interpretácia nie je jednoznačná, nie je jasné akému účelu slúžili. Dlhú dobu sa predpokladalo, že sú to ženy, muži a hermafroditi (keďže ich možno na základe pomaľovania rozdeliť do troch skupín), ktorí predstavujú služobníkov kultu. V poslednej dobe sa však od tejto teórie upúšťa a predpokladá sa, že išlo o obrazy bohov, ktoré však boli chronologicky staršie a na rozdiel od typu A boli odeté, príp. držali v rukách rôzne zbrane, ktoré boli zhotovené z organických materiálov a časom sa rozpadli.

Drobné figúrky modelované v rukách sa objavujú medzi nálezmi oveľa častejšie. Sú obvyčajne veľmi štylizované a monochrómne maľované. E. Frenchová ich rozdelila do troch skupín: ženské, zvieracie a ich skupiny. Podľa držania rúk možno medzi ešte ženskými figúrkami rozlíšiť niekoľko podskupín, ktoré vzhľadom na podobnosť s písmenami gréckej abecedy sú nazvané ako typ Phi, Tau, Psi a tzv. Kourotrofoi (teda ženy držiace dieťa v náručí). Medzi nálezmi druhej skupiny, teda zvieracími figúrkami možno rozlíšiť rôzne pomaľované (čiarami, vlnovkami, mriežkami) býky, barany, medvede, voly, psy, kone, ježe, levy, ošípané, kozy a pod. Tretia skupina, predstavuje rôzne figúrky – jazdec s koňom (na koni alebo vedie koňa) alebo s volom, figúrky sediace na tróne a pod. Všetky skupiny sa objavujú počas celej neskej doby bronzovej. Ich funkcia môže byť rôznorodá, pri jej určení je dôležité vedieť, v akom kontexte sa našli. Niektoré z nich možno spájať s kultom, prípadne s ochrancami obydli, hradieb či múrov, ale mohli slúžiť aj ako hračky a pod.

Obr. 49 Slonovinová figúrka mladíka preskakujúceho býka, LM I. Archeologické múzeum Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 50 Minojské ženské a mužské terakotové votívne sošky, MM II. Archeologické múzeum Heraklion.
Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 51 Fajansové hadie bohyne z Knóssu, MM III. Archeologické múzeum Heraklion.. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 52 Votívna terakotová soška muža? z tzv. Kultového centra v Mykénach, LH IIIB. Archeologické múzeum Mykény. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 53 Votívna terakotová soška ženy? z tzv. Kultového centra v Mykénach, LH IIIB. Archeologické múzeum Mykény. Foto: Erik Hrnčiarik.

Sošky z iných materiálov sú veľmi zriedkavé, spomedzi nich vyniká slonovinové súsošie vysoké necelých 8 cm objavené v Mykénach. Znázorňuje dve ženy v objatí, ktoré majú na kolenách malé dieťa. Figúry majú kroj, pozostávajúci z nahusto naukladaných záhybov textilu, ktorý je známy z fresiek. Aj napriek tomu, že ide o veľmi malé figúrky majú precízne prepracované detaily, najmä na tvári. Dúhovka jednej z nich a obočie bolo pravdepodobne ešte zvýraznené iným materiálom. Niekedy sa predpokladá, že reprezentujú súsošie troch božstiev: Deméter, Persefóné a Iakchos, avšak takáto interpretácia musí ostať otvorená. Z Mykén pochádza ešte niekoľko drobných slonovinových sošiek, ktoré predstavovali luxusný tovar patriaci elitám miestnej spoločnosti.

Reliéfne umenie

Pod reliéfom sa rozumie plastická výzdoba vychádzajúca zo základnej plochy. Podľa výšky motívu (námetu) vystupujúceho do priestoru sa rozlišuje nízky a vysoký reliéf, ak vstupuje do vnútra plochy, ide o vhlbený reliéf. Reliéfne umenie doby bronzovej reprezentujú výrobky v kameni, slonovine a zlate (štuka nebola do tejto skupiny zaradená).

Z minojskej Kréty sa doposiaľ nepodarilo objaviť príklady monumentálneho reliéfného umenia, ale z Gréckej pevniny sú jedny z najstarších exemplárov doložené napríklad z okolia Mykén. Medzi unikátne patrí reliéf zdobiaci odľahčovací trojuholník nad vstupom do Mykén známy ako Levia brána. Ide o vysoký reliéf pochádzajúci cca z 13. stor. pred Kr., zachytávajúci dva proti sebe stojace levy, medzi ktorými je umiestnený stĺp. Hlavy levov, ktoré boli znázornené z frontálneho pohľadu chýbajú. Pravdepodobne boli zhotovené osobitne a možno aj z iného materiálu. Levy nad vstupom mali symbolicky ochraňovať palác. S podobným prípadom sa stretávame napr. v chetickéj Hattusi (s ortostatmi), ktorými sa mohli Mykény inšpirovať. Neprekvapivo vyšlo pred nedávnom najavo, že pri výrobe tohto reliéfu boli použité typy vrtákov a dlátok, ktoré boli vtedy známe len u chetitov. Mohlo teda ísť o príklad výmeny remeselníkov a súčasť kráľovského daru medzi Chatuššou a Mykénami.

Obr. 54 Reliéfne zdobená stéla z hrobového okruhu A v Mykénach, LH I.
Národné archeologické múzeum Atény Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 55 Tzv. Levia brána v Mykénach, LH IIIB. Foto: Erik Hrnčiarik.

V hrobovom okruhu A a B v Mykénach bolo niekoľko hrobov označených kamennými stélami. V okruhu A boli zdobené nízkym reliéfom, ktorý predstavuje scény z poľovačky a boja (mužské postavy so zbraňami v ruke na vozoch, vozataji, rôzne divé zvieratá doplnené bežiacimi špirálami. Christian Vohnhoff predpokladá, že ide o samotných zosnulých, ktorí chceli takýmto spôsobom prezentovať svoju vojenskú silu a moc. Na druhej strane však nemožno vylúčiť, že ide o znázornenie hier, usporiadaných na počesť zosnulého. Ich súčasťou mohol byť aj lov na divoké zvieratá.

K monumentálnemu reliéfnemu umeniu možno zaradiť aj reliéfne polostĺpy na fasáde Átreovej pokladnice, zhotovené z rôznofarebného mramoru. Ide o geometrickú dekoráciu pozostávajúcu z rôznych vlnoviek, cik-cakovitého motívu, kruhov, špirál a pod.

Oveľa viac pamiatok patrí do skupiny tzv. drobných reliéfov, ktoré boli aplikované na rôznych predmetoch ako dekorácia (reliéfne zdobené kamenné nádoby sú uvedené na inom mieste). Medzi luxusné patria reliéfne zdobené slonovinové doštičky z minojského Mochlu alebo z Mykén, znázorňujúce dve od seba odvrátené stojace sfingy. V oboch prípadoch išlo o dekoráciu skriniek alebo nábytku. Zo slonoviny sa napríklad zachovali reliéfne zdobené nádoby na šperky alebo vonné masti – pyxidy z Atén, ktoré sú zdobené mýtickými zvieratami v nízkom reliéfe.

Reliéfné aplikácie zo zlata pochádzajú napríklad aj z paláca v Knosse alebo pohrebiska hrobového okruhu A v Mykénach. Znázorňujú rôzne vtáky, chobotnice či hmyz a pravdepodobne boli našívané na textil. Tieto však boli zhotovené tzv. technikou *repusé*, pomocou ktorej do reverzu plechu vtlačali ozdobné ornamenty. Podobnou technikou boli zdobené aj zlaté členky alebo tzv. oktogonálna skrinka z toho istého pohrebiska.

Osobitnú skupinu mykénskeho reliéfného umenia tvorí výzdoba kovových nádob, pomocou ktorej boli na ich povrchu zhotovené florálne, figurálne, ale aj geometrické motívy. Na Kréte bol napríklad objavený strieborný rytón zobrazujúci dobíjanie mesta, podľa čoho dostal aj svoje pomenovanie, a z pevninského Grécka pochádza napr. tzv. zlatý pohár z lokality Vaphio, a pod.

Literatúra

Betancourt, P. P.: Introduction to Aegean Art. Philadelphia 2007.

Davis, E. N.: The Vapheio Cups and Aegean Gold and Silver Ware. New York 1977.

French, E.: Mycenaean Figures and Figurines their Typology and Function. In: Hägg, R./Marinatos, N. (eds.): Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age. Proceeding of the First International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 12-13 May 1980. Stockholm 1981, s. 173–178.

Higgins, R.: Minoan and Mycenaean Art. London 1967.

French, E.: The Development of Mycenaean Terracotta Figurines. The Annual of the British School at Athen 66, 1971, s. 102–187.

Kaiser, B.: Untersuchungen zum minoischen Relief. Bonn 1976.

Mylonas, G. E.: The Figured Mycenaean Stelai, AJA 55, 1951, s. 134-147.

Pieler, E. C.: Kykladische und 'kykladisierende' Idole auf Kreta und im helladischen Raum in der Frühbronzezeit – eine Klassifizierung, SMEA 46, 2004, s. 79-119.

Poursat, J-C.: Les ivoires mycéniens: essai sur la formation d'un art mycénien. Paris 1977.

Schallin, A.-L./Pakkanen, P. (eds.): Encounters with Mycenaean Figures and Figurines. Papers presented at a seminar at the Swedish Institute at Athens 27-29 April 2001. Stockholm 2009.

Vohnhoff, Ch.: Darstellung von Kampf und Krieg in der minoischen und mykenischen Kultur. Rahden/Westfalen 2007.

Obr. 56 Zlatá maska zo šachtového hrobu v Mykénach, LH I. Národné archeologické múzeum Atény
Foto: Erik Hrnčiarik.

II.8 Architektúra

Kréta

Osídlenie v ranominojskej dobe, nazývanej aj predpalácovou dobou na Kréte, charakterizuje rustikálny ráz sídlisk s menšími samostatnými domami alebo ich zhlukmi. Príkladom druhého menovaného typu je sídlisko v Myrte na južnom pobreží, ktoré bolo vybudované na svahu (EM IIA a IIB). Výškové rozdiely riešili schodmi. Už vo včasnej dobe bronzovej nadobúdali sídliská viac mestský charakter: s bránami, dláždenými cestami, námestiami a studňami. Menšie, samostatne stojace domy boli neraz postavené len z kameňa. K najväčším sídliskám (EM II) patrí Vasiliki.

V stredominojskej dobe (MM IB-II) ako výraz meniacej sa spoločensko-sociálnej štruktúry a hierarchizácie vznikli prvé paláce miestnych vládcov s najznámejšími v Knosse, Faiste, Malii, či stopy ďalšieho pod dnešnou Chaniou. Vyžiadali si rozsiahle úpravy terénu, ktoré zničili včasnejšie architektonické zvyšky. Postupne budovali aj palácom podobné stavby s centralizovanou správou, akými boli Petras v zálive pri Sitii, či Monastiraki (údolie Amari) na strednom západe ostrova. Vyrástlo veľa sídlisk a kultových miest, ktoré na konci stredominojskej doby podľahli prírodnej katastrofe (zemetrasenie, požiar, lepšie prežili menšie stavby). Nová výstavba zničených objektov a palácov sa čiastočne pridržiavala pôvodnej dispozície s nezmenenou stavebnou technikou. Základy

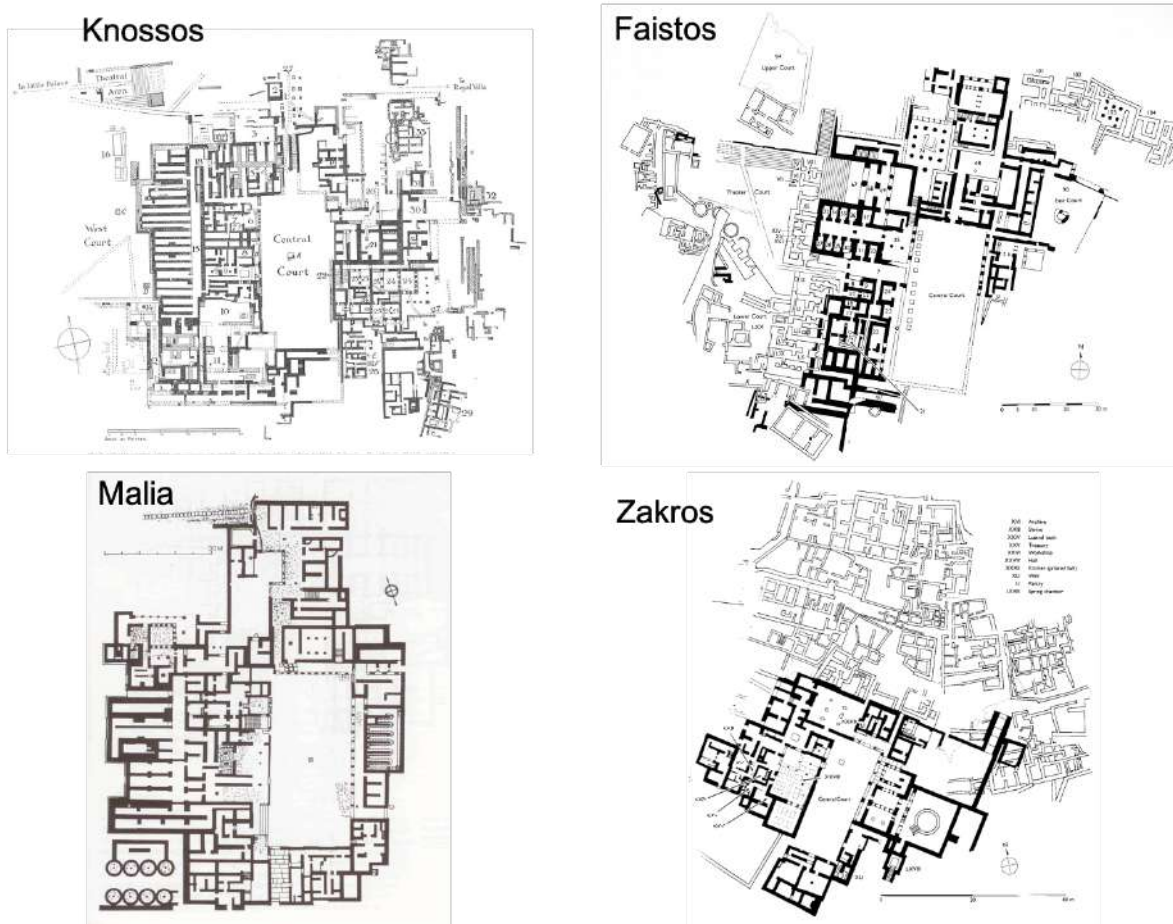

Obr. 57 Model tzv. Bieleho domu na Kolonne, EH IIB. Archeologické múzeum Aegina.
Foto: Erik Hrnčiarik.

domov sú spravidla hlbšie a mocnejšie. Materiálom, ktorý bol rovnaký pre paláce aj pre samostatné vily a domy v mestách bol kameň, hlina a drevo. Múry z lomového kameňa spájané maltou spevňovalo drevo na spôsob hrádzenia, lepšie odolávajúce seizmickým otrasom. Vnútorne priestory členili steny z nepálených tehál. Na kamennej báze stáli drevené stĺpy a kamenné nosné piliere. Drevo používali aj na dvere a okná. Stavebným kameňom boli najmä vápence, pieskovec (v okolí Malie), cennejší sadrovec v tenkých blokoch slúžil na obkladanie stien. Vyskytuje sa aj menej hodnotný mramor. Kamenné platne používali aj na dláždenie podlahy. Okrem palácov aj v niektorých domoch boli odvodňovacie zariadenia pre latríny a implúviá.

Nové paláce s výnimkou Zakru majú podobnú dispozíciu. Prízemie západných krídiel tvoria sklady – zásobárne potravín s veľkými pithosmi (Knossos, v Malii s kruhovou sýpkou na obilie, vo Faiste s murovanými komorami). Paláce pozostávali z viacpodlažných stavebných komplexov so širokými schodiskami a ústredným dvorom. Ďalšie objekty s menšími dvormi boli pridávané podľa potreby. Časť priestorov bola vyhradená kultu. Takto vzniknutý palácový komplex, výrazný v Knosse, sa začal nazývať labyrintom. Prístup svetla a vzduchu v nových palácoch zabezpečovali otvorené svetelné šachty. V Knosse na východnej strane paláca pozdĺž centrálneho dvora bol vertikálny otvor slúžiaci na osvetlenie rezidenčných miestností až 8 m hlboký, prechádzajúci cez dve podlažia. Funkčne boli od seba oddelené priestory slúžiace ako obytné, sakrálné, výrobné a skladové. Vnútorňa výzdoba nových palácov prevýšila starších predchodcov rozsahom i bohatstvom freskovej maľby, reliéfov a kamenných obkladov v interiéri. „Posvätná cesta“ spájala veľký palác v Knosse s tzv. „malým palácom“, ktorý aj podľa nálezov mal pravdepodobne kultové poslanie. V MM IIIB/LM I vzniklo na východnej Kréte, v zátokke blízko pobrežia, mesto a palác Kato Zakros. Viacero bazénov v západnom krídle paláca slúžilo azda ako farbiareň a ústredie výroby purpuru. Palác už v LM Ia podľahol požiaru, zatiaľ čo mesto žilo ďalej.

Typy sídlisk sa podstatne nezmenili, domy však dostávali novú podobu pod vplyvom palácových stavieb postavených v duchu základných princípov minojského staviteľstva a architektúry. Nielen okolo palácov, ale aj mimo nich vznikali ďalšie prosperujúce mestá (Palaikastro, Gournia, Archanes, Mochlos). Objavujú sa domy väčších rozmerov, aj niekoľkopodlažné so skladmi v pivničných priestoroch. Múry, niekedy aj s kamenným kvádrovaním, stáli na základoch z malých kameňov. Časť priestorov mestských domov bola orientovaná do uzavretého dvora. Vývoj bývania odzrkadľoval zvýšenie životnej úrovne. Jednoduchých domov sa zachovalo menej, ich väčší počet bol výnimočne odkrytý v Malii. V jednej z väčších dvojposchodových stavieb bola dielňa výrobcu pečatidiel, v menších domoch zasa pracovali hrnčiari a kovovýrobcovia. Z tohto obdobia je známy už krétsky megarón s pravouhlou ústrednou miestnosťou a predhalou. Menšie objekty aj väčšie komplexy vyžadovali riešenie osvetlenia – prirodzeného a umelého. Týmto cieľom slúžili svetelné šachty, ktoré plnili tiež

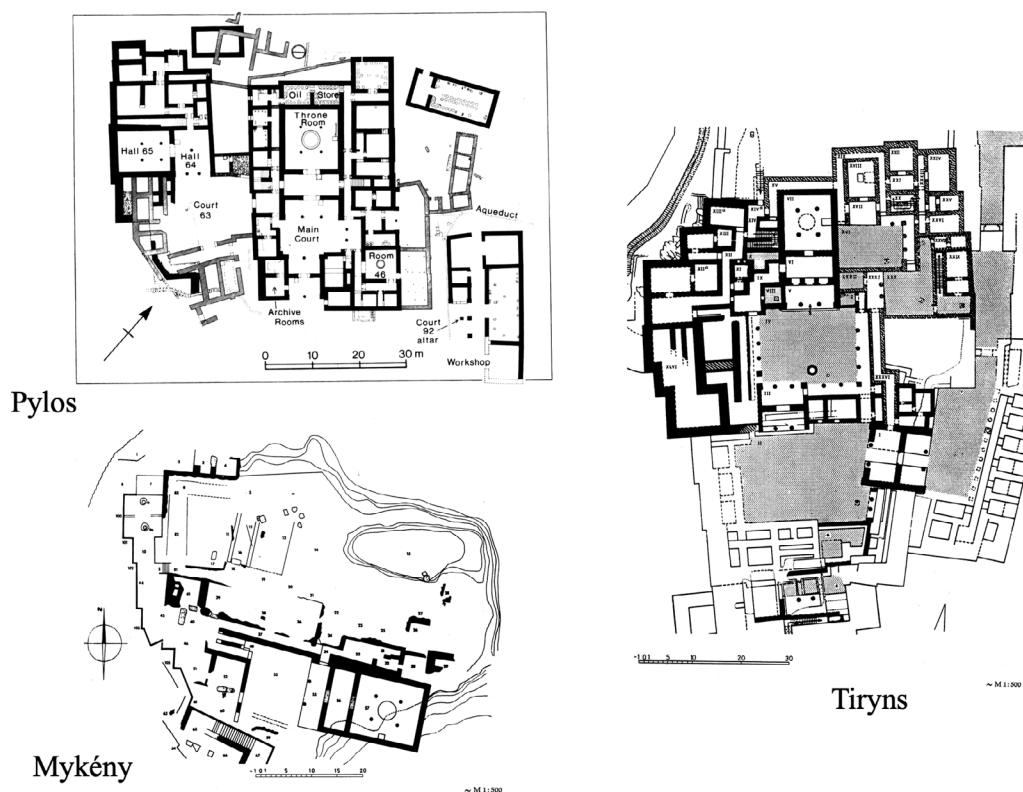
Obr. 58 Pôdorysy minojských palácov: Knossos, Faistos, Malia a Zakros.

úlohu ventilácie. Prístup vzduchu a svetla zabezpečovali aj priestranné dvory uprostred stavieb. Svetlo privádzali okná osadené do drevených rámov. Väčšina dvorov bola dláždená a niektoré mali i nádrže na dažďovú vodu. Architektúru minojských domov približujú aj fajansové platničky (objavené v starom paláci v Knosse). Tzv. mestská mozaika zobrazuje dvoj- až trojpodlažné domy s plochou strechou s dverami v strede a oknami v horných podlažiach. Dôležitou informáciou o minojskej architektúre je hlinený model domu z Archanesu.

Súčasťou krétskych domov boli stále ohniská, slúžiace hlavne na vykurovanie a prenosné hlinené piecky na nožičkách, používané aj na varenie. K výbave najmä tmavých miestností (podľa Evansa napr. v tzv. kryptách a kúpeľniach) patrili podstavce k vysokým lampám, ktoré napodobovali stĺpy alebo kvety. Večer ich rozsviecovali aj tam, kde bolo cez deň dosť svetla. Kamenné, hlinené alebo bronzové lampy naplňovali olivovým olejom alebo inými tukmi.

Grécka pevnina

Základným architektonickým prvkom doby bronzovej na pevninskom Grécku bol megaron. Jeho pomenovanie je odvodené z Homérskych eposov, v ktorých sa niekoľkokrát spomína ako dom alebo miestnosť v strede paláca, kde sa stretávajú okolo ohniska jeho predstavitelia. Vo včasnej dobe bronzovej je to prevažne voľne stojaci typ stavby (napr. Lerna, Otzaki a pod.), v neskoršom období je priamo zakomponovaný do palácovej architektúry a je jeho centrálnym prvkom (napr. Mykény, Tiryns a pod.). Megaron má pravouhlý pôdorys s trojitým členením priestoru: veranda, predsieň a hlavná miestnosť. Do vnútra sa vchádza len z predsieni. Mykénske megarony majú vo verande medzi antami dva stĺpy a ďalšie štyri stĺpy podopierajú strop hlavnej miestnosti. V jej strede je umiestnený veľký okrúhly krb, ktorý nemá stopy po ohni, preto je vhodnejšie o ňom hovoriť skôr ako o oltári.

Obr. 59 Pôdorysy mykénskych palácov: Pylos, Mykény a Tiryns.

V Pyle, Tirynse a pravdepodobne aj v Mykénach bol v strede pravej steny umiestnený trón, podľa čoho bola táto miestnosť označovaná aj ako trónna miestnosť. Jej steny a podlaha boli bohato zdobené freskami. S megarónom sa stretávame aj na ostrovoch (Samos) a v Anatólii (Troja), tieto sú na rozdiel od pevninských oveľa väčších rozmerov a zvyčajne počas celej doby bronzovej samostatne stojace.

Druhým typom je obdĺžnikový dom ukončený apsidou (nem. Apsishaus, angl. apsidal house), ktorý má podobný pôdorys ako megaron, je však na jednej z kratších strán ukončený apsidou. Tento typ domu sa objavuje najmä vo včasnej dobe bronzovej, napr. v Tébach, Asine a pod. Tretím typom je jednoduchý pravouhlý dom, samostatne stojaci alebo vytvárajúci komplex budov. Jeho rozmery sú rôzne, objavuje sa tak na jednoduchých sídliskách (napr. Asine, Malthi a pod.), ako aj v rámci palácov.

Vo včasnej dobe bronzovej sa na niektorých sídliskách objavujú ojedinelé architektonické štruktúry s charakteristickým pôdorysom. Takým je napr. tzv. dlhý dom s chodbou (nem. Korridorhaus, angl. corridor house), preskúmaný v lokalitách Akovitika (stavba A a B), Kolonna (tzv. Biely dom), Téby (tzv. Ohradený dom) a Lerna (tzv. Dom škridiel) a i. V porovnaní s ostatnými súčasnými stavbami je pomerne rozmernejší, vnútorne členený, s dlhými chodbami na dlhších stranách budovy. Pravdepodobne to bola dvojposchodová stavba ukončená sedlovou strechou pokrytou hlinenými škridlami, postavená z tehál a dreva. Nálezy, najmä veľké množstvo otláčených pečatidiel v tzv. archívoch nasvedčujú, že slúžili ako správne budovy, príp. súvisiace s kultom.

Osobitným typom medzi zachovanou architektúrou na pevnine je kruhová stavba z Tirynsu (tzv. Rundbau) o priemere 28 m, vystavaná z mohutných múrov širokých až 1,8 m. Vo vnútri bola členená ďalšími múrmi. Najbližšie paralely možno nájsť v Iraku (Tell Razuk) alebo v údolí Jordánu. Podobne ako predošlé stavby mala aj táto zrejme správnu funkciu. Vo včasnej a strednej dobe bronzovej prevažuje jednoduché osídlenie koncentrované v blízkosti úrodnej pôdy.

Približne v MH III dochádza k zmene organizácie sídlisk (napr. Malthi, Kolonna), prejavujúce sa opúšťaním istých polôh a osídľovaním iných, výrazne sa zahusťovalo osídlenie v krajine a na opustených častiach sídliska boli častokrát založené pohrebiská so skrinkovými hrobmi. Pravdepodobnou príčinou

boli zmeny v sociálnej štruktúre obyvateľstva, ktoré v LH II vyvrcholili v novom architektonickom type – v mykénskom paláci. Najstarší v Menelaione bol vystavaný už v LH IIB, išlo ale skôr o akýsi protopalác a k ich plnému etablovaní ako architektonickej formy došlo až počas LH IIIA a LH IIIB, kedy vznikli paláce v Mykénach, Tirynse, Tébach či Pyle. Na konci LH IIIB, však dochádza k ich postupnému zániku a posledné z nich končia niekde na začiatku LH IIIC. Každý nesie mnoho individuálnych črt, avšak všetky majú niekoľko spoločných znakov, na základe ktorých ich možno charakterizovať. Každý stojí na dominantnom mieste regiónu, čím sa azda jej obyvatelia chceli vyvýšiť nad ostatných. Paláce chránila hradba z kyklopského muriva, z obrovských neopracovaných vápencových balvanov, ktoré sú nahrubo na seba napasované a medzery medzi nimi sú vyplnené menšími kameňmi. Niekoľko metrov širokú fortifikáciu dopĺňovala pomerne úzka prístupová cesta. Každý palác bol i vnútorne členený a v rámci jeho štruktúry obvyčajne existovalo horné mesto (citadela), často ešte osobitne opevnené, a dolné mesto obvyčajne s remeselníckymi dielňami. Dominantou celého paláca bol centrálny megaron, pred ktorým sa nachádzal centrálny dvorec lemovaný kolonádami so stĺporadím. Ďalším spoločným znakom väčšiny palácov bol vedľajší megaron, ktorý bol menší. V Pyle a Tirynse sa objavuje aj kúpeľňa, ktorá na rozdiel od krétskych predlôh nesúvisela s megaronom, ale bola samostatnou časťou paláca, s predsieňou a antami. Palác v blízkosti vrcholu akropoly v Mykénach z veľkej časti zničila neskoršia stavba archaického chrámu. Zachovaný pôdorys megaronu (z kvádrového muriva) mal dvojstĺpovú predhalu, predsieň a hlavný priestor v strede so štyrmi stĺpmi a ohniskom. V poslednej fáze existencie palácov sa v rámci ich koncepcie objavujú uzavreté priestory prístupné obvyčajne len cez centrálny megaron, v ktorých boli uskladňované potraviny pre prípad napadnutia nepriateľom. S tým súvisí aj prístup k vode, v rámci paláca s podzemnými prameňmi a cisternami (napr. Atény).

Literatúra

- Beyer, I.: Der minoisch-mykenische Palasttempel und seine Wirkung auf den dorischen Tempel. Freiburg 1981.
- Branigan, K.(ed.): Urbanism in the Aegean Bronze Age. Sheffield 2001.
- Cadogan, G.: Palaces of Minoan Crete. London 1976.
- Driessen, J./Schoep, I./Laffineur, R. (eds.): Monuments of Minos: Rethinking the Minoan Palaces. Liège/Austin 2002.
- Dyczek, P.: Pylos in the Bronze Age. Problems of Culture and Social Life in Messenia. Warsaw 1994.
- Eichinger, W.: Die minoisch-mykenische Säule. Form und Verwendung eines Bauglieds der ägäischen Bronzezeit. Hamburg 2004.
- Fischer, J.: Mykenische Paläste. Kunst und Kultur. Darmstadt 2016.
- Hägg, R./Marinatos, N. (eds.): The Function of the Minoan Palaces. Stockholm 1987.
- Hiesel, G.: Späthelladische Hausarchitektur. Studien zur Architekturgeschichte des griechischen Festlandes in der späten Bronzezeit. Mainz 1990.
- Hitchcock, L.A.: Minoan Architecture: A Contextual Analysis. Jonsered 2000.
- Hood, S.: The Arts in Prehistoric Greece. London 1978.
- McEnroe, J. C.: Architecture of Minoan Crete, Austin. Texas 2010.
- Preziosi, D./Hitchcock, L. A.: Aegean Art and Architecture. Oxford 1999.
- Shaw, J. W.: Minoan Architecture: Materials and Techniques. Padova 2009.
- Shaw, J. W.: The Early Helladic II Corridor House: Development and Form. American Journal of Archaeology 91, 1987, s. 59–79.

II.9 Nástené maliarstvo

Steny minojských a mykénskych palácov alebo víl pokrývala už v ich najstaršom období ornamentálna výzdoba, v dobe nových palácov aj figurálna štika a fresková maľba so scénickými obrazmi. Väčšina z nich je zhotovená technikou *a fresco*, ktorá sa niekedy konvenčne označuje ako *buon fresco*. Farba, zmiešaná s vodou bola v tomto prípade nanášaná na mokrú omietku. Vďaka chemickej reakcii počas schnutia sa farba pevne spojila s povrchom a vytvorila na ňom neoddeliteľnú vrstvu. Takúto maľbu nie je možné zmyť a ani ošúchať. Je dôležité zdôrazniť že v prípade minojských ale aj mykénskych fresiek ide o tzv. pravú fresku (maľovanú do ešte vlhkej omietky), na rozdiel od Egypta a Blízkeho východu. Iba v paláci v Pyle boli zhotovené technikou *a secco* (niekedy je nazývaná aj *fresco secco*), kedy bola farba nanášaná na suchú omietku. Na vlhkú, ale aj na suchú omietku sa nanášala farba technikou *tempera*, pri ktorej mohli byť ako spojovací materiál medzi farbou a povrchom použité vajčka, vosk či mliečne proteíny (tzv. kazeín). Väčšina farieb je anorganického (obvyčajne zemité a minerálne farby) alebo organického pôvodu (rôzne rastlinné a živočíšne substancie). Mykénskym freskám dominuje široké spektrum farieb ako modrá, červená, žltá, hnedá, šedá, čierna, biela či zelená. Rekonštrukcia nástenných malieb je veľmi zložitá a často sa pri nich hľadajú paralely k námetom na iných predmetoch či scénach. Samotným maliarom napomáhajú predkreslené skice či vodiace línie, ktoré sa na nich zachovali. Umenie stálo a vyvíjalo sa v značnej miere pod vplyvom náboženstva a kultov. Minojské maliarstvo sa považuje aj za prvé svedectvo európskeho naturalistického umenia. Ornamentálna štylizácia a kompozícia motívov, čerpajúca zo sveta rastlín a živočíchov, nie je svojou farbou a formou plne naturalistická, preto je nazývaná aj impresionistickým naturalizmom. K jeho znakom patrí reprodukcia prírodného prostredia či konkrétnej krajiny v živej a impresionistickej podobe a schopnosť pokryť maľbou celé plochy.

Kréta

Minojská maľba je oslobodená od prísnosti orientálneho či strnulého egyptského umenia. Uprednostňuje pohyb, kontrast a zmenu. Nemá zmysel pre zobrazovanie historických udalostí, ani glorifikáciu ľudských činov. Z doby starých palácov (s menším počtom nálezov) zostali zvyšky dekoratívnej maľby stien (často len farebné pásy) a podláh (jednoduchými geometrickými vzormi). Okrem statických sa vyskytujú aj motívy pohybu s charakteristickou bežiacou špirálou. Spojenie geometrických a florálnych motívov je známe najmä z keramiky, na ktorej chobotnica zatlačuje špirálu (MM II). Figurálne námety stáli ešte na okraji záujmu, objavujú sa však na včasnej glyptike (Faistos).

K najstarším (MM III) patrí freska s modrými opicami pôvodne rekonštruovaná ako chlapi trhajúci krókusy (Knošos), s bielou maľbou na tmavom podklade, či obraz s bielymi ľaliami (Amnisos). V dobe nových palácov špirálu a kruh nahrádza svet rastlín a figurálne scény. Špecifické črty freskovej maliarskej techniky (z talianskeho buon fresco – znamená svieži, čerstvý alebo vlhký) dobre reprezentujú nálezy z Knossoského paláca. Okrem akrobatov preskakujúcich býka, sú typické postavy v takmer životnej veľkosti (napr. „tri dámy v modrom“), procesie – sprievody mužov a žien, nesúcich obetné dary. K prejavom „naturalizmu“ s príznačnou dynamikou kompozície sa radia nálezy z „domu fresiek“, scéna s opicami, vtákmi, kvetmi a vodou z Knossu (LM IA). Fresky prírody zdobia aj tri steny kráľovskej vily v Hagia Triade z LM IA (poškodené ohňom). Medzi námetmi je mačka číhajúca na bažanta a srnec ako skáče po skalách. Z dvoch žien v životnej veľkosti jedna sedí, druhá trhá krókusy. Životné rozmery dosahuje maľovaný štukový reliéf s najznámejším tzv. ľaliovým princom z Knossu, pôvodne mylne rekonštruovaným. Perová koruna zrejme nepatrila princovi, ale sfinge, ktorú viedol (nezachovala sa), a ktorá mohla byť jeho strážkyňou. Používané farbivá boli prevažne anorganického pôvodu, ktoré sa menili podľa dostupnosti. Počet základných farieb nebol veľký, ich miešaním vedeli dosiahnuť väčšie spektrum. V celej Egeide bola obľúbená modrá (či tzv. egyptská). Ikonografia a druh nálezov naznačujú, že prinajmenšom časť miestností slúžila ako svätyne.

Freskové maľby, ako jeden z prejavov minoizácie, sú známe aj z kykladských ostrovov. K dávno objaveným patria maľby s postavami sediacimi na skale, lietajúce ryby a novšie aj zobrazenia modrých opíc (Fylakopi na Méle). Zvyšky minojských malieb s rastlinami pochádzajú tiež z ostrova Rodos

Obr. 60 Tzv. Ľaliový princ. Knóssos, LM I.
Archeologické múzeum Heraklion.
Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 61 Tzv. Malá Parížanka. Knóssos,
LM IIIA/B. Archeologické múzeum
Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 62 Freska z tzv. Ľaliovej vily. Amnisos, LM IB. Archeologické múzeum Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 63 Tzv. Jarná freska z Akrotiri, LM IA. Národné archeologické múzeum Atény. Foto: Erik Hrnčiarik.

(Trianda). Z ostrova Keos možno spomenúť vlys s delfínmi, iný s modrými vtákmi (Ayia Irini). Prekvapujúce množstvo dobre zachovaných fresiek je z Akrotiri na Tére. Objav mesta zasypaného mohutnou vrstvou lávy z výbuchu sopky bol príležitosťou lepšie poznať výzor mesta a život jeho obyvateľov pred katastrofou. Viacpodlažné domy poskytli pohľad na vnútornú výzdobu s vzácnymi freskovými malbami. Pestrosťou námetov je novátorské, čiastočne odlišné od Kréty. V thérsej nástennej malbe sa zvyknú rozlišovať tri štýly:

minoizujúci, ktorý sa riadil pravidlami minojského umenia;
 formálno-abstraktný;
 voľný štýl.

Prejavom prvého sú o. i. dvaja neoblečení muži s rybami v rukách so štíhlym pásom a zdôraznenými svalmi, ale aj pozoruhodná, tzv. miniatúrna freska, ktorá pôvodne pokrývala horné časti stien miestnosti. Rozpráva o námornej expedícii flotily, ktorá dosiahla viaceré prístavy a mestá, o stroskotaní lode s nahými postavami utopených mužov vo vode, o pochode ťažkoodencov i o pokojnom živote v zázemí so stádom zvierat, o poľovačke na jeleňa v exotickom prostredí i o slávnostnom návrate do domovského prístavu. Považuje sa za jednu z najstarších kroník objavnej cesty. Iný názor v nej vidí symbolický obraz slávnosti na mori uskutočňovanej každoročne na jar, ktorá musí prírodu vzkriesiť k životu. Pre druhý štýl je typická freska s antilopami, boxujúce deti a abstraktná krajina. Tretiemu sa pripisuje dramatickosť, s kompozíciami plnými života a pôvabu. K majstrovsky zvládnutým patrí tzv. jarná freska zobrazujúca jar v Stredomorí s kvetmi a poletujúcimi lastovičkami v krajine s končiarimi a hlbokými údoliami. Ilúziu jari a prírody navodzuje prilet lastovičiek, kŕmenie mláďat alebo trojice ľalií. Po prvý raz išlo aj o pokus zobrazit emócie (napr. bolesť poranenej devy, úcta pred bohyňou). Čiastočne vyholená (vzadu s lokňou) modro maľovaná hlava je znakom určitej vekovej kategórie –

mladíkov a dievčat. V ikonografii minojského umenia chýbajú obrazy reprezentácie moci, politickej sily, či výjavy z vojnových stretnutí, príznačné pre umenie Egypta a Mezopotámie. Napriek tomu nechýbajú egyptské (či egyptizujúce) motívy, ktoré asimilovali do vlastnej koncepcie. Medzi nimi bol obľúbený vodný vták, papyrus, trojice kvetov, gryf, okrídlená bájna bytosť (častejšia v glyptike). Zobrazenie opíc s ľudskou činnosťou sú v orientálnom umení časté, v Egeide presvedčujú o vzťahoch s civilizáciami východného Stredomoria a Egypta. Niektoré z námetov v minojsko-mykénskom svete zdomácnili a vzdialili sa predloham, príp. zrástli do nového obrazu.

Prúd egyptizujúcich motívov sa po prvý raz v minojskom umení objavil už v dobe starých palácov (koncom MM II) a nebol prerušený ani za vlády Hyksósov.

Bezprostredný vzťah k minojskej freske v ikonografii a kompozícii vidno na maľbách odkrytých v delte Nílu v Tell el-Dab'a. Zachytávajú krajinu so skalami, bohatou vegetáciou (papyrus, vodné rastliny, palmy, myrta), levov a leopardov v letmom skoku prenasledujúcich iné zvieratá, ale aj športové výkony akrobatov preskakujúcich cez býka i meandrový (labyrintový) vzor. Ich vznik sa spája so záverečným obdobím nových palácov (LM IB). Staršie fresky podobného charakteru z Tell Kabri, Alalachu, resp. Quatny sa zvyknú považovať za prejav širšej umeleckej koiné vo východnom Stredomorí, ako svedectvo tzv. vandrujúcich umelcov, ktorí sa podľa objednávky presúvali z miesta na miesto.

Obr. 64 Freska z tzv. Kultového centra v Mykénach, LH IIIB. Archeologické múzeum Mykény
Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 65 Freska z Tirynsu, palác, LH IIIB. Národné archeologické múzeum Atény. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 66 Freska z Tirynsu, palác, LH IIIB. Národné archeologické múzeum Atény. Foto: Erik Hrnčiarik.

Grécka pevnina

Najstaršie nástenné maľby na pevnine, datované do LH III, pochádzajú z Mykén (tzv. Ramp House Deposit) a z paláca v Pyle (neďaleko skladu vína). Najviac sa ich však zachovalo z LH IIIB. Mykénske paláce spočiatku pravdepodobne zdobili vandrujúci minojskí maliari. Na rozdiel od krétskych fresiek nie sú až také naturalistické a zdá sa, že existovali „vzorkovníky“, podľa ktorých si nechávali vyzdobiť jednotlivé miestnosti. Aj z tohto dôvodu sa niekedy zdá, že sú to len nesúvisle pospájané emblémy alebo medailóny, ktoré sa opakovali ako tapety. Zachované mykénske fresky možno rozdeliť do niekoľkých tematických okruhov:

1. Procesiové a náboženské fresky (Tébska procesia);
2. Naračné fresky, ktoré rozprávajú o boji (bojová scéna z Orchomenu) alebo poľovačke (jelení vlys z Tirynsu);
3. Jednoduché emblémy a dekorácie (rôzne zvieratá alebo zbrane);
4. Dekoratívne vlysy, najčastejšie rôzne špirály.

Osobitnú skupinu medzi mykénskymi freskami tvorí výzdoba podláh, ktoré sa objavujú najmä v reprezentačných miestnostiach. Ich povrch je často členený za pomoci rôznych čiar (najčastejšie šachovnicovo) a zdobený geometrickými motívami alebo dekoráciami, ktorých predlohu možno hľadať aj vo výzdobe keramiky (najčastejšie tzv. octopus style).

Literatúra

Blakolmer, F.: Minoan Wall-painting: The Transformation of a Craft into an Art Form. In: Laffineur, R./Betancourt, P. P. (eds.): *TEXNH: Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age*. Liège/Austin 1997, s. 95-105.

Blakolmer, F.: The Functions of Wall Painting and Other Forms of Architectural Decoration. In: Sherratt, S. (ed.): *First International Symposium: The Wall Paintings of Thera I*. Athens 2000, s. 393–412.

Brecoulaki, H./Davis, J. L./Stocker, S. R. (eds.): *Mycenaean Wall Painting in Context: New Discoveries, Old Finds Reconsidered*. Athens 2015.

Immerwahr, S. A.: *Aegean Painting in the Bronze Age*. Pennsylvania 1990.

Doumas, C.: *The Wall-Paintings of Thera*. Athens 1992.

Marinatos, N./Palyvou, C.: The Taureador Frescoes from Knossos: A New Study. In: Bietak, M./Marinatos, N./Palyvou, C.: *Taureador* (eds.): *Scenes in Tell el-Dab'a (Avaris) and Knossos*. Vienna 2007, s. 115-126.

Morgan, L.: *The Miniature Wall Paintings of Thera: a Study in Aegean Culture and Iconography*. Cambridge 1988.

II.10 Glyptika

Ako predstaviteľ drobného umenia obrazov je okrem samotných pečatí a zlatých i bronzových pečatných prsteňov známa z množstva odtlačkov v hline, dosvedčujúcich ich praktické používanie v hospodárskom systéme palácov (signovanie nádob a iných obalov ako osvedčení pôvodu).

V krétskych palácoch boli aj dielne na ich výrobu (z doby starých palácov bezpečne zistené v Knosse a Malii). Často používaný bol zväčša dovážaný tvrdý materiál (ametyst, jaspis, karneol a i.). Mnohé výjavy na pečatiach sú aj nenahraditeľným prameňom poznatkov o náboženstve a kultoch egejskej doby bronzovej. Vedúcim motívom bola spočiatku špirála a vlnovka, ale aj býk (prvý raz v stupni Syros kykladskej kultúry), v minojskej ikonografii známy zo všetkých období. Na tzv. talizmanových

Obr. 67 Epifania na prsteni z hrobky Isopata, neďaleko Knossu.
prevzaté: <http://www.biroz.net/words/minoan-epiphany/review-part-two.htm>.

Obr. 68 Odtlačky pečatí z včasnej doby bronzovej. Archaeologické múzeum Nafplio. Foto: Erik Hrnčiarik.

pečatiach (MM IIIB – LM IB) sa objavuje kombinácia motívov (napr. ryby a vtáka, bukránia a ryby, sekery a štvorlístka, vodného vtáka a pavúka), ktoré mali azda istý symbolický obsah a ktorým už A. Evans pripisoval magický význam. Celý rad pečatidiel a ich odtlačkov približuje kultový život a obrady. Z nich menšia skupina zobrazuje epifaniu (očakávanie zjavenia, či jeho približovanie sa zhromaždeným), alebo jej časti (prenášanie kultového odevu pre kňazku alebo náboženských insígnií služobníkmi). Iné zobrazujú ženské božstvo Potniu Theron v podobe panej zvierat či vrchov, pána zvierat (o.i. na pečatidle z Malie s kozami, alebo levmi na odtlačku z Knossu), v neskorom období častejšom než jeho ženský náprotivok. Minojský génios, či démon (odvodený od egyptskej bohyně Taweret) – postava s hlavou leva, vystupujúcou hrudou a ovisnutým bruchom je chápaná aj ako služobník a sprievodca božstiev. K náboženským symbolom na pečatidlách patrí dvojité sekera zobrazená aj medzi rohmi býka. Osobitnou kategóriou sú pečatidlá, resp. ich odtlačky s námetmi interpretovanými ako symbolické zobrazenie zvieracích a ľudských obetí. Rozvoj glyptiky od neskorého MM II, resp. včasného MM III (s pozitívnym a negatívnym reliéfom), vplýval na techniku výzdoby kamenných váz, kovových nádob, na nástenný reliéf a keramiku s reliéfnymi prvkami.

Na gréckej pevnine sa najstaršie pečatidlá (olovené, kamenné, keramické, kostené, slonovinové), prípadne ich odtlačky objavujú už vo včasnej dobe bronzovej (EH II). Predpokladá sa, že slúžili ako

Obr. 69 Zlatý prsteň z Tirynsu. Národné archeologické múzeum Atény. Foto: Erik Hrnčiarik.

„blomby“ pri uzatváraní truhíc, keramických nádob, košíkov, ale s ich otlakami sa stretávame aj priamo na povrchu keramických nádob (najčastejšie na pleciah). Ide pravdepodobne o označenie osobného vlastníctva zabezpečeného tovaru, prípadne jeho kvality, množstva a pod. Na ich povrchu sa objavujú zložité abstraktné i figurálne motívy (často inšpirované aj krétskymi a predlohami). V Lerne, v tzv. Dome škridiel sa našlo v jednej miestnosti až 142 hlinených fragmentov, na ktorých bolo 127 odtlačkov zo 70 rôznych pečatí, ktoré sa považujú za indíciu administratívneho systému vo včasnej dobe heladskej. Počas strednej doby bronzovej je výskyt pečatidiel len veľmi sporadický. Opätovne sa vo väčšom množstve objavujú až ako prídavky v šachtových hrobách okruhov A a B v Mykénach. Medzi nálezmi je obzvlášť zaujímavé pečatidlo zdobené hlavou bradatého muža, pri ktorom niektorí bádatelia predpokladajú, že by mohlo ísť o najstarší zachovaný portrét stvárnajúci nositeľa tohto predmetu. V období existencie mykénskej civilizácie sa s pečatidlami stretávame predovšetkým v palácoch. Avšak väčšina z nich nebola nájdená priamo v hlavných budovách ale skôr v ich bezprostrednom okolí. Ich počet a rozmanitosť je v porovnaní s minojskou civilizáciou menšia a aj interpretácia ich využitia je preto zložitejšia. Predpokladá sa, že skôr slúžili len ako nástroje na zabezpečenie obsahu transportovaného tovaru, ktorý sa dostával do paláca z jeho okolia a neboli používané pri vnútornej výmene v rámci paláca, kde sa na tento účel uprednostňovalo použitie písma. Medzi najčastejšie stvárnené motívy patrili obete, ceremoniály, bohovia, démoni, domáce a divé zvieratá, boje medzi ľuďmi či zvieratami avšak aj heraldicky usporiadané výjavy stvárnajúce zvieratá, démonov a pod.

Literatúra

Demakopoulou, K. (ed.), *The Aidonia Treasure: Seals and Jewellery of the Aegean Late Bronze Age*. Athens 1996.

Galanakis, K.: *Minoan Glyptic: Typology, Deposits and Iconography from the Early Minoan Period to the Late Minoan IB Destruction in Crete*. Oxford 2005.

Laffineur, R.: *The Iconography of Mycenaean Seals and the Status of their Owners*. *Aegaeum* 6, 1990, s. 117-160.

Müller, W. (ed.), Fragen und Probleme der bronzezeitlichen ägäischen Glyptik. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel. Beiheft 3. Berlin 1989.

Müller, W. (ed.), Minoisch-mykenische Glyptik: Stil, Ikonographie, Funktion. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel. Beiheft 6. Berlin 2000.

Müller, W. (ed.), Die Bedeutung der minoischen und mykenischen Glyptik. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel. Beiheft 8. Mainz 2010.

Vasilikou, D.: Mycenaean Signet Rings of Precious Metals with Cult Scenes. Athens 2000.

Obr. 70 Reliéfne zdobená nádoba z Kyklád. Neues Museum Berlin. Foto: Erik Hrnčiarik.

II.11 Kamenné nádoby

Včasné nálezy reprezentujú mramorové nádoby kultúry Grotta-Pelos (EC I) na Kykládach (čiastočne pokračujúce a odvodené od neolitických vzorov) štyroch hlavných typov: poháre (výnimočne s reliéfne znázornenými antropomorfnými znakmi ženy), misy s výlevkou, vázovité tvary na vysokej nôžke (pre istú podobu so svietidlami nazývané aj kandilami) a pravouhlé palety so zvýšeným okrajom. V EC II sa okrem niektorých zmien typologickej povahy objavujú pyxidy. Z konca EC II je pozoruhodná kamenná nádoba v podobe vtáka s dvomi hlavami a plochá misa na dne s drobnými plastikami holubov v rade. EC II znamenala aj koniec výroby kamenných nádob (a tým aj importu) bez toho, aby sa poznali príčiny. V minojskej kultúre, s miestnou produkciou od EM II stúpala ich význam a zostali v obľube až do neskej doby. Vyrábali ich z domácich surovín (šedý, čierny, zelený steatit, serpentín, vápenec, mramor, alabaster a i.). Z hrobovej stavby s komorami z Mochlosu pochádza pozoruhodný počet nádob zo žilkovaného kameňa a pokrievka s držadlom v podobe plastiky psa. S kykladskými sú

Obr. 71 Reliéfne zdobená nádoba zo Zakru. Archeologické múzeum Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 72 Reliéfne zdobená nádoba z Hagie Triady. Archeologické múzeum Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

porovnateľné pyxidy z mäkkšieho steatitu aj s plasticky vystupujúcim špirálovým vzorom. Pokračujúca produkcia kamenných nádob od MM I sa okrem brekcie (červená a modrá, Mochlos) orientovala na mramor a steatit o. i. s miskami v podobe vtáčieho hniezda (Kumasa). V MM III dosiahli kamenné nádoby pozoruhodnú šírku variantov. Zo západnej časti paláca v Zakrose (vybudovaného v MM IIIB/LM I) z priestorov slúžiacich kultu pochádza väčší počet cenných kamenných nádob zhotovených z porfýru, bazaltu, horského krištálu, mramoru, alabastru. Medzi nimi sú hrotité rytóny s uchom, kalichy na nôžke, ale aj dvojuchá baňatá amfora.

Bohato reliéfne zdobené boli aj kamenné nádoby, ktoré sa zachovali už z obdobia starých palácov na Kréte (napr. váza v tvare vtáčieho hniezda, na povrchu ktorej sa zachovali znaky lin. písma A). No najväčší rozmach ich produkcie je doložený až z obdobia nových palácov. Objavujú sa v palácoch, v obyčajných sídlach, ale aj v svätyniach. Známy je aj kamenný rytón zo Zakru, na povrchu ktorého je znázornená tzv. horská svätyňa. Tri kamenné vázy z Hagie Triady zhotovené z čierneho steatitu zdobi v nízkom reliéfe zobrazený sprievod spievajúcich mužov na pleci so žatevným náradím. Špeciálnym druhom kamenných váz sú rytóny rôznych tvarov. Najznámejší je azda rytón v tvare mušle z Malie, ktorého povrch je zdobený dvomi minojskými „géniami“.

Literatúra

Bevan, A.: *Stone Vessels and Values in the Bronze Age Mediterranean*. Cambridge 2007.

Getz-Gentle, P.: *Stone Vessels of the Cyclades in the Early Bronze Age*, Pensilvania 1996.

Warren, P.: *Minoan Stone Vases*. Cambridge 1969.

II.12 Pohrebný rítus

Kréta

Pohrebný rítus na Kréte je veľmi rôznorodý a silne regionalizovaný. Uplatňovalo kostrové pochovávanie, vo včasnom a stredominojskom období na boku v skrčenej, vystretej, príp. aj sediacej polohe. Nad individuálnymi hrobmi prevládajú hroby spoločné pre celé rodiny či rody. Od EM III/MM IA s nárastom hrobov jednotlivcov začali zosnulých ukladať aj do hlinených sarkofágov – larnakov, príp. do veľkých zásobnicových nádob – pitosov. Oveľa zriedkavejšie bolo spaľovanie. O obradoch spojených s pohrebom svedčí často veľký počet keramiky – najmä šálok sústredených v predsieni, či jednej z miestností (bez hrobov). V hroboch okrem osobnej výbavy medzi milodarmi sa nachádzali predmety každodennej potreby alebo kultu, nechýbalo ani jedlo. Z včasnej doby si zaslúžia pozornosť zlaté členky, amulety, ale aj mramorové kykladské idoly, dvojité sekery či kamenné nádoby. V kopulovom hrobe z Archanesu (LM III), v bočnej komore s neporušeným hrobom ženy uloženej v larnaku, bol v hlavnej komore kôň ako obetné zviera. Kult obetovania zvieratá je známy v minojských svätyniach v MM IIIB – LM IA. V LM II – III sa objavujú šachtové hroby s výklenkom. Ich veľkosť postačovala na uloženie kostry vo vystretej polohe. V neskorominojskej dobe sa zvyšoval počet prídavkov, o. i. aj so striebornými alebo zlatými nádobami, v hroboch bojovníkov zbrane (meče, dýky, hroty oštepov) a výnimočne aj celokovová prilba (Knossos).

Okrem pochovávania v jaskyniach s kolektívnymi hrobmi, či do jednoduchých, do zeme zahĺbených jám, v pitose alebo larnaku, už vo včasnominojskom období sa objavujú prvé nadzemné kruhové tolosy z lomového kameňa (Mesara) alebo štvorhranné komorové hroby z kamenných platní (Mochlos, Palaikastro). Azda z nadzemného včasno- a stredominojského tholosu sa vyvinul podzemný zaklenutý hrob s murovanou komorou a dromom. Pravouhlé komorové hroby stavali z kamenných platní (zadnú stenu tvorila rastlá skala), ktoré uzatvárali aj vchod. Menej časté sú stavby pozostávajúce z viacerých pravouhlých oddelení z nepálených tehál a s vonkajšími múrmi z lomového kameňa (Palaikastro), datované včasno- a stredominojskou keramikou. Pre zastrešenie aj najstarších tolosov kamennou klenbou môže svedčiť zbíhavosť stien, hrúbka múrov a dovnútra spadnutá masa kameňov.

Obr. 73 Tolosový hrob v Kamilari na Kréte. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 74 Minojský larnak. Archeologické múzeum Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

Vchod do tholosov pozostával z dvoch až troch prekladových kameňov a dvoch monolitov. Severozápadne od paláca v Malii leží pravouhlá stavba – „mauzóleum“ Chrysolakos (EM III/ MM II), čiastočne zapustená do rastlej skaly s dvomi stavebnými fázami. Staršiu predstavujú početné malé pravouhlé pohrebné komory z lomového kameňa a na ne nadväzujúce pravdepodobne kultu určené priestory. V mladšej fáze komplex obohnali kamenným múrom a zmenili vnútorný priestor so štukovou omietkou.

Vedúcou formou neskorominojskej doby je skalný komorový hrob, spravidla vysekaný do svahov vápencových návrší. Prístup do hrovej komory (rôzneho pôdorysu) bol otvorenou chodbou (dromos), len vzácnejšie tunelovito uzavretou, zapustenou hlboko do podkladu. Pri hlbokých komorách, ak bol dromos kratší, klesanie vyrovnávalo niekoľko schodov. Medzi komorové hroby sa radí aj veľký dvojpodlažný „chrámový hrob“ (Temple Tomb) v Knosse (vznik MM IIIB), umiestnený južne od paláca. Má širokú predhalu s dvomi stredovými piliermi, vstupnú chodbu s dvomi bočnými komorami a vlastnú kryptu podpretú kamennými piliermi. Nad ňou bolo horné

Obr. 75 Minojské pohrebisko v Armenii. Vstup do hrobky. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 76 Polychrómne zdobený sarkofág z lokality Hagia Triada. 1370-1320 pred Kr. Archeologické múzeum Heraklion.. Foto: Erik Hrnčiarik.

podlažie, ktorého drevený strop podopierali dva kamenné piliere. Steny boli obložené alabastrom, podlaha dláždená kamennými platňami. V okolí Knossu sa nachádzali ďalšie budované komorové (Isopata „Royal Tomb“) alebo skalné hroby (Zafer Papoura, Gypsades). Z komorového hrobu v Hagia Triade s múrmi zachovanými do výšky 1,20 m pochádza jediný kamenný, maľovaný sarkofág. Umelo vybudované skalné hroby, často s rozvetveným komorovým systémom, sú známe o. i. z Mavro Spilio či Ano Gypsades zo stredo- až neskorominojskej doby.

Grécka pevnina

Najstaršie dochované hroby na gréckej pevnine pochádzajú až z EH IIA. Spôsob pochovávaní bol pomerne rôznorodý, s istými regionálnymi špecifikami. Napr. v Lakónii (Ayios Stefanos) sa pochovávalo do jám priamo v osadách. Na Atiku mali silný vplyv Kyklady, čo sa odrazilo nielen na hrobových prídavkoch, ale aj na forme tzv. skrinkového hrobu z kamenných platní mimo osady. Na ostrove Lefkas bolo okrem iných doložené aj pochovávanie v nádobách, najmä vo veľkých skladovacích *pithoi*, ktoré boli umiestnené do plášťa mohyly. V oblasti Korintu a na poloostrove Eubója (Manika) sa pochovávalo do hrobiek vytesaných do skaly, až do MH. Vo včasnej dobe bronzovej prevažovalo kostrové pochovávanie s niekoľkými jedincami v jednej hrovej komore. Ojedinele sa objavujú aj žiarové hroby (napr. v Lefkas).

Počas celej strednej doby bronzovej až po LH I (napr. Prosymna) pokračuje pochovávanie do pithosov a v skrinkových hroboch. Pohrebiská sú už výlučne mimo sídlisk, výbava hrobov je veľmi chudobná. Prevažuje pochovávanie jedného individua v hrobe, ale objavuje sa aj postupné uloženie viacerých zosnulých do spoločného hrobu. V porovnaní s predošlým obdobím je oveľa častejšie pochovávanie do plášťa mohýl, a to takmer v celom Grécku. Pravdepodobne z mohylových hrobov sa na konci MH III a na začiatku LH I vyvinul špeciálny typ pochovávaní v tzv. hrobovom okruhu (nem. Grabring, angl. Grave Circle). Ide o niekoľko šachtových hrobov, ktoré boli ohraničené kamenným múrom v tvare kruhu. Tento typ je na pevnine pomerne zriedkavý, pochádza napríklad z Lery alebo Pyly, avšak najznámejšie sú z Mykén (Hrobový okruh A a B). Sú to rodinné hrobky, v ktorých v jednom hrobe mohlo byť pochovaných aj niekoľko jedincov patriacich k vyššej vrstve. Zosnuli boli spolu s prídavkami vloženými do hrovej jamy a prikrytí najčastejšie kamennou platňou. Následne sa slávila pohrebná hostina, o čom svedčia zvyšky jedál alebo porozbíjané nádoby vo vrstvách tesne nad platňou. Po jej ukončení bol hrob zasypaný a niektoré z nich boli označené kamennou stélou. Hrobový okruh A a B v Mykénach bol datovaný cca medzi roky 1650–1550 pred Kr. Hroby boli bohato vybavené domácimi ale aj cudzími, či pod cudzím vplyvom na pevnine vyrobenými prídavkami. Najznámejšie sú zlaté masky v mužských a zlaté čelenky v ženských hroboch, alebo zlatom a striebrom zdobené bronzové meče a dýky. Ďalej to boli šperky, kovové nádoby, rytóny, pečatidlá. Výnimočný je omáčkovník z horského krištálu.

Pre obdobie mykénskych palácov sú charakteristické najmä dva typy hrobov: komorové a tholosové, avšak počas celej neskorej doby bronzovej sa v menšej miere pochováva v starej tradícii (žiarový rítus) do skrinkových a jamkových hrobov. Komorové hroby pozostávajú z pravouhlej, príp. poloblúkovej komory, ku ktorej smeruje chodba (dromos) a zvyčajne sú vytesané do skaly. V oblastiach, kde sú skaly tvrdé pre výstavbu takýchto hrobov (napr. Eleusis) sa buď vôbec nevyskytujú, alebo sú vystavané z kamenných platní s krátkymi chodbami namiesto dromoi v tvare L. V jednom komorovom hrobe mohlo byť pochovaných aj niekoľko jedincov, dokonca niektoré z nich majú dlhý dromos s výklenkami, v ktorých sa nachádzali ďalší pochovaní. Pravdepodobne išlo o rodinné hrobky strednej a nižšej vrstvy, ktoré reflektujú strednoheladskú tradíciu a pripisujú sa domácomu obyvateľstvu.

Druhým charakteristickým typom v neskorej dobe bronzovej na pevnine je pochovávanie v kamenných tolosoch. Ich forma bola pravdepodobne prevzatá z Kréty, ale bola prispôbená mykénskeму sociálnemu zloženiu spoločnosti. Tieto boli na rozdiel od krétskych tolosov zahĺbené do svahu a používala ich len vládnuca vrstva palácov. Objavujú sa najmä v LH IIA až LH IIIB, a to v oblasti Messénie, Atiky, Boiotie, Argolidy, Lakónie a Tesálie. Tolosové hroby majú kruhovú hrobovú komoru nazývanú thalamos, ktorá je zaklenutá nepravou klenbou (nachádza samotný hrob). Vchádzalo sa dlhou chodbou (dromos), ktorú s komorou spájal vchod tzv. stomion. Najznámejší tolosový hrob

Obr. 77 Hrobový okruh A v Mykénach. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 78 Tzv. Átreova pokladnica v Mykénach. Foto: Erik Hrnčiarik.

je tzv. Átreova pokladnica v Mykénach, ktorý ale na rozdiel od ostatných mal aj vedľajšiu hrobovú komoru, do ktorej sa vchádzalo z thalamu (podobne tomu bolo aj v Orchomene).

Samostatnú skupinu hrobov koncentrujúcu sa najmä v oblasti Argolidy tvoria hroby zosnulých s obetovanými koňmi. Najstarší z nich pochádzajúci ešte zo strednej doby bronzovej bol objavený v Dendre. Prevažná časť ale pochádza až z neskej doby bronzovej (LH I až LH IIIB). Obyčajne ide o muža pochovaného či už v tumulovom, skrinkovom alebo tolosovom hrobe, ktorého súčasťou posmrtnnej výbavy bol aj kôň. Zaujímavé je, že ide prevažne o staršie zvieratá. Osobité miesto medzi hrobmi tohto typu má tumulus v Maratóne, kde boli zosnulému obetované až dva kone uložené v drome. V kontraste s gréckou pevninou stojí za zmienku hrob na lokalite Archanes na Kréte, datovaný do LM IIIA. Tu bol taktiež pochovaný zosnulý spolu s koňom, ale na rozdiel od Argolity išlo o ženský hrob a kôň bol pochovaný priamo v hrobovej komore. Odhliadnuc od nálezu z Kréty možno považovať takéto hroby za miesta odpočinku predstaviteľov vyššej spoločnosti (nobility) alebo významných bojovníkov.

Ojedinele sa v neskoroheladskom období objavuje pochovávanie v larnakoch (Tanagra) a na jeho sklonku badať návrat k tradičným formám skrinkových hrobov.

Literatúra

Alden, M.: *Well-built Mycenae VII: The Prehistoric Cemetery. Pre-Mycenaean and Early Mycenaean Graves.* Oxford 2000.

Boyd, M. J.: *Middle Helladic and Early Mycenaean Mortuary Practices in the Southern and Western Peloponnese.* Oxford 2002.

Cavanagh, W./Mee, Ch.: *A Private Place: Death in Prehistoric Greece.* Jonsered 1998.

Day, L. P./Mook, M. S./Muhly, J. D. (eds.): *Crete Beyond the Palaces: Proceedings of the Crete 2000 Conference.* Philadelphia 2004.

Gallou, Ch. (ed.): *The Mycenaean Cult of the Dead.* Oxford 2005.

Hood, M. S. F.: *Tholos Tombs of the Aegean, Antiquity 34, 1960, s. 166-176.*

Karo, G.: *Die Schachtgräber von Mykenai.* Munich 1930.

Lewartowski, K.: *Late Helladic Simple Grave. A study of Mycenaean burial customs.* Oxford 2000.

Löwe, W.: *Spätbronzezeitliche Bestattungen auf Kreta.* Oxford 1996.

Papadimitriou, N.: *Built Chamber Tombs of Middle and Late Bronze Age Date in Mainland Greece and the Islands.* Oxford 2001.

Pelon, O.: *Tholoi, tumuli, et cercles funéraires.* Paris 1976.

Pini, I.: *Beiträge zur minoischen Gräberkunde.* Wiesbaden 1968.

Wace, A. J. B.: *Chamber Tombs at Mycenae.* Oxford 1932.

II.13 Náboženstvo

Kréta

Poznatky o náboženstve a rituáloch v minojskej kultúre poskytuje ikonografia (najmä glyptika) a niektoré pamiatky neprofánneho, symbolického určenia. Aj preto v úvahách o jeho forme a fungovaní bez opory v písomných prameňoch je mnoho hypotetického a nepodloženého. Už A. Evans nastolil mýtus o veľkej matke a bohyni prírody, so širokým spektrom funkcií, ktorej úlohu neskôr mali prevziať Rea, Héra a iné bohyne. Argumentom proti výsostnému postaveniu ženského božstva sú odkazy na Egypt a Blízky východ s mužskými aj ženskými božstvami, ktoré mali vzťah k mestu, palácu či vládcovi. Samotné zobrazenia, bohatšie na glyptike, sú výpoveďou o uctievaní mužských aj ženských božstiev, ale aj bájných bytostí, ktoré boli ich sprievodcami, služobníkmi či vykonávateľmi obetí. Podľa hrobov s prídavkami rituálneho charakteru, resp. časti ikonografie sa dá usudzovať aj na vrstvu kňazov a kňažiek, ktorých úloha bola závislá od druhu obradov.

V predpalácovom období na Kréte sú hlavným zdrojom poznatkov o náboženstve najmä nálezy z pohrebísk. Drobné hlinené sošky v hrobkách rodín i jednotlivcov (ako lokálny prejav) mohli predstavovať ich predkov (Kamilari). Rituálnym potrebám slúžili aj jaskyne a miesta vo voľnej prírode s depotmi kultového významu.

Už v dobe starých palácov boli rozdiely medzi náboženskými obradmi v paláci, v meste a na vidieku, ktorých charakter bol výsledkom sociálnych pomerov. Hlavnou náplňou rituálov boli dary, obete, sprievody a tance, posledné najmä ako súčasť extatických kultov, k akým patrila inscenovaná epifania, uskutočňovaná najmä v uzavretom priestore paláca. Význam mali aj domáce rituály a magické úkony. Na verejných náboženských zhromaždeniach účinkovali sprostredkovatelia medzi občanmi a nadprirodzenými silami.

Obr. 79 Tzv. Iniciačný kúpeľ v paláci v Knosse. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 80 Tzv. “hypostyl krypta” v Malii, MM II. Foto: Erik Hrnčiarik.

Náboženské obrady a rituály sa odohrávali vo voľnej prírode, na vrcholoch kopcov, v jaskyniach, sakrálnych komplexoch palácov a v mestských svätyniach. K najznámejším náboženským symbolom už od konca neolitu patrili kultové rohy, vo včasnomojskom období pristúpila dvojité sekera a v dobe nových palácov kultový odev a uzol z fajanse. Na oltári sa konali nekrvavé a krvavé obety – kládli dary a zabíjali zvieratá, ktorým podľa ikonografie bol najmä býk. Vyskytuje sa na pečatidlách a ich odtlačkoch, ale aj v malbe (scéna s obetovaním býka na jednej z bočných stien sarkofágu z Agia Triada). Obradom spojeným s ulieváním tekutiny slúžili lustračné bazény. V malej sále Knossoského paláca s alabastrovým trónom navodzuje atmosféru svätyne aj výzdoba s gryfmi, palmami a papyrom. Zrejme bola učená extatickým kultom, medzi ktorými – aj podľa zobrazení na glyptike – dominovala epifania (podobný komplex Mu v Malii). Kultový charakter má aj veľká časť freskovej maľby (o.i. preskakovanie atléta cez býka) a štukový reliéf (tzv. princ s perovou korunou z Knossu). Na rituálny kontext nasvedčuje celá sada rytónov.

V bádání o náboženstve a jeho praktikách patrí osobitné miesto rituálnemu usmrcovaniu ľudských obetí. V minojskej kultúre sa dotýka dvoch prípadov

Obr. 81 Dvojité sekery z Knossu. Archeologické múzeum Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

na strednej Kréte. Výskumom v pivničnom priestore LM IB domu na sídlisku v Knosse (západne od paláca) odkryli detské kosti so stopami manipulácie (rezanie). Kosti patrili štyrom deťom. Na štyroch ďalších miestach toho istého domu ležali nespálené ľudské kosti so stopami rezania (súčasné s detskými). Našli sa aj ďalšie spálené kosti ľudské, domácich zvierat, vtákov a rýb. Detské kosti so zárezmi objavené v horných vrstvách „kultovej pivnice“ boli uložené spolu s jedlými slimákmi v pitose. Zatiaľ čo P. Warren usúdil, že mäso detí, zvierat a slimákov jedli, iné interpretácie v nich vidia ľudské obety, ale bez rituálneho pojedania. Mohli byť súčasťou sekundárneho pochovávania exkarnáciou, či rozbíjania kostí z magických dôvodov. Rituálna ľudská obeta sa uvádza tiež z tzv. chrámu v Anemospilia (MM III). V chrámovom priestore v okamihu, keď mal byť zavŕšený rituál usmrtením mladého muža, sa zrútil strop a pochoval všetkých štyroch účastníkov kultového obradu (okrem obete malo údajne ísť o kňaza, kňažku a pomocníka). Podľa nálezov niet pochýb o tom, že miesto mohlo slúžiť ako kultové, iná je už otázka interpretácie, ako ju predložil J. Sakkelarikis. Stojí na hranici fantázie bez opory pre predpokladanú ľudskú obeť.

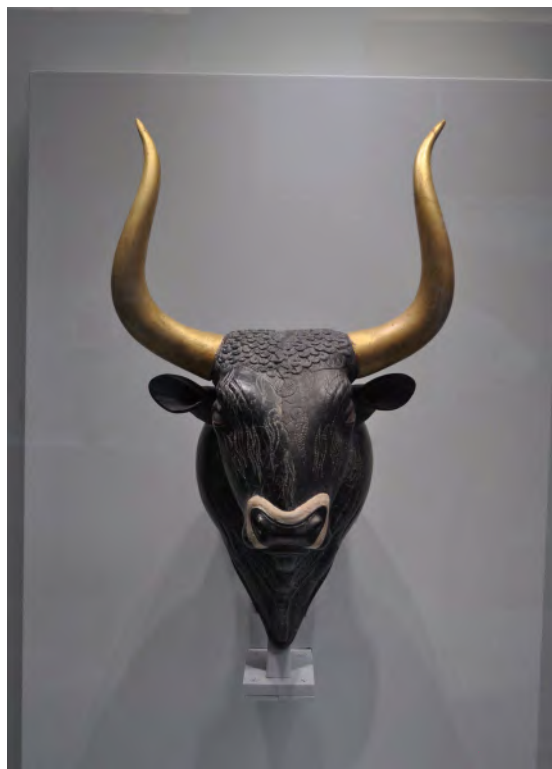
Grécka pevnina

Doklady náboženských predstáv obyvateľov pevninského Grécka vo včasnej dobe bronzovej predstavujú napr. nálezy drobných terakotových sošiek v Tsoungiza (EH II). Ide o šošky kráv a oviec, ktoré majú niekedy zobrazené zárezy na bruchu. Väčšina bádateľov spája s kultovými obratmi aj tzv. kykladské idoly, ktoré boli zhotovené na Kykladských ostrovoch z miestneho mramoru. Znárodňujú rôzne štylizované ľudské postavy, prípadne skupiny postáv, ale aj hudobníkov hrajúcich na strunové nástroje a pod. Náboženská funkcia týchto postáv však dodnes nie je dostatočne dokázaná.

V strednej a na počiatku neskorej doby bronzovej sú to najmä nálezy z pohrebísk (najmä hrobový okruh A a B v Mykénach), na ktorých je dobre vidieť prenikanie minojských elementov do náboženstva na pevnine. Avšak najlepšie ho možno rekonštruovať v období mykénskych palácov, kedy okrem archeologických nálezov existuje aj evidencia božstiev či rituálnych obradov zaznamenaných v lineárom písme B. Je dôležité pripomenúť, že v mykénskom náboženstve treba vnímať dve línie: oficiálne – palácové a ľudové, reprezentované nálezmi najmä terakotových sošiek.

Obr. 82 Zvyšky kultovej sochy (xoanon) na lokalite Anemospilia, MM IIB. Archeologické múzeum Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 83 Minojský rytón slúžiaci počas náboženských obradov. Knossos, LM I. Archeologické múzeum Heraklion. Foto: Erik Hrnčiarik.

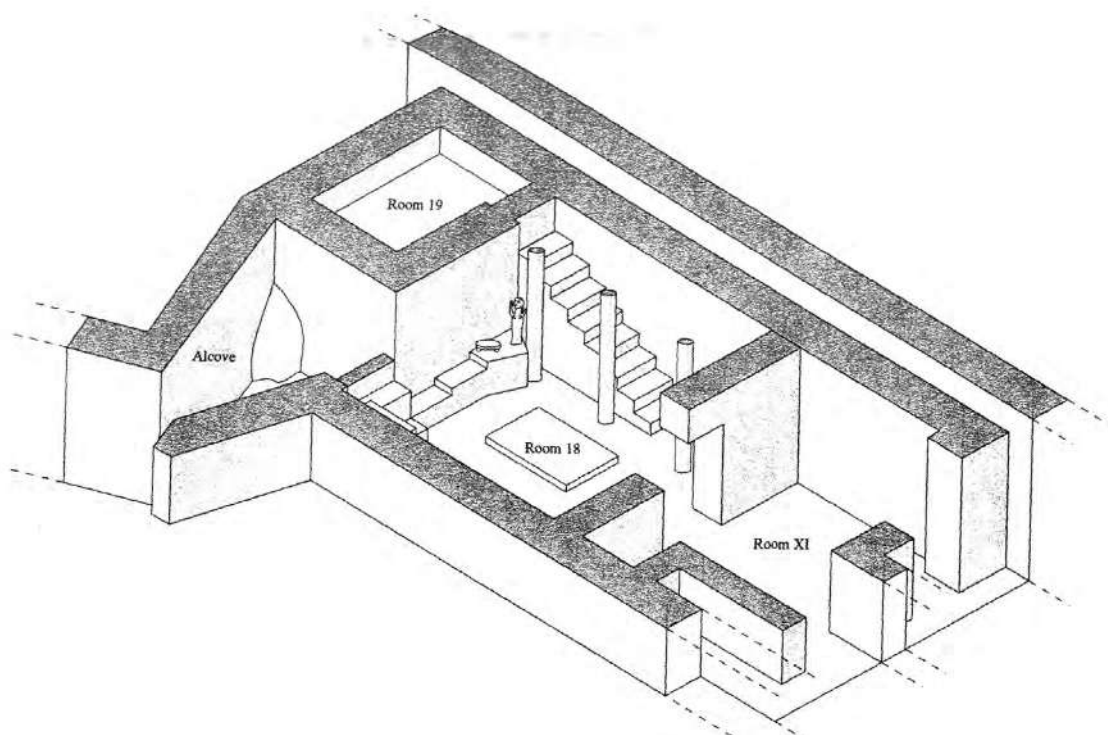

Obr. 84 Mykénske drobné terakotové figúrky. Tróniace (vrchný rad), v tvare gréckeho písmena “ff” LH IIIA (druhý rad od vrchu), v tvare gréckeho písmena “pf”, LH IIIB (tretí rad od vrchu), stvárajúce matky s deťmi v náručí (spodný rad). Archeologické múzeum Nafplio. Foto: Erik Hrnčiarik.

Architektúra mykénskych svätýň, ako aj ich umiestnenie v rámci paláca, býva rôzne. Obyčajne sú menších rozmerov a nenachádzajú sa v bezprostrednej blízkosti centrálného megaronu. Skladajú sa z niekoľkých miestností, z ktorých je obyčajne jedna väčšia, môže mať strop podporený stĺpmi, a v strede sa nachádza oltár. Popri stenách majú často vybudované lavičky (platformy), na ktoré boli umiestňované kultové sošky alebo nádoby. Za hlavnou miestnosťou sa veľmi často nachádza ešte ďalší menší priestor, ktorý slúžil na odkladanie kultových predmetov a milodarov pre božstvo. K najlepšie preskúmaným mykénskym svätyniam patrí napríklad miestnosť 117 z Tirynsu, ktorá sa nápadne podobá na miestnosť dvojitej sekery z paláca v Knosse alebo tzv. kultové centrum z Mykén (niekedy označované aj ako chrám), ktorý aj vďaka svojej architektúre (zakomponovaná rastlá skala), ale aj niektorým votívnym nálezom (terakotové sošky hadov), možno spájať s uctievaním chthonických božstiev. Zaujímavá je aj miestnosť s freskou z Mykén, pod ktorou sa nachádzala platforma na uloženie votívnych darov. Na freske sa zachovali dve ženské postavy odeté v domácom kroji, stojace pred stĺpmi, o ktoré sa starajú alebo im obetujú dve menšie mužské postavy. Na tej istej stene sa nachádza ešte ďalšia menšia freska, pravdepodobne so znázornenou ženskou bohyňou, ktorá jazdí na nejakom bájnóm zvierati a má v ruke zväzky klasov. Je pravdepodobné, že isté náboženské obrady sa odohrávali aj v samotných megaronoch, avšak tieto treba skôr spájať so samotným uctievaním patróna paláca ako s bohmi. Na rozdiel od Kréty sa na pevnine objavujú len veľmi ojedinele prírodné svätyne. Jedna z nich bola napríklad preskúmaná neďaleko Epidauru na vrchu Ayios Konstantinos v Methana.

Obr. 85 Terakotová soška hada z tzv. Chrámu v Mykénach, LH IIIB. Archeologické múzeum Mykény.
Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 86 Axonometrická rekonštrukcia tzv. Chrámu v Mykénach, LH IIIB. Podľa: Moore – Taylour 1999.

Vďaka písomným prameňom zachovaným najmä na tabuľkách lineárneho písma B z paláca v Pyle, ale aj z Knossu, je rekonštrukcia mykénskeho panteonu, ako aj náboženských praktík, oveľa ľahšia ako v predošlom období. Z bohov (*te-o*) sa najčastejšie objavuje *PO-TI-NI-JA* ako pani alebo vládkyňa – v spojitosti s rôznymi prívlastkami (napr. *I-QE-JA*, *U-PO-JO*). V Pyle sa zasa veľmi často objavuje *PO-SE-DA-O-NE*, pravdepodobne boh morí, ktorý bol aj jeho hlavným božstvom. Z ďalších bohov sa spomínajú: *A-TI-MI-TE* (Artemis), *E-MA-A* (Hermes), *DI-WO-NU-SO-JO* (Dionýzos), *A-RE* (Áres), *A-TA-NA* (Aténa), ale aj *DI-WE/DI-WI-JE-U* (Zeus), či jeho manželka *DI-WI-JA* alebo *E-RA* (Héra) a pod. Je teda vidieť, že množstvo gréckych bohov, ktoré napríklad spomína aj Homér vo svojom diele *Ilias* a *Odyssea* majú svoj pôvod ešte v mykénskom panteone.

Medzi informáciami na hlinených tabuľkách sú i záznamy o obetovaní bohom (*PA-SI TE-O-I*), ale nájdeme tam aj informácie o tom, ktorému sa čo obetuje, prípadne záznamy o dôležitých kultových centrách, ako napr. *PA-KI-JA-NE* (Sphagianes – Pylos?), ktorých spájanie s konkrétnym náleziskom je len veľmi zložitá. V neposlednom rade tieto tabuľky prinášajú informácie o vykonávaní kultu alebo rôznych oslavách s ním spojených. Je to napr. *TO-NO-E-KE-TE-RI-JO* („intronizácia?“), *RE-KE-E-TO-RO-TE-RI-JO* („posypanie postele“) a pod.

Literatúra

Hägg, R. (ed.): *Peloponnesian Sanctuaries and Cult. Proceedings of the Ninth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 11-13 June 1994*. Stockholm 2002.

Lupack, S.: *Minoan Religion*. In: Cline, E. H. (ed.), *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean*. Oxford 2010, s. 251-262.

Marinatos, N.: *Minoan Religion*. Columbia 1993.

Marakas, G.: *Ritual practice between the Late Bronze Age and Protogeometric Period of Greece*. Oxford 2010.

Moore, A.D. – Taylour, W.D.: *The Temple Complex*. Oxford 1999.

Nilsson, M. P.: *Geschichte der Griechischen Religion*. Munich 1967.

Novotná, M.: *Historické pozadie v Danielovej apokalypse a epifania v minojskom náboženstve*. Práce a štúdie - Séria humanitná 2., 1999, s. 26 – 31.

Novotná, M.: *Die Epiphanie in der minoischen Religion*. *Andodos. Studies of ancient World* 1, 2001, s. 143 – 151.

Whittaker, H.: *Mycenaean Cult Buildings. A Study of their Architecture and Function in the Context of the Aegean and the Eastern Mediterranean*. Bergen 1997.

II.14 Moreplavba

Prírodný ráz Stredozemného mora, osobitne jeho egejskej časti s množstvom ostrovov, predurčoval za najdostupnejšiu formu vzájomného prepojenia a komunikácie (najmä obchodnej a kultúrnej) plavbu po mori. Veľmi včasné kontakty sa prostredníctvom člnov mohli rozvíjať aj vďaka blízkosti ostrovov. Rozhodujúci význam zohrávali pri neolitizácii Grécka a kolonizácii východných ostrovov, Kréty a Cypru už v 8. tisícročí pred Kr. Dosvedčujú technické možnosti včasných plavieb, prevládajúcich okrem ľudí aj zvieratá a všetko potrebné pre založenie nových usadlostí. Zo surovín bol prvým výmenným artiklom obsidián z ostrova Mélos na juhozápadnom okraji Kyklád, ktorý sa už od neskorého paleolitu dostával ďaleko od miesta pôvodu a bol cieľom ciest za jeho zdrojmi. K najstarším patria nálezy z jaskyne Franchti v južnej Argolide (pol. 7. tisícročia), predkeramického neolitu v Argisse (Tesália), či z Kirokitie

na Cypre. Včasné dáta poskytol aj ménsky obsidián z Kréty (Knossos okolo 6100 pred Kr.) a ostrovov Chios a Skyros. Ako vyzerali tieto plavidlá a kadiaľ viedli námorné cesty nevedno. Najstaršie známe monoxyle vydlabané z jedného kusu dreva sotva zaručovali bezpečnosť náročnej morskej dopravy. Nepochybne veľká bola závislosť od ročného obdobia, poveternostných podmienok a vzdialenosti, ktorú potrebovali prekonať. Obrazové svedectvá a experimentálne plavby preukázali, že člny bez plachiet neboli vhodné pre dlhé cesty na otvorenom mori. Tieto predpoklady spĺňali plachetnice stavané z dosák s hlbším ponorom, a tým väčšou stabilitou, okrem vetra poháňané aj veslármi. Po prvý raz sa čln s plachtami objavil na keramike neskorého 4. tisícročia stupňa Nagada III z Egypta. Najstaršie priame nálezy trupu postaveného z dosák sú z Abydosu (ca 3050 pred Kr.). Podobná technológia bola použitá aj pri stavbe lodí doby bronzovej v Anglicku (Dover, Ferriby, podľa Rahmstorf a so spornou rekonštrukciou).

Ďalšie zobrazenia člnov a ich modely z egejskej oblasti pochádzajú z 3. tisícročia pred Kr. V EC I/II (kultúra Keros-Syros) sa vyskytujú v prvom rade na tzv. kykladských panviciach (pohrebisko v Chalandriani na Syre, sídlisko Kastri). Predstavujú typ dlhého úzkeho člna s nízkym trupom a vysoko zdvihnutou provou na konci so znakom ryby a príp. so záveskami, azda slúžiace na meranie sily a smeru vetra. Veľký počet krátkych línií z obidvoch alebo iba jednej strany trupu sa považuje za veslá či aj za samotných veslárov, ktorých mohlo byť do sedemdesiat. Piktogramy na mramorových doštičkách zo svätyne Korfi Aroniou na Naxe ukazujú krátky čln so zdvihnutou provou, so vstupom od kormy. Na jednom z nich stoja dve postavy, na druhom je človek a zviera (rožný dobytok). Nepochybne ide o typ využívaný v bezprostrednej blízkosti pobrežia rybármi, resp. na prevážanie nákladu, možno aj s ťažným zvieraťom. K najstarším v minojskom prostredí patrí hlinený model z Palaikastra (EM I-II), ktorý sa zároveň považuje za svedectvo prítomnosti kykladských osídlencov na východnej Kréte aj s pohrebiskom v Ajia Fotia blízko Sitie. Dve priečky v člne, azda lavice poukazujú na malé plavidlo. Malý čln predstavuje hlinená napodobenina z Mochlu (3000-2700 pred Kr.), ale aj tri olovené modely z ostrova Naxos. Ak malé člny slúžili na miestnu prepravu a rybárstvom, v dlhých sa hľadá symbol prestíže a moci na mori a nevyhnutný medzičlánok vo vývoji smerom k plachetniciam s veslami.

Pokusy o rekonštrukciu stavby včasnokykladského dlhého člnu sa opierajú o plavidlá Maorov na Novom Zélande a Indiánov severozápadnej Ameriky. Myslí sa na typ z jedného kusu kmeňa stromu, z obidvoch strán obloženého doskami spájaných drážkami a čapmi na spôsob pirogenu. Na panvici z Chaladriani na dvoch dlhých člnoch zobrazené trojuholníkové plochy možno znamenajú takéto „obšitie“ drevom, alebo aj kožou. Včasnokykladský dlhý čln sa považuje za ukončenie éry monoxyllov, po ktorých už nasledovali z dosák budované lode. Je pravdepodobné, že jednoduché, z kmeňa stromu vydlabané člny naďalej používali na krátke cesty aj medzi ostrovmi a na vodných tokoch vo vnútrozemí. Člny s vysokým rahnom a plachtami umožňujúce otáčanie podľa smeru vetra sa v egejskej ikonografii objavujú koncom tretieho a začiatkom 2. tisícročia ako výraz minojských

Obr. 87 Panvica so znázornením lode z Chalandriani, Hrob 174 (Syros), EC II. Národné archeologické múzeum Atény. Foto: Erik Hrnčiarik.

kontaktov na mori a rozširovania vplyvu nad Kykladami, ktoré predstavovali najdôležitejšiu spojnicu medzi gréckou pevninou a západnou Malou Áziou.

Významná úloha pri rozširovaní námorných ciest pripadla obchodu s cínom, ktorý poukazuje skôr na Predný Orient (ako kontaktnú zónu napojenú na zdroje v strednej Ázii) s dôležitým prekladiskom v Mari, než na jeho prísun z Cornwallu či Bretagne. V dobe mykénskych šachtových hrobov táto možnosť, s ohľadom na nálezy jantáru a spojenia so západným Stredomorím (so zapojením adriatickej oblasti) je možné. O námornom prepojení Adrie, ako s východným tak aj západným Stredomorím najneskoršie od staršej doby bronzovej, sa uvažuje na základe osobitnej architektúry s opevnením tzv. kyklopským murivom a nálezmi severského jantáru na sídlisku Monkodonja na Istrijskom polostrove. Od EM III sa zobrazenia člnov s plachtami a veslami alebo bez nich objavujú na minojských pečatidlách alebo ich odtlačkoch. Doteraz najväčší počet pochádza z výrobnéj dielne v Malii (MM IIB).

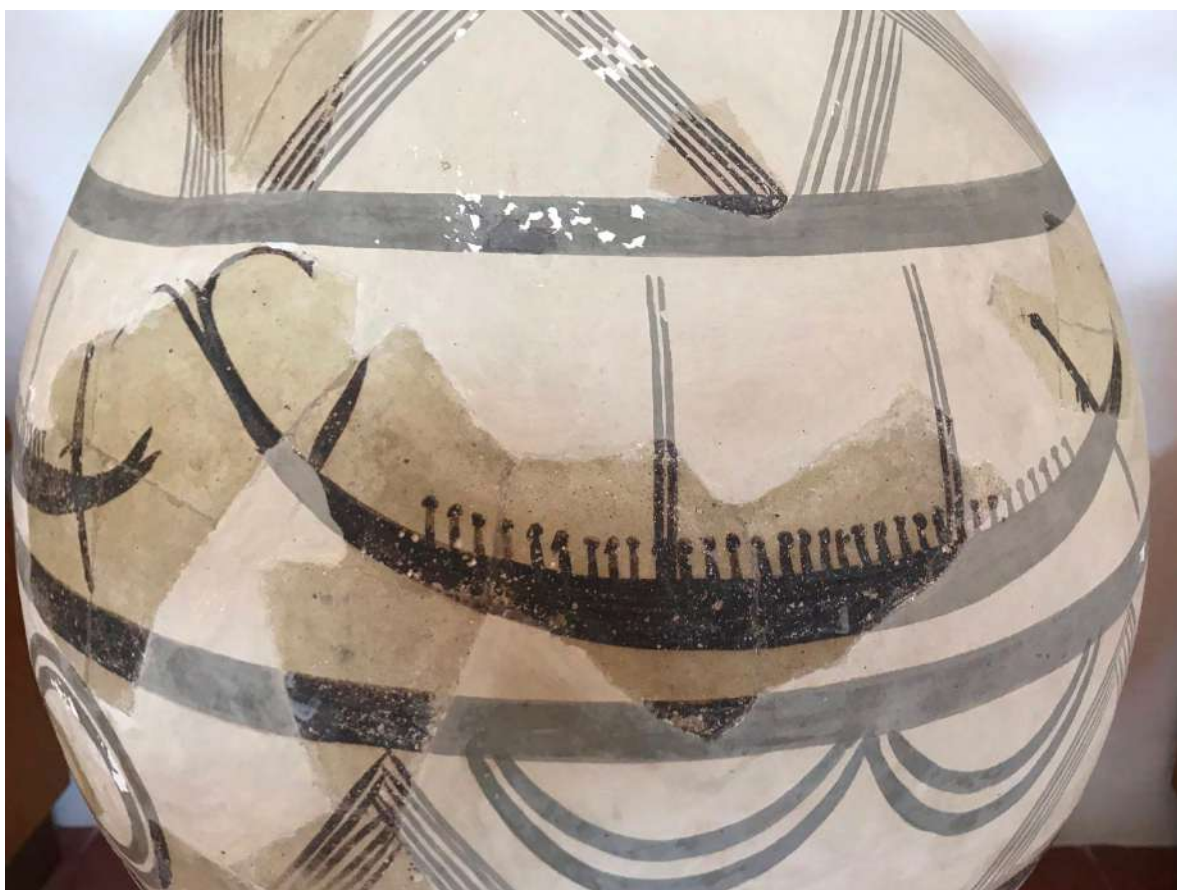
Ikonograficky sa dajú rozlíšiť tri typy: s lanovým ale bez plachiet, s plachtami a so sťažňom, ktorý má zvinuté plachty. Z LC I, resp. LM I je najpozoruhodnejšia tzv. miniatúrna freska zo západného domu na Akrotiri, zachytávajúca výpravu lodí alebo námornú oslavu jari. Sú slávnostne vyzdobené a majú aj „kapitánsku“ kajutu. Zobrazených je sedem veľkých člnov vzadu s kormidelníkom, len jedna s napnutými plachtami. Z neskorého obdobia (LM IIIB) z Gazi je loď, pravdepodobne pentekontéra namaľovaná na celej širšej strane larnaku.

Na gréckej pevnine v období mykénskej civilizácie sa plavidlo objavuje maľované na keramických zlomkoch, vyryté v kameni, alebo v podobe hlineného modelu. Typovo a konštrukčne sú blízke minojským, ktoré slúžili ako prototyp.

Azda najstaršie zobrazenie mykénskeho plavidla je na keramickom zlomku z Iolku v Tesálii, cca LH I. Mladšia je otvorená veslárska galéra na fragmente vázy A z Pyrgu Livanaton (Kynos) v strednom Grécku datovaná do LH IIIC. Hlinený model je zaznamenaný z hrobky v Tanagre (LH IIIB), z Oroposu (Boiotia), či z Mykén. K neskorým maľovaným patrí zobrazenie na pyxide z tolosového hrobu 1 z Tragany (LH IIIC1) a na strmeňovom džbáne z Asine. Niekoľko (LH IIIC) je aj z kykladských ostrovov. Plavidlá zobrazené na heladskej keramike boli poháňané veslami, dlhé veslo na korme slúžilo ako kormidlo. Väčšie lode mali aj plachty a veliteľskú kajutu.

Obr. 88 Hlinený model lode z Palaikastro, 2300 až 1900 pred Kr. Archeologické múzeum Heraklion.
Foto: Erik Hrnčiarik.

Obr. 89 Stvárnenie lode na matne maľovanej keramike z lokality Kolonna, MH I. Archeologické múzeum Aegina. Foto: Erik Hrnčiarik.

Predpokladá sa, že predlohami pre geometrické obdobie boli neskoroheladske člny. P. A. Mountjoy rozlišuje slávnostné, bojové a nákladné lode. Početné archeologické nálezy a vzácnejšie vraky lodí sú svedectvom rozvinutého námorného obchodu v celom Stredomorí, zvlášť medzi 1400 až 1200 pred Kr., na ktorom sa podieľali aj Mykénčania. O organizovanom obchode s textilom a parfumovanými olejmi vypovedajú tabuľky z Pylu (LH IIIB).

K najstarším lodiam, potopeným v prvej polovici 3. tisícročia patrí vrak objavený blízko ostrova Dokos. Zachránený náklad obsahoval veľký počet hlinených nádob z doby EH II (medzi r. 2900-2400 pred Kr.). Z neskorej doby bronzovej sa podarilo objaviť tri stroskotané lode s nákladom: pri južnom pobreží Turecka z Ulu Burun, Gelidonia a Iria v blízkosti Argolidského zálivu na Peloponéze. Loď z Ulu Burun, dlhá asi 15 m, zhotovená z cedrového dreva, bola schopná prevážať asi 14-15 ton nákladu. Podľa mykénskej keramiky je datovaná do LH IIIA2, dendrochronologicky k roku 1315 pred Kr. (Wachsmann – Bass 2009). V náklade boli ingoty medi, menej aj cínu a modrého skla. V sýrsko-palestínskych amforách prepravovali terpentínovú živicu. V náklade bola okrem mykénskej aj cyperská keramika, kovové a fajansové nádoby, slonovina, bronzové zbrane a nástroje (sčasti patriace k výbave lode). Nechýbalo ani víno, olivy, suroviny na výrobu voňaviek, oleje, solené ryby, koreniny, kože a i. Zaujímavým nálezom boli tri písacie tabuľky, azda palubná kniha. Menšie bolo plavidlo z neskorého 13. stor. pred Kr. pri zálive Gelidonia, potopené asi po náraze na útes s podobným, no menším nákladom. Radiokarbónové datovanie dreva z obkladu lode osciluje okolo r. 1200 pred Kr. Okrem ingotov medi a bronzu boli zaujímavé koše naplnené kovovým odpadom. Súprava závaží a dve misky váh dosvedčujú obchodné transakcie na mieste, pri zastávke v prístavoch. Na koniec 13. stor. pred Kr. je datovaný vrak objavený pri zálive Iria. Jeho hlavným nákladom bola keramika najmä cyperského pôvodu (LC IIC/LC IIIA1, cca 1200/1190 pred Kr.). K zriedkavým nálezom patria kotvy. Najstaršie (EH) sú dve kamenné kotvy, vážiace do 20 kg (okrúhla a hranatá), s otvormi pre lano, zistené pri

ostrove Dokos. Kotvy z Malie (MM) majú trojuholníkový a kruhový tvar. Najväčšie sú kotvy (spolu 24 ks) nájdené pri vraku z Ulu Burun s jediným otvorom. Najmenšie (asi z lodného člna) vážili okolo 22-25 kg, najväčší kus mal až 210 kg. Kotvy slúžili aj na vyvažovanie stability lode. Pri zvýšenom náklade na medzipristátiach ich mohli jednoducho hodiť do vody.

Námorné cesty cez medzistanice zabezpečovali výmenný obchod, v ktorom dôležitú úlohu mali kovy (o. i. striebro a olovo zo Sifnosu a Laureionu). Rekonštrukcia obchodných ciest sa opiera o importy z rozličných oblastí, ktoré sa našli na Kréte (keramika, slonovina, alabaster, zlato, kamenné nádoby, kovové predmety), ale aj o technológie, prichádzajúce v súvisi so spracovaním kovov, a o prenos ideí. Pre sledovanie pohybu tovaru sú dôležité nálezy pečatí, či ich odtlačkov. Svedectvá o kontaktoch Kréty so západným Stredomorím sú zo Sicílie, Sardínie, ale aj z Iberského polostrova. Minojská keramika je známa z Cypru, Levanty a Egypta, v Mari sú tovary z Kréty zaznamenané v archíve. Fresková nástenná maľba z Levanty, alebo z Egypta (Tell el Dab 'a), vychádza z predpokladu, že ju zhotovili minojskí majstri. V archaickom období sa začali používať pentekontéry, t.j. člny s 50 veslármi, po 25 na každej strane. Ich vynálezcom a prvým staviteľom mal byť Ameinokles z Korintu (okolo 680 pred Kr.). V klasickom období ich zamenili triery, lepšie ovládateľné, a tým aj vhodnejšie pre vojenské operácie a námorné bitky.

Literatúra

Agouridis, Ch.: Sea Routes and Navigation in the Third Millenium Aegean. Oxford Journal of Archaeology 16/1, 1997, s. 1-24.

Berg, I.: Aegean Bronze Age seascapes: a case study in movement, contact and interaction.in: S. Antoniadou and A. Pace (eds.). Mediterranean Crossroads. Athens 2007, s. 387-415.

Berg, I.: Marine creatures and the sea in Bronze Age Greece: ambiguities of meaning. Journal of Maritime Archaeology 8, 2013, s. 81-27.

Broodbank, C.: The Transmitting Sea: A Mediterranean Perspective. Human Mobility and Technological Transfer in the Prehistoric Mediterranean, Kiriati, Evangelia and Carl Knappett, eds. British School at Athens Studies in Greek Antiquity, 2016, s. 18-30.

Wedde, M.: Towards a Hermeneutics of Aegean Bronze Age Ship Imagery. Mannheim 2000. Writing a History of Early Aegean Shipbuilding. Mediterranean Historical Review 11, 1996, s. 117-164.

II.15 Zbierkové fondy, múzeá, galérie

Je pochopiteľné, že najpočetnejšie zbierky nálezov minojskej a mykénskej civilizácie sa nachádzajú na území dnešného Grécka. Najväčšia kolekcia minojských nálezov je uložená v zaniknutom františkánskom kláštore v hlavnom meste Kréty v Heraklione. K najznámejším nálezom tamojšieho archeologického múzea možno zaradiť disk z Faistu s doposiaľ nerozlúšteným nápisom v špecifickom piktografickom písme, najstaršími minojskými pečatidlami z lokality Lenda, fajansovými soškami z paláca v Knosse, zlatým šperkom z Malie, maľovaným sarkofágom z Hagia Triada, a celou kolekciou fresiek z rôznych častí ostrova. Takmer každé väčšie mesto na Kréte spravuje svoje vlastné múzeum, ktoré spravuje zbierky z okolitých nálezísk. Medzi tie najväčšie možno zaradiť Archeologické múzeum v Chanii, s bohatou kolekciou minojskej keramiky, Múzeum v Agios Nikolaos so zbierkou minojských larnakov, či Archeologické Múzeum v Rhethymne spravujúce bohatú kolekciu drobnej minojskej plastiky. Ostrov Kréta však v prvom rade ponúka na veľké množstvo archeologických parkov, ktoré sa nachádzajú na miestach zaniknutých minojských palácov (napr. Knossos, Faistos, Malia, Zakros), víl (napr. Hagia Triada), sídlisk (napr. Gournia), drobných usadlostí (napr. Vasiliki), či pohrebísk (napr. Armenoi).

Najväčšiu zbierku nálezov z doby bronzovej v Grécku spravuje Národné archeologické múzeum v Aténach. Nachádzajú sa tu nálezy z okrsku A šachtových hrobov z Mykén, kolekcia tzv. kykladských panvíc z ostrovov v Egejskom mori, pohár z Vapheo, freska boxujúcich detí z Théry, a pod.

Na takmer každom väčšom Kykladskom ostrove možno navštíviť miestne múzeá, v ktorých sú okrem iného prezentované nálezy datované najmä do včasnej doby bronzovej. Azda najbohatšiu kolekciu nálezov kykladskej kultúry vystavuje Múzeum kykladského umenia v Aténach, kde si na štyroch poschodiach možno prezrieť viac ako 3000 artefaktov medzi inými aj kolekciu najväčších (cca 150 cm vysokých) idolov, keramiky či kamenných nádob. Na ostrove Théra-Santorini sú napríklad v Akrotiri prezentované zvyšky zaniknutej minojskej kolónie. Zvyšky osídlenia zo včasnej a strednej doby bronzovej možno vidieť v archeologickom parku na ostrove Aigina na Kolonne, ktorého súčasťou je múzeum s bohatou zbierkou tzv. Aigínskej keramiky so zlatou sludou.

Prevažná časť archeologických parkov z doby bronzovej sa na Peloponézskom polostrove nachádza v oblasti Argolidy. V Lerne je možné navštíviť pozostatky tzv. Domu škridiel, Tirynse a Mykénach zvyšky palácov a na ceste do Epidauru je sprístupnených niekoľko mykénskych mostov a ciest (napr. Kazarma). V Mykénach sa okrem paláca a tzv. Átreovej pokladnice nachádza aj archeologické múzeum, v ktorého zbierkach sú napr. nálezy z hrobového okrsku B, ako aj votívne predmety a freska z tzv. kultového centra. V Múzeu Nafpliu je okrem neolitických nálezov z jaskyne Franchi uložený aj celotelový pancier nájdený na lokalite Dendra.

Z muzeálnych zbierok, ktoré sa nachádzajú mimo územia dnešného Grécka vlastní bohatú kolekciu British Museum v Londýne. Medzi jeho najznámejšie exponáty určite patrí tzv. Aigínsky zlatý poklad, či drobná bronzová soška atléta preskakujúceho býka. V Parížskom Musée du Louvre je možné prezrieť si bohatú kolekciu minojskej a mykénskej keramiky, ako aj bronzovú sošku adoranta z jaskyne Psychro. V berlínskych múzeách sa v minulosti nachádzali najmä nálezy z Tróje, z ktorých však bola väčšina sa po druhej svetovej vojne dostala do vtedajšieho Sovietskeho zväzu. Dnes možno preto v Berlíne v Neues Museum vidieť už len fragmenty strieborných a bronzových nádob z tzv. Priamovho pokladu a novodobé napodobeniny šperkov – pektoralu zhotovené podľa fotografickej dokumentácie. Menšie kolekcie minojských a mykénskych nálezov spravujú múzeá po celom svete, ako napr. Metropolitan Museum of Art v New Yorku, Archeologické múzeum v Istanbule a pod.

Obr. 90 Palác v Knosse. Foto: Erik Hrnčiarik.

Autori:

Mgr. Andrea Ďurianová, PhD.

Katedra klasickej archeológie, FF TU v Trnave, Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava
klasarch@truni.sk

doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik

Katedra klasickej archeológie, FF TU v Trnave, Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava
erik.hrnčiarik@truni.sk

prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc.

Katedra klasickej archeológie, FF TU v Trnave, Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava
klara.kuzmova@truni.sk

Mgr. Lucia Nováková, PhD.

Katedra klasickej archeológie, FF TU v Trnave, Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava
lucia.novakova@truni.sk

Dr. h. c., prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc., emeritná profesorka

Katedra klasickej archeológie, FF TU v Trnave, Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava
klasarch@truni.sk

Úvod do štúdia klasickej archeológie I.

Vysokoškolská učebnica

Vydanie prvé

Editori

prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc.

Dr. h. c., prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc., emeritná profesorka

Recenzenti

doc. PhDr. Luboš Jiráň, CSc. (ARU AV ČR Praha)

doc. PhDr. Peter Pavúk, Ph.D. (Univerzita Karlova Praha)

Vydavateľ:

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava

klasarch@truni.sk, <http://klasarch.truni.sk/>

© A. Ďurianová, E. Hrnčiarik, K. Kuzmová, L. Nováková, M. Novotná, 2020

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2020

ISBN 978-80-568-0332-5

